

**Gulyás Péter Pál:
Világmítosz,
magyar mítosz**

Vekerdi László emlékére

„Független legyen az, aki valamit meg akar érteni.”¹

¹ Alkinoosz, I-II. sz.

– Őscsillagászati oknyomozás –

GULYÁS PÉTER PÁL

Világmítosz, magyar mítosz

Szerzői kiadás
Budapest, 2010

*Az őscsillagászat nevében mély köszönet
mindazoknak, akik e kötet létrehozásában is,
miként az előbbiekben önzetlenül részt vállaltak:*

Ponori Thewrewk Aurél – előszó

Bényi Zsolt – grafika

Kemenesi Tünde – szerkesztő

Kövér András – hebraisztika

© Gulyás Péter Pál – 2010

FILMJUS 2010/031

gpp@tvnetwork.hu

ISBN 978-963-89066-0-1

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Ne add el! - Ne változtasd! 2.5 (CC BY-NC-ND 2.5) Creative Commons licenc feltételei érvényesek: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/deed.hu>

TARTALOM

<i>ELŐSZÓ</i>	8
AZ ALMA-LEGENDA	10
A TŰZISTEN	37
A SÁRKÁNY – TŰZISTENSÉG	48
A MAGYAR SÁRKÁNY ISTENSÉG	70
A LIDÉRC ISTENSÉGÜNK	82
OSZLOPISTENSÉGEINK –	
GÖNCÖL ATYA ÉS BÓDOGANYA	106
A KÖZNYELVBE BÚJT ŐSISTENEINK	119
A BIBLIA REJTŐZKÖDŐ SOKISTENHITE	131
AZ ÖRÖKLÉT KAPTÁRAI	159
AZ ÉLESZTŐTŐL A KOVÁCSIG	172
A KÖNNY TALÁNYA	194
SZENT TÖRTÉNELEM?	209

Előszó

A szerzőnek eddig három műve foglalkozott a Biblia, a Kalevala és a csillagászat területein, vagy inkább azok mélyén rejlő mítoszelemekkel. Új munkája – **Világmítosz, magyar mítosz** – nem csak az eddig tárgyalt témák összefoglalása és kibővítése. Felbecsülhetetlen érdeme az ősi magyar mítoszok, mesék-mondák gyermek- és népdalok, hagyományok, hiedelmek rejtett mélyeiben megbúvó szálak felismerése, és szinte világméretű hálózatba foglalása. Csaknem minden fejezetben, sőt lapon a szerzőnek olyan meghökkentő felfedezéseire találhat az olvasó, amelyeket hiába keresne hivatalos szakkönyvekben, lexikonokban, hivatásos szerzők munkáiban. És ennek oka a legkevésbé a szerző szenzációhajhász, féltudományos, a vonzó misztikus-okkult érdekességek kirakatba állításának szándéka, mert ez a legtávolabb áll tőle. A nagy tudású, nemrég elhunyt **Vekerdi László** is tanú lehet a szerző megbízhatóságára, akinek – szerinte – minden állítása, meglátása igazolható a régi írásokkal, hagyományokkal és mítoszokkal. És logikusan kikövetkeztethető eredeti mondanivalójukat feltárva a szerző sok érdekességre bukkant. Ám a mélyből előbukkanó kincsek alig-alig vehetők észre az idők folyamán őket ellepő hordalékoktól. Meglátásukhoz éles szem, összefűzésükhöz igen tiszta, gazdag tudású és elfogulatlan elme szükséges. A szerző pedig rendelkezik ezekkel a tulajdonságokkal. Komolyan kell csodálnunk, hogy a szakmák tudósai sok

esetben elsiklottak olyan témák felett, amelyeknek mély és gazdag értelmezése olykor kézenfekvő közelségbe esik hivatásukhoz. Csak néhányat említek ezek közül: Az Éden almája, a sárkány és lidérc, az óriások, a (kétértelmű) méh, a kovász, („élesztő”), az eget tartók, sok tekintetben a többnevű Sarkcsillag, a Göncöl, a Fiastyúk és más csillagképek. És minden témához található távoli és magyar hagyomány, mítosz, hitvilág, amely az ősi embereket és civilizációjukat nem sejtett hálózattal összeköti, sőt, egy-ségbe foglalja.

Gulyás Péter Pál ennek és minden eddigi művének helyet kell adni minden könyvtárban. És természetesen minden, a témák iránt bármilyen fokon érdeklődőnek el kell olvasnia valamelyiket, leginkább ezt a legújabbat. Biztosítom az olvasót, hogy csekély terjedelme ellenére ez a könnyed, közvetlen stílusú könyv nem várt gazdagságban szerez számára elámító, sőt kábító meglepetéseket.

Ponori Thewrewk Aurél
csillagászat-történész

AZ ALMA-LEGENDA

„Mivelhogy semmit sem tanult gyermekkorában, balítéleteket sem kellett tanulnia. A dolgokat úgy látta, mint azok valóban vannak. Mi viszont, a gyerekkorban belénk oltott eszmék miatt örökre másnak látjuk őket, mint amilyenek valójában.” (Voltaire: A vadember)

Egy világmítosz bűvópatakja

Egy előző kötetben, az *Ádámcsutkában*, azt feszegettük nem kis elánnal, hogy a király- vagy istenkerti almarablásos mese így vagy úgy, ám csaknem minden olyan ókori, sőt néha ősalakotásból, melyek az európai műveltség részét alkotják, kikukcskál, sőt, kikacsint ránk. Néha csak kancsításra futja, oly elhanyagolt, elfeledett ez az egykor patinás ős-szüzsé, de ez mit sem csökkent jelentőségéből.

Miért nyúlunk vissza e témához, ha már az *Ádámcsutkában* mindezt kiveséztük? Ott ugyanis a Biblia kedvéért s szempontjai szerint kutakodtunk, ami a témának pusztán kószolgatása volt, azonban most eljött a szüret ideje, ami a jelenség hozadékaiknak betakarítását jelenti, avagy általánosabb tanulságok levonását.

Láttuk, megmutattuk, hogy az almamese minden valamire való ókori remekmű állandó bejelentett lakója, ez annyit tesz, hogy közös a platformjuk. Ez viszont nyomban felveti, amit mintha eddig soha senki sem mérlegelt volna: nem épp az almamese-e a témában érintett olyan nagyszerű alkotások, mint pl. az Iliász és Odüsszeia, számos görög és latin legenda, a Biblia, a Kalevala, egy fontos germán legenda, a Gilgames eposz s egy magyarul is élő ős-mesetípus, az Égigérő fa alapszövege? Mivelhogy e remek lista minden egyes tagja, miként ezt az *Ádámcsutkában* bemutattuk – sőt mindjárt fel is frissítjük az Önök emlékezetét –, érintettnek találtatott.

Ha gyanúnk bebizonyosodik, kártyavárként dőlhet össze az e művekről lelkünkben dédelgetett illúziók tetemes hányada.

Megismétlem, az almarablásos történet nem az európai műveltség egyetlen ősmagja, ám a legfontosabbakban benne foglaltatik. És ott ragyog az almától kómába hullt Hófehérke Grimm fivérek gyűjtötte népmesében központi talánytárgyként, vagy a Tel Vilmos legendában is, ahol a pusztá tény, hogy a hős egy almát lő le fia fejéről, nem a véletlen játéka csupán. És ott aranylik az alma a templomok szentképein a kis Jézus kezében. De ott a királyok kezében is, pl. a magyar koronázási paláston Szent István is egy almát mutat fel. „Ország-alma!” – hallom a választ, aminek viszont semmi, de semmi értelme. Ez már a Feledés korszakának válasza az almára, mégpedig azzal a módszerrel, amikor valami ismeretlen dolgot egy másik ismeretlennel magyaráznak. Ez a képlet az értelmét akkor nyerheti vissza, ha felvetjük, hogy pl. a kis Jézus kezében az alma az édeni vétek korrigálását vetíti előre. És az uralkodói almánál is hasonló lehetett az üzenet, esetleg utalhatott arra is, hogy ő a tudásgyümölcs birtokosa.

A lényeg, hogy az alma irányából e szövegeket soha sehol sem vizsgálták, vagy ha mégis, ott semmiképp sem jelentőségének megfelelően.

A kapcsolat

Lássuk csak, miként foglalkozik e ragyogó kulturális csúcsteljesítmények viszonyával a hivatalos kutatás? Röviden szólva úgy, hogy ezeket egymástól csaknem hermetikusan elzártan fejlődő népcsoportok kultúrkörei gyöngyözték ki magukból. Független, hisz fel sem merül, hogy a Kalevala a Gilgames-legendáriummal vagy a Bibliával összevethető volna, mivel a felületes szemlélő számára olyannyira másnak mutatkoznak.

Ám mindegyikben ott moccan, fészkelődik, sőt, tollászódik egyazon almarablásos szövegvariáns! Ezt ne vették volna észre? Nyilván észrevették, hisz egy hatéves gyerek is kiszúrja az ilyesmit, viszont az irányelv határozza meg, hogy mit lássunk meg, és mit nem. Épp ezért számukra mindezek az alma-

elemek nem többek századrangú, besodródott szövegelemeknél.

Na, de mit tesz az összehasonlító kutatás! Elvileg tény és való, a komparatiztika, az összehasonlító tudomány feladata az ilyen rendszerek feltárása, ám a gyakorlatban ők pusztán egy-egy övezeten, kultúrkörön belül szimatolhatnak, hasonlíthatnak, mivel e szakterületek időtlen idők óta a gyakorlatban egymás ellenvárai. Tehát az összehasonlításban jeleskedő kutatók bezárkóznak kultúrkörük szappanbuborékjába, és ez így megy egyes esetekben már hosszú évszázadok, sőt, évezredek óta. Az érintett szövegek néha köldökpiszkáló elemzése folytán az olvasástól elszokott közvélekedés már csak a belemagyarázásokat ismeri, az alapszöveg el van feledve. Arról nem is szólva, amikor természettudományos módszerekkel vizsgálják a műalkotást, elfeledve, hogy a kutatás egyetlen célja, feladata az összerzői szándék kifürkészése.

Kérem Önöket, egyelőre felejtsék el a kérdéses művekkel kapcsolatos beidegződéseiket s lássuk, miként is festenek e nagyszerű szövegek immár az almarablásos – szerintünk – alaptörténet viszonyítási rendszeréből, szempontjából. Olyanforma vállalkozás lesz ez, mint az ürgeöntés. Egy világmítoszt igyekszünk itt most majd előcsalogatni, melyben persze a folklór, a magyar mesék is mélyen érintettek.

Darwinnal szólva...

Charles Darwin azzal a forradalmi felvetéssel huzakodott elő, hogy mindazok az élőlények, kik emlőből szoptatják utódaikat, közös osztályba tartozónak minősülnek. Így aztán előállt az a mindaddig elképzelhetetlen helyzet, hogy az egér és az elefánt a cetekkel egy klubba, az emlősök klubjába került. Darwinék elméletét nem is sietett a nagyvilág elfogadni, mivelhogy illúziókat, prekonceptiókat rombolt, de mára már a csapból is ez csorog...

A bennem lakó Darwin szerint az almamesében érintett szövegek, olyanok, mint az előbb említett emlők: vagyis közös rendszertani kategóriába hozzák össze az érintett szövegeket, egy közös ősrakonság potenciális bizonyítékaként.

Találgassunk, mi is történhetett annak idején? Az almamese még az emberiség bölcsőhelyén születhetett, melyet a népcsoportok magukkal hurcoltak, s ez az oka, hogy a történet az idők folyamán csaknem a felismerhetetlenségig mutálódott a távolba szakadt néptörzseknél.

Természetesen nem kevés, amit az olvasótól várunk, hisz nincs tudomásom arról, hogy a Kalevalától Homéroszon át a Bibliáig és az érintett mesék kapcsán felvetődött volna összehasonlíthatóságuk lehetősége. Ha igazunk lesz, akkor ez egy fontos bizonyíték a érintett népcsoportok ősrakonságának is. Továbbá a *kultúrkör* fogalom is most már másodrendűvé degradálódik, s mást kell jelentenie, mint eddig. És ha van mindebben valami igazság, akkor az érintett intézményrendszerek, melyek e műveket kutatják, elhibázottan épültek fel, mivel megértésük elsősorban az almamese irányából remélhető! E közös lényegi koordináltság felvetésének, feltérképezésének elmulasztása pedig – amennyiben igazunk van, és valóban ez az alapszöveg – elzárja a megértéshez vezető kaput.

Besodródás?

Az történt, hogy ahol az aranyalmamese elemeit észreveszik, s említésre méltatják, ott kimondva kimondatlanul parazita vándormotívumoknak tekintik s titulálják. Mintha csupán a szomszéd kultúrkör kerítésén lökték volna át döglött macskaként, vagyis idegen elem, ezt az jelzi, hogy nem foglalkoznak vele. Pusztán csak megfertőzte a dicső illető alapszöveget. Olyasvalaminek látják, mint pl. a folklór a mesekezdő szövegformulákat, melyekkel botorság foglalkozni.

Valami ügyes trükköt ki kéne fundálni, s bizonyítanunk általa, hogy e konzekvensen jelentkező almamese elemek többet jelentenek pusztá besodródásnál, ott, ahol felbukkannak. De mi is az a besodródás? Ott és akkor beszélhetnénk ilyesmiről, ha ezek az almamesebeli elemek idegen testként kilógnának e szövegekből. Ahol viszont az alma-szüzsé szövegmederként viselkedik, magyarul, a többi szöveg alkalmazkodik ehhez, s nem pedig fordítva, akkor ő az őslakó, s szolgáltatja a szöveg alapkoordináta rendszerét. Vagyis a kérdés, hogy a mesénk besodródás vagy alapszöveg, nem eldönthetetlen! A jelszó pedig: melyik a szövegmeder az adott alkotásban?

Mielőtt ennek teszteléséhez fognánk, elkerülhetetlen egy vilámgyors szövegmustra, ámde a mi szemüvegünk fénytörésében.

Égitestrablás

Az *Ádámcsutkában* kifejtettük, hogy az almás történetünk hallatlan karrierje nem annak köszönhető, hogy valami sületlen szöveget a többiek influenzaként elkaptak, s tovább adtak, hanem az ember egyik legtraumatikusabb élménye fogalmazódik meg benne. Ez pedig az évszakok változásának magyarázata, vagyis egy csillagmese, mely jobbra a Nap és a Hold megmentéséről s vissza hozataláról szól. Okkal-joggal izgatta ez a téma őseinket, hisz a tél, a természet halála, nem beszélve az időnkénti jégkorszakokról, bizony nem tréfadolog. Méltó arra, hogy megannyi ősmű alaptémája lehessen. És ez szolgál magyarázattal arra, hogy még a historizáló, demitizáló ókor is rá építkezzen.

Akkor hát – kérdezhetik – miért nem nyíltan égitestrablásról beszélnek ilyenkor, mit köntörfalaznak bizonyos elrabolt gyümölcsökkel, ide-oda ráncigált aranyalmákkal? Az ok, hogy akkoriban nem voltak olyan tájékozottak az emberek effajta csillagügyben, mint Önök, s sejtelmük sem volt, hogy az égi-

testeket eszik-e vagy isszák. Szolgáljunk némi kóstolóval arról, hogy a Kopernikusz és Galilei előtti világ mennyi mindent behallucinált a Napba és a Holdba, s a csillagképek pazar látványába.

Égitestgyümölcs

Kezdjük mustránkat a páratlan Lukianosz egyik műve megidézésével. A történet hőse, Menipposz ezúttal Zeuszhoz igyekszik úrhajóján, hogy egy-két kérdést nekiszegezzen. Félúton módja nyílik magával a Holddal, Szelénével eldiskurálnia. Egy ragyogó hölgy kifakadásának leszünk tanúi, aki nem bírja már idegekkel, hogy a földi filozófusok mennyi mindent belelátnak, hallucinálnak az ő ragyogó égi személyébe:

„Alig szálltam egy stadionnyira felfelé, Szeléné [vagyis a Hold]² utánam szól [...]. Végleg elfogyott a türelmem, Menipposz, annyi szörnyüséget hallok a filozófusoktól. Nincs más dolguk, mint hogy velem, s az én ügyeimmel fontoskodjanak: mi vagyok, és mekkora, mi okból lesznek időnként félkör és sarló alakú. Egyesek azt állítják, hogy laknak rajtam, mások, hogy úgy függök a tenger felett, mint egy tükör.”³

A sumer-akkád hagyományban találtunk egy hiányzó láncszemet, annak ékes bizonyágaként, amiről fejezetünk szól, vagyis hogy a Hold, egy varázslatos – és persze el is elrabolható – égi gyümölcs:

„Égi gyümölcs, szépszínű, zamathúsú,
teljesre érett, magasra nőtt!
Magadtól-magad termő termés...”⁴

² A szögletes zárójel a szerző, GPP megjegyzéseit jelzi.

³ Lukianosz összes művei I-II. Magyar Helikon, 1974. / I. 151. o.

⁴ *Gilgames. Agyagtáblák üzenete.* Ford: Rákos Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. 187. o.

A költői intuíció sem ismer időkorlátokat, igenis, képes fel-
tépni a múlt fátylait, ezt ezúttal egy angol költő fogja bebizo-
nyítani:

„I will find out where she has gone
And kiss her lips and take her hands;
And walk among the dappled grass,
And pluck till time and times are done
The silver apples of the moon,
The golden apples of the sun.”⁵

Kalevalai⁶ napgyümölcs rablás

Ebben a finnség megőrzött számunkra egy témánk tekinte-
tében kincset érő szövegepizódot. Nem könnyű észrevenni, s
felismerni, hogy ezt a kalevalai mozaikot mintha épp szá-
munkra írták volna, mivelhogy az ilyesmit csak az szúrja ki,
aki épp erre vadászik.

Két esetünk is van, melyeknek az az érdekessége, hogy égi-
testeket fához kapcsolódva, kötve találjuk. Tessék megfigyel-
ni, hogy e jelenetek épp arra lettek kihegyezve, hogy a fákról
lopják le őket, s ezáltal kvázi-gyümölcse válnak.

„Ím, a kovács Ilmarinen
Hág a holdat hódítani,
Keríteni a Göncölt kézre
A virágtetős fenyőről.”

Mit keres a fán az égitest? Természetesen semmit, azt, hogy
egy égi fa, vagyis eredetileg a kozmoszt tartó világfa csillag-
termései ezek.

⁵ William Butler Yeats: The Song of the Wandering Aengus.

⁶ A szerző megjegyzése: Ahol azt külön nem jelzem, ott a KALE-
VALÁT a Magyar Elektronikus Könyvtár állományából idézem, az
alábbi kivonatból: *Kalevala*. Szemelvények a finnek naiv eposzából.
Ford. Vikár Béla. MEK-02468

A másik ígért kalevalai jelenet már nyíltan égitestrablás. És a Nap és a Hold itt is egy fáról tűnnek el, ami potenciális gyümölcsé minősíti őket, mivelhogy a rablás fáról történik.

„Louhi, Észak úrasszonya,
Pohjai fogatlan banya,
Megszerzi a napot onnat,
Kézre kapja, ím, a holdat,
Holdat nyírfa hajlatáról,
A napot fenyő csúcsáról;
Hordja őket önhonába,
Pusztaságos Pohjolába.
Rejti holdunk ragyogását
Rótt elejű szirt ölibe,
Napunk tündöklő világát
Acélhegybe búvóli be.”

Isten- vagy királykerti égitestgyümölcs rablások ezek, főként, ha tudjuk, hogy Vejnemöjnen is istenség volt, a javából. De itt most érjük be annak megértésével, hogy az égitestrablás olyasvalami, mint az almamese.

A germán legenda almarablása

A germán almarablásos legendai variáns különleges becsét az adja, hogy rövid és velős voltának köszönhetően itt még nyíltan őrzi mindazt, ami másutt, bonyolultabb és történelemmel megspékelt struktúrákban már szövevényessé vált, összegabalyodott.

Hogy is fest ez a legenda? Loki, az istenvilág örökös csínytevője elrabolja az istenkerti aranyalmát, ráadásul még Idun istennőt is magával ráncigálja az ősellenségek portájára, az óriások birodalmába. Az istenek e veszteség láttán pánikba esnek, s itt derül ki, hogy mire is jók ezek a gyümölcsök? Ez biztosítja számukra az örök életet, az örök ifjúságukat. E nélkül rögvest ráncosodni kezdenek, mákosodik a hajuk, érthető tehát a rajtuk elhatalmasodó hisztériás roham:

„Idun istennőnek fontos tiszte volt: a bűvös erejű ifjító almákat őrizte. A fényes Ázok szerették, kedvét keresték. Ki mikor szükségét érezte, elkért egy aranyalmát, beleharapott, és menten megfrissült, megifjodott tőle.”⁷

„[Loki] Felragadta Idunt, és vitte magával a fagyos szelek, ordító farkasok hazájába.”⁸

„Az Ázok számára roppant nagy csapás volt az aranyalma eltűnése, mert az alma nélkül egyszerre öszülni, öregedni kezdtek.”⁹

Összeül a kupaktanács, s Lokit halálosan megfenyegetik. A rabló ért a szóból, s annak rendje és módja szerint vissza is lopja az almát és Idun istennőt Asgardba, az istenkertbe, s helyreöklén az égi béke.

Figyelik? A kerttulajdonos istenségek nem hagyják az aranyalmát veszendőbe, hanem a rablónak vissza kell szolgáltatnia, miként a mesékben, melyek nyíltan az alma visszahozataláról szólnak. És itt még az a szög is kibújik a zsákból, hogy a mesebeli királyok azok valójában a régi istenségek...

És a legfontosabbat még nem is ordítottuk bele a világba: E történetek *főszereplője az alma, s nem pedig az almaszabadító*. Ezt azért kell hangsúlyozni, mivel a szövegfókusz jobbára teljesen lekerül az elrablott gyümölcscről, s eztán a szabadító ügyes-bajos dolgait, nőügyeit, sárkánymészárlását tárgyalja. Márpedig, ahol az elrabolt gyümölcscről megfeledkeznek, ott a lényeg kallódott el kézen-közön a történet folyamán, hisz ennek az égitestalmának a kertbe vissza kell kerülnie! Mivel ez a gyümölcs égitest, ezért a kozmosz ciklusa jobbára visszaáll a régi rendjébe.

⁷ Északi istenek. Történetek az Eddából. Móra, 1973. 34. o.

⁸ Uo. 35. o.

⁹ Germán, kelta regék és mondák. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1965. 44. o.

Az ógörög alma hazatérte

A görögök ránk maradt aranyalma meséi erősen meggroncolódtak, mivelhogy már az Ókor is e fontos tekintetben a Felejtés időszaka. De azt azért őrzi az emlékezet, hogy az aranyalma fontos dolog. E körül robban ki a trójai háború. Érisz almája ez. A jól ismert jelenetben Pariszt, ezt a vonzó küllemű pásztort egy ragyogó égi hölgykoszorú lepi meg, s arra ösztökéli, hogy vágjon egy aranyalmát ahhoz, akit legszebbnek talál. Parisz, mint ismeretes, Aphrodité ajánlatát fogadja el, ezzel a másik két égi úrnőt, Hérát és Athénét végzetesen magára haragítva. A lényeg, hogy az aranyalma képezi a homéroszi két eposz nyitó-konfliktusát, s ha nincs aranyalma, akkor nincs is eposz, hisz elmarad a trójai háború...

A görögöktől nem maradt magyarázat arra, mitől is gerjedt a kérdéses aranyalmára ez a három dicsőséges istennő, hisz az égiek számára nem képezhet értéket a pusztá sáarany, illet elképzelni is oktondiság, tehát ennek a gyümölcsnek más titkának kellett lennie a legenda születésekor, csak az aranyéhes utókor érthette be ezzel a magyarázattal. Amúgy a Heszperiszek istenkertje termi az ilyesmit, s a germán legendák eszét ide kölcsönkérve arra érdemes gondolnunk, hogy ez az alma az istenségekre is valamiféle jótékony fiziológiai hatással bírhatott.

Tehát Homérosz már csak félig-meddig emlékszik mindezekre, ugyanis ő már demitizál, redukálva az összöveget, melynek csoda elemei a historizáló-racionalizálóknak már útban vannak.

Egyvalami bizonyos, hogy ez egy istenkerti bűvös alma, mégpedig az, amelynek elrablási meséje a Héraklész ciklusból is ismeretes. Ott a dörzsölt Héraklész veszi rá Atlasz titánt, hogy lopja el a sárkánykígyó-őrizte aranyalmát, az ő leányai, a Heszperiszek istenkertjéből, s eztán cserében tartja helyette az égboltot. Mint tudjuk, végül sikerül a jó Atlaszt lóvá tennie, miután becserkészte az aranyalmát. Jóllehet, maga a Héraklész-ciklus nem foglalkozik az aranyalma utóéletével, sorsá-

val, hasznosításával, s itt sem világos, hogy miért is volt anynyira szüksége a megrendelőnek egy ilyesmire. Hisz, mint annyi helyen, az aranyalma utóéletéről jobbra elfeledkeznek e fontos és becsben tartott legendák. Szerencsére Apollodórosz még tudja, hogy a kérdéses almák holléte legkevésbé sem hagyhatta az isteneket hidegen:

„[Héraklész] Az almákat elvitte és átadta Eurüiszt-heusznak, aki azonban neki ajándékozta őket. Héraklész Athénának adta tovább, Athéna pedig visszavitte az almákat, mivel nem lett volna istenes dolog, hogy csak úgy a sutban heverjenek.”¹⁰

Utóbb Kerényi Károly érzett rá az alma utóéletének tisztázási fontosságára, tudván tudva, hogy ez a legnagyobb szentség, melynek az istenkertbe bumeráangként muszáj visszatérnie, mindenféleképpen:

„Hogyan adta vissza Héraklész az isteneknek – Zeusznak és Hérának – az elrabolt arany gyümölcsöt. [...] De azt is beszéltek, hogy a Mykénai király [vagyis a „felbujtó”] nem is akarta elfogadni, hanem a hérósnak ajándékozta őket. Állítólag sehol sem volt szabad őrizni ezeket a gyümölcsöket. A Heszperiszek almái az istenek tulajdonát képezték, még a templomi kincseknél is szentebbek voltak. Ha bárki megkérdezett volna egy elbeszélőt, mi történt velük, csak azt a választ kaphatta: visszajutottak a tulajdonosaikhoz.”¹¹

Az *Ádámcsutka*ban hosszan érveltünk amellet, hogy kvázi-aranyalma is található a görög s egyéb legendákban. Ilyen pl. az aranygyapjú, melyet szintúgy örök éber kígyó őriz, s ugyancsak fán található. Az aranygyapjú (bíborygapjú) eredetileg ugyancsak égitest csillagzat lehetett, mivel repülni is képes. Sőt – ld. *Ádámcsutka* – alkalmasint még világít is.

¹⁰ Apollodórosz: *Mitológia*. Európa Könyvkiadó, 1977 MEK–05780

¹¹ Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Gondolat, Budapest. 1977. 299. o.

A bibliai gyümölcs vándorútja

Mit is okoz a bibliai istenkerti titokgyümölcs, vagyis ez a kvázi-alma? Ugyanazt, amit a homéroszi eposzokban, vagyis a széthúzást szolgálja. Azt az egész galibát, amiről a Biblia szól, ez az alma okozza. A kerti kígyó pont úgy dobja be a gyümölcs-csalit Ádám-Évának, mint Érisz a három istennőnek, hogy elcsábuljanak. Természetesen a vak is látja, hogy az események e két műben máshogy alakulnak, de, hogy az eposzok, ill. szentkönyv alapkönfliktusát egy istenkerti talánygyümölcs váltja ki, ez kétségbe aligha vonható. És, hogy Érisz és a Kígyó is rokon lelkek, karakterek, mindketten a Viszályt, a Megosztást szolgálják, vagyis bajkeverők.

Az édeni gyümölcs utóélete

A csodagyümölcsök utóéletével az *Ádámcsutkában* hosszan foglalkoztunk. Lényege, hogy az Ószövetség várta Messiás és Krisztus, a Megváltó egyaránt az ősbűnt fogja korrigálni, vagyis a gyümölcs-vétek terhét veszi le az ember válláról. Sőt, még az is bizonyítható, viszont az ide vágó szövegbizonyítékokon már átfut a mai olvasó szeme, hogy az Ádám-elrabolta édeni alma is visszaszállítható, sőt, a kezdeti szövegeknek mondandója épp ez lehetett. És mindezt a héber őslegendák s bölcs kommentárok is tanúsítják, ami, másképp fogalmazva annyit tesz, hogy Mózes de és Jézus is égitest-szabadító. Mivelhogy a kérdéses gyümölcs égitest-minőségű. Mózes gyönyörű meséjében is szunnyad ez az égitest-szabadítás, vagyis, hogy az Ádám-elrabolta gyümölcsöt a kertbe visszaszállítja, visszaállítván az Isten s Ember közti békét. A Zóhárban is találni erre egy félreérthetetlen utalást, mely a törvénytáblákat, tudástáblákat az Édenből elrabolt kögyümölcsöknek nevezi. Ezek ugyanis:

„A jó és rossz tudása fájáról való kövek...”¹²

¹² *Zóhár, a ragyogás könyve*. Holnap Kiadó, Bp. 1990. 41. o.

Az *Ádámcsutka* megírása óta is utunkba került egy-két kincset érő bizonyíték, hogy Mózeset Isten egy biblia előtti ősglegendában igenis, elsősorban az édeni gyümölcsrablás-ügyben bocsátotta útjára:

„Rabbi Alexander is így mondta:

– Hárman tértek vissza eredeti helyükre, és pedig: Izrael. Egyiptom kincsei. És az *Írott kőtáblák*.¹³

Az írott kőtáblák pedig, mint a Zóhárból kiokosodva említettük, nem mások, mint a „a jó és rossz fájáról való kövek”, tehát a kör bezárult. És a visszatértük pedig azt jelenti, hogy a kertbe kerülnek vissza.

Más úton-módon is igazolható, hogy a mózesi törvénytábla szerves, oksági kapcsolatban áll az édeni vétekekkel, átokkal, tehát nem kizárólag a Zóhár, avagy a Ragyogás könyve tekinti a törvénytáblákat a jó és rossz tudása fájától való köveknek:

„Csak akkor szűnt meg végleg ez az átok [az Emberről] amikor Izrael fiai a Sinai-hegy tövében álltak, és Mózes kezéből megkapták a Törvényt. De a többi népen még most is ül az átok.”¹⁴ (Pirqué rabbi Eliézer)

Jézus

A szentkönyvekbe – így az Evangéliumba – az utókor annyi tücsköt-bogarat beleálmodott s magyarázott, hogy a mai olvasó tán fel is háborodik egy olyan felvetésen, hogy az evangéliumi Megváltás is az Ósbűn korrekcióját szolgálja, vagyis, hogy az édeni vétektől az Ember megszabaduljon. Az utókor ezt immár jobbára allegóriának tekinti, ami igen kényelmes megoldás, felment a további töprengés alól, hisz ha allegória, akkor ki-ki gondoljon, amire akar. Pedig szép számmal áll

¹³ *Talmud könyvei*. Korvin Testvérek Könyvnyomdája, 1921–23. IKVA Könyvkiadó, 1989. 127. o.

¹⁴ Robert Graves – Raphael Patai: *Héber mítoszok*. Szukits Könyvkiadó, Szeged. 79. o.

rendelkezésre arra való utalás, hogy az édeni fa és a keresztfá, s a körülötte lévő események egymásba kapcsolódnak:

„Vétkeinket [Krisztus] a saját testében fölvitte a (kereszt)fára, hogy meghaljunk a bűnöknek, s az igazságnak éljünk.” 1Pét 2.24

A középkori, ill. akkor lejegyzett szövegek fura mód még emlékeznek, s emlékeztetnek arra az egykor elterjedt felfogásra, mely a keresztfát az édeni fából eredezteti. Jézus önmagát feláldozva csaknem önszántából lép fel a keresztfára, csaknem aranyalmaként, azért, hogy az ősbűnt így korrigálja. Apokrif imáink ezért láthatták azt a keresztfát számunkra meghökkentő módon gyönyörűségeseznek, jóllehet, a józan számítás szerint ennél szörnyűségesebb tákolmány nem létezhetne a hívők szemében. És mégis:

„Paradicsom kőkertjében
Arany szőnyeg leterítve,
Én nem láttam szebb keresztfát,
Mint Úrjézus keresztfáját.”¹⁵

Ha felvetésünk igaz, akkor a keresztfá őshelye valójában a Paradicsom, tehát a Golgota eszerint az édig érő istenhegyet jelenthette. Tény és való, sok bibliakutató, mitológus a Paradicsomot azonosnak ítéli az Édennel. Jézus golgotajárása eszerint az elrabolt gyümölcs visszavitelét meséli el, s az ő keresztfára kerülése úgy is olvasható, hogy az édeni gyümölcs az édenfára visszajut...

Mindez nyilván rebellis felvetésnek tetszik, viszont erre utal a közelmúltban fellelt kopt apokrifeket tartalmazó Kasr el-Wizz Kódex, amely egy beszédes ábrát rejt magában:

„a Megváltó, tanítványai körében, passiója előtt a kereszt körül táncol. Táncol, és himnuszokat énekel a kereszthez. Ez a számunkra teljesen ismeretlen Jézus-kép őrződött meg abban a kódexben, amelyet Egyiptom legdélibb határán 1965-ben Kasr el-Wizz monos-

¹⁵ *Hegyet hágék, lőtőt lépék.* (Archaikus népi imádságok). Erdélyi Zsuzsanna. MEK-05255

torában tártak föl a régészek. Paradox módon, amikor a település az új Asszuáni Gát mögött keletkezett hatalmas mesterséges tengerben örökre elsüllyedt, az ősi pergamen lapok, s azok egykori hitvilága éppen akkor támadhattak új életre. Ám a kódexet ekkor már századok óta nem forgatták, a szövegeit még értő, hajdanvolt szerzetesek csontjait réges-rég elnyelte a sivatagi homok. Másfélezer év után a világon először magyarul olvasható. A Megváltó tánca a kereszt körül, a más-honnan és más nyelven nem ismert ősi kopt szöveg, melyet Hubai Péter, a Szépművészeti Múzeum egyiptológusa szólaltatott meg.”¹⁶

Egy pillanatra maradjunk a magyar apokrif imában említett paradicsomi *kőker*tben, ami döbbenetes rébusz önmagában nézve is. És analógiák ismerete híján eszünkbe juthat a Gilgames eposz sumer-akkád hagyomány megőrizte, idevágó *kőker*tje:

Gilgames eposz

A magyar archaikus pogány ősimák paradicsomi *kőker*tet emlegettek.

Az ószövetségi kommentárokból az istentől származó *kő*-táblákat is a Fáról való *kőgyümölcsök*nek mondják.

A Gilgames eposznak is van egy *kőker*tje, tehát mégsem lehet nyelvbotlás, amikor az idézett magyar pogány-apokrif imából egy *kőker*t köszönt ránk.

A Gilgames eposzból látszólag hiányzik az almamese, de ez ne tévesszen meg senkit! Gilgames ugyanis vándorlásai közben egy tipikus istenkertbe csöppen, ahol a fákról *kőgyümölcsök* drágakő ragyogása vakítja el. Neki, Gilgamesnek látszólag itt semmi dolga, ellenben nekünk nem árt résen lennünk,

¹⁶ A *megváltó a keresztről*. Hubai Péter. Szent István Társulat

hisz e kertbe épp az égigérő istenhegyet elhagyva érkezik. Tehát itt is kezdenek feltűnni e hatalmas ősi téma szövegikonjai.

Sőt. Másodlagosan bizonyítható is, hogy Gilgames interakcióba kerülhetett a kerttel, vagyis, hogy a mai, rendelkezésre álló szöveg sugallatával ellentétben onnan nem üres kézzel távozott. Hisz útja során nemsokára eléri a Túlvilág folyóját. És mi derült ki itt, egészen mellékesen? Az, hogy az átkeléshez nélkülözhetetlen kőtáblák is voltak nála, melyekről eddig egy megátalkodott szó nem esett. Mivel nincs tudomásunk, hogy ezeket otthonról hozta volna, marad a lehetőség, hogy ezek valójában a kőkereti táblák, vagyis a kőgyümölcsök lehetek. Főként látva, hogy a tábla – miként Mózesnél – itt is összetörik, s ez csaknem megghiúsítja Gilgames vállalkozását, a továbbjutást.

Mindezek tudatában felvetjük, hogy a Gilgames-eposz is eredetileg aranyalma-típusú történet, csakhogy egy megmolyosodott variáns maradt fenn az utókor számára, melyből már kihulltak logikai elemek, s az ikonjai kissé összekutyulódtak. Ettől persze a szövegkomponensek azonosak az előbb látottakéval, ami viszont önmagáért beszél, s elég az identifikáláshoz, vagyis hogy felvetésünk megérdemlje az előbbi mérlegelést.

Ha valaki nem tudná, Gilgames az örök élet megszerzéséért veszi nyakába a világot. Istenkertbe kerül, ahonnan kőgyümölcsöt hoz magával. A kőgyümölcs összetörik. Az örök élet fűvét majdnem sikerül megszereznie, ami végül egy kígyóhoz kerül. A kígyó kapja az ember helyett az örök életet. Stigmái alapján mi ez a történet, ha elsősorban nem az almamese egyik variánsa? Aki ezt nem látja be, zárja be a boltot. És aranyalmamesének mondják a Gilgames eposzt? A legkevésbé sem, sőt, soha fel sem merült a szövegelemzőkben ilyen megközelítés lehetősége.

Az égigérő fa

Egy számtalan variánsban fellelhető magyar ősmesében – *Az égigérő fa* – mondani se kell, csodaalmát rabolnak, király kertjéből. E mesetípus azonos az előbb idézett nagynevű s szerencsebb pályát befutott sorstársaiéval:

„Volt a világon egy király, s annak volt egy Jancsi nevű kanásza. Észrevette egy reggelen ő is és a király is, hogy a kastély előtt égig érő almafa nőtt. De az olyan fa volt: reggel virágzott, délben már almája volt, éjfélre megérett, de el is lopták róla.”¹⁷

De mire is jó ez az alma? A mese ezt sem rejti véka alá: aki eszik belőle, meggyógyul, s nyilván meg is ifjodik, miként ezt mesénk jól tájékozott banyájától megtudhatjuk:

„Ha ő ennek a gyümölcséből eszik, meggyógyul.”¹⁸

A mese végén a kis hős, ez a kis magánnyomozó megmászta az égigérő fát, vagyis a halhatatlanság birodalmába, a Mennyszigetbe jut, onnan Pokolra száll, s még sárkányt is öl, hogy teljes legyen a kép. Az ember azt hinné a mese láttán, hogy megannyi ügyes-bajos dolga miatt, sárkányölés, bonyolult nőügyek stb. az almáról tökéletesen elfeledkezett, mivel-hogy útközben erről nem sok szó esik. Ám megtérve megbízó-jához, a királyhoz, kiderül, hogy nem jött ám üres kézzel, nem feledkezett meg arról, amiért nyakába vette a régi geocentrikus kozmoszunk káprázatos világát:

„Beköszönt János a királyhoz illedelmesen. Vitt neki almát is, tele zsákkal. [...] Amikor [a király] egy almát megevett, abban a pillanatban talpra áll, egészsége-sebb lett.”¹⁹

Ez aztán a biogyümölcs, hisz menten talpra pattan a legyengültségtől nyavalygó király. Ő az, akit másutt istenségnek titu-

¹⁷ *A háromágú tölgyfa tündére*. A legszebb magyar népmesék. Móra Ferenc könyvkiadó, 1992. 132. o.

¹⁸ Uo. 132. o.

¹⁹ Uo. 154. o.

lálnak. Tehát itt is egy gyümölcsvétség e bonyolult mese feladványa, s látszólag mellékesen, de ennek előkerülésével ér véget a mese, vagyis a kérdés örvendetes mód oldódott meg.

Ez a mese, miként az egész téma, természetesen nemcsak a magyar hagyomány birtoka, s mi magunk is számos kiszerelésben – pl. az Árgírus királyfi – ismerjük. A magyar variánsok kivételesen ép történeti ívet, hiánypótló ősfraumentumokat őrizgetnek, s a többenél – bár az ilyesmi egyéni gusztus dolga – szórakoztatóbb olvasmányok, ami ugyancsak ősi mivolt bizonyítéka. És nincs megfejelve későbbi, olykor sanda szempontokkal, nem történt rajta lényegyet érintő művi beavatkozás, miáltal gyanúnk szerint a többenél archaikusabb. De ilyet illetenség mondani, maradjunk épp ezért annyiban, hogy a magyar őshagyomány az almarablásos szövegtípus egy pótolhatatlanul fontos verziójának boldog birtokosa.

Na és? – kérdezhetik. Mindjárt megértik, mi ebben a pláne.

Meglovagolt összövegek?

Magaskultúra, kontra mese

Láttuk, hogy az almameze egy műfaj-független őselet. Hisz ott él és virul a magaskultúrában fellehető legfontosabb szentkönyvünkben, továbbá a mesékben. Mi hát a különbség e megjelenési formák között? Első látszatra a mesebeli vidékek sokkal vadregényesebbek, zajosabbak és fantáziadúsabbak az események, mint az előkelőbb szövegtársakéban. Azt tanítják, hogy Iliász és Odüsszeia vagy az Aeneis, nem beszélve a Bibliáról, a Kalevaláról vagy a Gilgames eposzról, alapján véve történelmi tájakon játszódtak. Viszont a mesék helyszíneit a kutya se keresi.

Látva, s bizonyóságot nyerve, hogy a magaskultúra művei az előbbiekkal vitathatatlanul egy töről fakadnak, méltánytalan ez a kettős mérce. Miért is bánnak a mesékkal ily mostohán, hisz a magyar hagyomány szerint a halhatatlanságra vágyó királyfi

pl. Tállyán lép az égbe. Miért nem állítanak fel ott egy emlékoszlopot? Mert a mesék racionalizálása és historizálása elmaradt, nem rántották le a mai térképre eseményeiket, nem aktualizálták, nem pofozták át szent történelemmé. Hála az Égnek, ez a beavatkozás elmaradt, és a legkevesbé sem vált e szövegek kárára. Máig leplezetlenül őrzik a ptolemaioszi, vagyis Kopernikusz előtti világ kozmoszstruktúráját, ami az Ég, Föld, Pokol-alvilág hármasságot jelent, ill. ennek nemzeti gusztus szerinti ragozásait, variánsait. Ezt az ősi tájrendszert a szent történelmi művekből sem lehetett kigyomlálni, hisz Odüsszeusz, Vergilius de még Mózes is alászáll a Pokolra, sőt, ő még, miként a halhatatlanságra vágyó királyfi, még az Eget is megjárja egyes kommentárok szerint. Megannyi égbelépés és alvilágjárás dacára a Kalevalát is ugyancsak elsősorban történelemként szeretik látni. Miért? Nyilván a betakarítható politikumi hozadék reményében. Tudjuk viszont, hogy az átkommunikálás a csúsztatásnak az egyik válfaja, s módszere, hogy az ellenérveket semmibe veszik, s a néhány apró historikusként kezelhető adalékot pedig akkorára fűjják, hogy csak az látszódjon, vagy maradjon belőle.

Még valami. Az ókori írásos szövegrögzítést jobbra legkevesbé sem önzetlen szövegmegőrző szándék vezérelte, hanem nemzeti érdeket szolgált: Az istenek, pl. Aeneisnek ígérik Hesperíát, vagyis Itáliát. Mi történik ilyenkor? Az emberiség közkincs szövegeit nemzeti karámba terelik, s rásütik hátára a billogot.

A talányos szájhagyomány

Az előbbieken annak a közfelfogással ellentétes nézetnek adtunk hangot, hogy a szájhagyomány gyakorta ősbibb variánsok megőrzője, mint amelyeket az ókorban papírra vetettek. Hisz a mesék mind a mai napig – lényegében a Kalevala is – a szájhagyományban éltek s élnek víg világukat. Lehetséges-e mindez, s ha igen, mi lehet az oka, magyarázata? Hisz a szájhagyományban sokkal több az esély a szöveg félrecsúszására,

félreértésre, melytől kisiklik a szövegértés szekere, mígnem minden igen hamar összegabalyodik. A végeredményt látva úgy tűnik, hogy a szájhagyomány egy önkorrekciós rendszer. Ha valahol kihull egy elem, elfelejtik ugyan, ámde egy szomszéd közösség idővel korrigálhatja a kisiklást, vagyis visszatérnek az alapállapothoz. Mintha időnként egy „reset” gombot nyomnának meg a szájhagyományon, a szövegek egymást folyton folyvást foltoztatják. Ez persze nem jelenti az eredeti szöveg teljes állandóságát, pont miként az állatvilágban a rég eltávolodott fajok esetén, itt sem árt számolni mutációkkal. Így lesz az égitestgyümölcs hol aranyalma, hol tudásgyümölcs vagy épp aranygyapjú. S az elrabló néha lángokádó sárkány, máshol tűzmadár esetleg hattyúraj, miként az Árgírus királyfi-típusmesében tapasztalható.

Mesére szorul a magaskultúra?

Legkevesbé sem reméljük, hogy gondolataink hallatán az olvasó kitörő ujjongásba kezd e hirtelen támadt világosságtól, s megtér felvetésünkhöz. Az ilyesmi fejcsóválást vált ki, hisz valószínűtlen, hogy az említett briliáns elméjű ókori szerzők mesékre szorultak volna, hogy arra s abból építkezzenek, hogy képtelenek lettek volna egy önálló történetet kicsiholni magukból. Az ilyesminek nem a kreativitás hiánya az oka, hanem a tömegpszichózis ismerete.

Az ókorra a kezdetkori csillagtörténetek, ősmesék, – amilyen pl. ez az almarablásos história –, hallgatólagosan „kanonizálódtak” a tömegek számára, megismerték, megszerették ezeket. Könnyebben fogadjuk, vagy fogadtatjuk el azt, ami ismerősen cseng, amire trenírozva vagyunk, mint egy vadonatúj históriával gyomron vágni a tömeget. Ez és ilyesmi a lehetséges magyarázata annak is, hogy az új hitek szenthelyei jobbára arra települnek rá, amely elvileg ellenséges, amit le- vagy felváltottak. Az egykori Mithras-kultusz központjára települ a Szent Péter bazilika, amely viszont a pogány kori antik Róma szent övezete, bejáratott világközép zóna. És Mithras születé-

sét is furamód a téli napfordulókor, december 25.-én ünnepele-
ték²⁰, miként később Jézus születésnapját, mely egybeesésben
az Egyház a Sátán gonosz tréfáját vélte felismerni. Hát ilyen-
féle okai lehetnek, miért épülnek kultuszok néha csaknem
ellenséges archaikus alapokra. Ugyanígy a keresztény ünnepek
is a pogány naptári fordulókat választják lakhelyül, így egy-
egy ünnepnap valóságos aranybánya, ahol számos, sőt számta-
lan kultusz nyakon csíphető, olyan kincslelő hely, mint a régé-
szek számára egy leletben gazdag szemétdomb vagy kút,
melybe az egymást követő korok beleszórták beszédes nyoma-
ikat.

Magyar almás mesék, a folklór kiválósága...

Az *Ádámcsutkában* azt tartottuk az almarablásos magyar
mesék legfőbb erényének előkelő rokonaikhoz képest, hogy
egyrészt rendkívüli a szöveggazdagságuk, s épebb a logikájuk,
mivelhogy a kiinduló konfliktusra e történetek vége gyakran
visszakanyarodik: Visszakerül a királyhoz az elrabolt arany-
alma vagy rokon talánytárgy, hála a hősnek, aki megmaradt a
vállalt feladat megoldásánál. Másutt is sikerült ezt a tartalmat
kislabizálnunk, jóllehet, oda már trükkök kellettek, ld. Kale-
vala, Biblia vagy a homéroszi eposzok, mivelhogy a sok bába
közt a gyermek csaknem elveszett. Nemkivánatosná vált az
eredeti szövegszint, az hogy kezdetben az alma sorsa áll az
események középpontjában. A Héraklész ciklust olvasva azt
hisszük, hogy e hős személyiségrajza áll az események előte-
rében, csupán arra szolgáló kalandjaival, melyek az ő kiváló-
ságát illusztrálják, zengik, dicsőítik.

Az üzenet, ami ez esetben az almamese, már az ókorban is
pusztán szövegszemétként sodródott, s mára már csak olyanfé-
le trükkök bevetése esetén hajlandó kiugrani a bokorból, ami-
lyenekkel itt kísérletezünk.

²⁰ *Mithras és Misztériumai* I. Kairosz Kiadó 2005. 182. o.

Félmondatos összegzések...

Tán lesz egy-két olyan olvasó, aki hajlandó volt velünk tartani, s belátja, hogy az európai szellemiség eme alapművei, melyekről itt szó esett, valóban egyazon almarablásos őstörténetre építkeznek, vagyis közös a gyökérzetük, épp ezért vértestvér szövegek. Ha az ember megért valamit, könnyen azt hiszi, hogy ezek evidenciák, s valójában mindig mindenki így gondolkodott ezekről a problémákról. Hogy ez mennyire nincs így, most, utunk végén, új ismereteinkkel, tapasztalatainkkal felfegyverkezve, kiokosodva, frissítsük csak fel, hogy mit is szokás az említett remekművek témájának tartani? Kérdezzenek meg bárkit, egy irodalomtörténészt, filológust, vallástörténészt, aki illő humán műveltséggel rendelkezik, miről szól az Iliász, a Biblia, a Kalevala vagy a Gilgames eposz, s germán legendák stb.? Egyvalami bizonyos, hogy nem azt vágják rá, hogy a kérdéses alkotások szövegmedre az alma-rablásos csillagmese. Ehelyett ilyesféle feleletekre számíthatunk:

Az Iliász: A trójai háborúról szól, melyet egy világméretűvé duzzadt nőrablás robbant ki. Ám Heléna – miként többen megállapították – nevében a Hold neve rejlik, vagyis az ő személye is már egyfajta égitestrablás. Az égből pottyant Palladion is ilyen égitest-gyanús talánytárgy, hisz a jóslat értelmében akkor vész el Trója, ha a Palladiont onnan elrabolják.

A Kalevala: Ez – mondják majd az avatottak – egy középkori, ám ősi elemeket is tartalmazó naiv eposz, melyben a finnek és lappok harcára ismerni. Alcíme is erről árulkodik, hisz maga Lönnrot is a finnek történelméből való válogatásnak titulálta, vagyis ítélte. Viszont – mondjuk mi – ott a szampo, az elrabolt talánytárgy, amely miként a palladion, „örök boldogság eleje”. Itt is felbukkan a csillagmátka, Észak Szüze, aki csillagjegyeket visel remekbeszabott testrészein. És akkor még a fáról való nap-hold „gyümölcs” oda- s visszaráblásról nem is beszéltünk, melyre az összerzők külön fejezetet szántak.

A Tóra: Miről is szól a Tóra? Mindenki rávágja, hogy első-sorban a bibliai zsidó nép exodusáról, kiszabadításáról az

egyiptomi fogságból, s arról a kalandos útról, melynek során Isten által vezérelve eljutnak az Ígéret Földjére. Természetesen bolond, aki kétli, hogy az előbbiek ne volnának igazak, ám a mélyebbre süllyedt szövegrétegben Mózeszt szerintünk mégiscsak az édeni vétek korrigálására küldi Isten. Azért, hogy a „fáról való kögyümölcsöt” és kiválasztott népét kiszabadítsa Egyiptomból – eredetileg felvigye az Mennybe, hisz ez lehetett az Ígéret földje –. Miként Aeneasnak is végső soron magát az Eget ígérték égi pártfogói végső lakhelyül, amiért, tény és való, érdemes törnie magát az embernek.

A Gilgames eposz: Miről is szól? Minek látják manapság? Zagyvaságnak, melyben történelem és mesés látomások – pl. a halhatatlanság utáni olthatatlan sóvárgás – keverednek. Pedig, láttuk, hogy itt is felbukkan az istenkerti csodatárgy – drágakő kerti gyümölcs –, s annak az őshelyére való visszaszállítása lehetett a szöveg eredeti célja. Gilgames is valószínűleg szabadítóként indul utána, s pontosan tudta, mit akart.

A magyar mese: Miről is szól? Azt hisszük, a mesehősről, ám, mint számos variáns bizonyítja, ugyanarról, mint a többi szöveg: az ellopott királykerti alma visszahozataláról.

A germán legenda: E történet eleget tesz a vállalt feladatnak, mégpedig igen frappáns kiszérelésben meséli el ugyanazt, amit az előbbiek: az istenkerti élet-alma és istennő elrablását és kiszabadítását.

A tanulság

Nincsenek kultúrkörök?

Kérdés, ha mindaz igaz, amit leírtunk, jogos-e eztán még kultúrkörökről beszélni a régi értelemben az érintett és tárgyalt művek esetében? Hisz eszerint ami eddig kultúrkör volt, az immár csupán egy tájszólási klubot jelent, mivelhogy a felsorolt egyszerű művek mégiscsak azonos nevezőn állnak, ami természetesen az almarablásos történet. Tehát közösen, és elsősorban épp e szempontból tárgyalandóak, s az intézményes kutatásnak is eszerint volna érdemes újraprendeződnie.

Nincsenek műfajok?

Felvetődik továbbá, hogy az ilyenfajta kategóriák, mint mese, mítosz, legenda, szentkönyv, eposz stb. ugyanabból gyökerezik, legalábbis az érintett esetekben, vagyis legalábbis az európai kultúra tán legfőbb pillanataiban. Ezek a műfajok valójában pusztán feldolgozási módjai egyazon témának, tegyük hozzá, csak a vizsgált esetekről beszélünk, ami viszont jócskán túlmutat önmagán.

Tudja-e azt a nyájas átlagolvasó, hogy az ilyen evidensnek tetsző kérdésekre, hogy *Mi a mese?*, vagy *Mi a mítosz?*, esetleg *Mi a szentkönyv?*, a legkevésbé sincs megnyugtató szakmai egyetértés, egymáshoz való viszonyuk is vitatott, vagyis tisztázatlan. A perlekedés azon folyik, hogy melyik származik a másikból, s a cél ilyenkor egy hierarchia felállítása, aminek gyakran furamód épp a legoriginálisabb műfaj, a folklór issza a levét. De sosem jutnak dűlőre mindaddig, míg igazságkérés helyett pusztán prioritások érvényesítéséért folyik a bátor és nemes szakmai küzdelem. S ne feledjük Alkinoosz szavait:

„Független legyen az, aki valamit meg akar érteni!”

Az egyetemes istenvilág

Abból, hogy az európai gondolkozásba beépített, bejáratott alapl művek – Kalevala, Biblia, Iliász, Gilgames eposz, a germán legendák, s a vizsgált magyar mesék – közös gyökérűek, ez magyarázattal szolgál egy csomó olyasvalamire, ami talány volt eddig. Erre sejtett rá az igen tájékozott Plutarkhosz, s szóvá is tette véleményét, mindezzel kora közgondolkodásával szöges ellentétbe kerülve:

„Valójában nem különböztethetőek meg egymástól az egyes népek istenei – barbárok, görögök, déliek, északiak –, hanem éppúgy, ahogy a mindenki számára közös Napnak, Holdnak, Égnek, Földnek és tengernek a különböző népek más és más nevet adtak, a mindent elrendező egyetlen értelmet, a mindenséget kormányzó egyetlen gondviselést és a mellé rendelt, szolgálatot

teljesítő erőket – a helyi szokástól függően – hol így, hol úgy hívják és tisztelik.”²¹

Jóllehet, ő magát a jelenséget mással magyarázza, de az ő másfajta levezetése során is ugyanarra a végeredményre jut, amire mi jutottunk, s melynek velejét megkíséreljük a lehető legredukáltabb formában és érthetőséggel Önök elé bocsátani. Az európai szellemiség revíziója a célunk egy jobb megértés érdekében, s épp ezért, mint jeleztük időnként távolibb tájakra is kikacsintunk, olyan művekhez, melyek az európai köztudat számára – mondhatni – kanonizálódtak.

Vissza az ősisztenekhez

Ezek a Plutarkhosz felemlgette istenségek, istencsapatok, kikre oly réveteg tisztelettel bámul a zavaros agyú utókor, valójában nem az első istenségek. Nem ők jelentik a legősibb szerzeteket, akit az ember önmaga ijesztgetésére vagy megnyugtására kitalált. Ők már egy joviális istentársadalom, akiket a magasabb fejlettséget elért vagy legalábbis az utókor által annak ítélt népek emberszabásúvá alakítottak, léptettek elő, egy antropolofogultságú szemlélet jeleként, sőt, tüneteként. A helyzet még súlyosbodni fog – de itt erről nem kívánunk szólni – amikor az ókori népek feltalálják azt, hogy az isteneket nemzeti elfogultságúakká is igazíthatják. Ez a kiváló ötlet annyira bevált, hogy futótűzként terjedt, s idővel minden valamire való népnek meglettek a védő istenségei, pl. a magyarok istene.

Miben is hittek a megelőző időkben vagy később a „primitíveknél”? Tudvalevőleg az elemeket istenítették, így pl. a tüzet, vizet, levegőt, ezenfelül pl. égi jelenségeket, vihart, hegyeket, sziklát, kutat, forrást vagy miként Plutarkhosz is mondja, a főégitesteket, csillagzatokat stb. Ezt lényegében mindenki így hiszi, de mintha, akik erről beszélnek, mégsem értenék a lényegét, mivelhogy egy láncszem kimarad abból, ami a megér-

²¹ Plutarkhosz: *Iszisz és Oszirisz*. Európa, 1986. 67. o.

tést lehetővé teszi. Márpedig egy lánc olyan erős, mint a leggyengébb láncszeme.

Mire gondolok? A menthetetlenül praktikus észjárású utókor nem érti, hogy miért is imádták a régiek az elemeket, pl. a tüzet. Márpedig ez esetben a belőle sarjadó későbbi tűzisten-ségek lényegét sem értjük. Pedig akad belőlük szépszámmal, ők viszont már ekkor emberszabásúak. Ilyen a görög Hesztia vagy Hephaisztosz, a latin Vulcanos, s a perzsák igen ősi Ahura-Mazdájának is létezik ilyen értelmezése. A szanszkrit szövegekben Agni, a japán Fudo, s egy házzal odább, az aztékoknál Xiuhtecutli vagy a navatl Teszkatlipoka. Ők mind egy régi TŰZISTENSÉG utózóngéi. Ha őt, őket nem értjük, ha kihulltak a megértés logikai láncszemei, akkor ez az ismerethiány az ez ügyben érintett mítoszok-, szentkönyvek- vagy folklóri szövegek átlátását is blokkolja, márpedig itt most az európai hagyomány főműveinek újraértékelése és megértése a tét.

Most tehát itt egy különvéleményt fognak hallani arról, hogy miért is imádta a régi ember a tüzet. És ennek a sarkalatos kérdéskörnek a megértéséhez épp a magyar köznyelvi hagyomány képes tán a leggazdagabb bizonyíték-kollekcióval szolgálni, a széles európai hagyománynak téve ezzel gáláns szívességet.

A TŰZISTEN

Őskori élet-diagnózis

Manapság úgy szokás beállítani vagy sugallni, hogy a régi, ókor előtti ember mélységes kezdetlegességének ékes bizonyítéka a vak elemek tisztelete, imádata, pl. a tűztől egészen a hegyekig, sziklákig. Ma úgy magyarázzák, hogy a régiek, pl. a tüzet azért szerették, mert az ember túlélése annak köszönhető.

A magyar köznyelvi hagyomány annak bizonyítékaival szolgál, s ezeket fogjuk most majd Önök elé tárni, hogy az emberiség eredetileg élőlénynek tekintette magát a puszta tüzet. Tehát, mai szóhasználatnál élve, nem elemként imádkozta s féltette, s hasznosította, hanem élőlényként, s ami a lényeg, istenítette, vagyis maga felé emelte. És aki ezt nem így érti, az nem az egykori elképzelések jegyében gondolkodik mindezekről, s kizárja magát a megértésből.

A tüzet nem is akármilyen élőlénynek látták, hanem számukra a jelek szerint maga volt az ÉLET. Bolondok lettek volna? Nem, csak egy más élet-definíció járta akkoriban, s az ő kritériumaik szerint a tűz életjeleket mutatott. Nem ez az első tévedés az emberiség történetében, lövünk mi ennél nagyobb bakokat is! Jöhet még olyan kor, amikor az élet definíciójába a ma holt anyag aspektusai is beletartozhatnak, s kórunk embere meg lesz mosolyogva. És a régiek mentségére szóljon, hogy gyatrább megértési feltételekkel rendelkeztek a tűz kiértékelése irányában – mivelhogy könnyen leégeti a tűz kutatójának szakállát – ám spekulációik nem voltak alaptalanok: Látták, hogy a halottból a hő, a tűz távozik. A téli világ attól halott, hogy az ég tüze, a Nap elkóborolt. A tavaszi Nap lángja lobbantja életre ismét a Földet csipkerózsika álmából, a tűz csalogatja ki a növényeket, majd a nyári nap érleli a termést. Mindez pont olyasvalami, mintha a halott testbe bevagy visszaszállna az ÉLET TÜZE...

A tűz életjelei a magyar hagyományban

Lássuk, igazunk van-e, hogy a magyar köznyelvi hagyomány valóban élőlénynek látta a tüzet? A mai ember a tűzhöz kapcsolódó hiedelmeket jelképes értelműnek hiszi, véli, melyek a magyar nyelvi gazdagság, szemléletesség ékes bizonyítékai. Velük ellentétben azt állítjuk, hogy nem nyelvi, esztétikai kérdéskörhöz tartoznak mindezek, hanem figyeljék csak meg, hogy egy valóságos élőlény bontakozik majd itt ki rövid mustránk során. Ha pusztán jelképes értelműek volnának a tűzhöz csatolt állandó fogalmak, semmiképp sem bontakozna ki az a konkrét lény előttünk, amely bizonyos istenségekre fog, miként azt később meglátjuk, rímelni.

A magyar TŰZ eszik, sőt, EMÉSZT. De az emésztés elsődlegesen táplálkozási szakfogalom. A tüzet a régi ember nem egyszerűen megrakta, hanem úgymond TÁPLÁLTA, azaz etette! És ez két dolog! A tűznek továbbá TORKA, nyelve is van, LÁNGNYELVE. A nyelv és a torok egyaránt az élőlények sajátossága, a táplálkozásukhoz kapcsolódik. Na, és mije van még a tűznek a magyarban? Fészke. A FÉSZEK is az élőlények sajátja. Az ilyenféle apró mozaikokból lassan kike-rekedik a kép, hogy a tüzet csakis élőlénynek tekinthették. Még arra is gondolhatunk, sőt, szárnyas lénynek, hisz általában annak van fészke, ami itt most a tűzfészek.

A gyilkosságot az *élet* KIOLTÁSának mondják, ez is arra vall, hogy az élet is tűz jellegű, hisz a kioltás elsősorban a tűz halálára vonatkoztatható. És a tüzet szokás FOJTANI, elfojtani is, vagyis ilyenkor meggyilkolják a benne lévő életet. A tűz amúgy KIALSZIK, s az alvás is az ő élőlény alaptermészetéből fakad. És a tüzet továbbá ÉLESZTik is, vagyis életre keltik, ez is önmagáért beszél, a javából. A népnyelv is használta az „eleven parázs”²² szóösszetételt a XIX. sz.-ban, ezt sem szükséges magyarázni, miként vág kérdéskörünkbe. A HAMVÁBA HÓTT fordulat is önmagáért beszél, itt a tűz életével vetik

²² Eötvös Károly: *Balatoni utazás* MEK-04924

egybe az emberét. A FUTÓTŰZ fordulat is arra utal, hogy élőlénynek tartják, mivelhogy a helyváltoztatás, főként a futás is a félreértett életjeleknek egyike lehetett, s volt is, mivelhogy a szelet vagy folyót is ilyesmik miatt tarthatták élőlénynek, még Vergilius korában is...

Miként magyarázza az előbbieket vajon a mai ember? Ebben, mint mondtuk, a nyelvi gazdagság jeleinek örvendezik, s jó esetben azt mondja, hogy ez a tűz megszemélyesítése. Ami igaz is, ám a régiek nem pusztán a szemléletesség kedvéért beszéltek róla így, hanem mert kezdetben valóban élőlény volt számukra.

Hasznos volna közelebbről megnézni, amit a Magyar Néprajzi Lexikon ír a tűz tiszteletéről, hátha mindenki tudja, miről beszélünk, s nyitott kapukat döngetünk csupán:

„Bizonyos cselekményekben és tilalmakban a tüzet tisztelő, féltő magatartás nyilvánul meg, amely a tűz megszemélyesítésében is jelentkezik; ez nem jelenti azonban élőlényként vagy természetfeletti hatalmaságként való elképzelését. A tűz etetése szórványosan az egész nyelvterületen előfordul. Néhol kötelezőnek tartották, hogy kenyérsütés előtt kis lisztet szórjanak a tűzre vagy a kenyér kiszakajtásakor egy marék tésztát vagy a vakarék egy darabját dobják bele („hogy a tűz is jóllakjék”).”²³

Mint láthatják, a szócikk épp attól határolódik el, amit felvesztünk, hogy a tüzet élőlénynek, hatalmaságnak látták volna. Tehát itt most valaki fordítva ül a lovon. Ha a széles hagyományból is bizonyítható, hogy a tüzet élőlénynek minősítették, akkor a lovon fordítva elhelyezkedők nem mi vagyunk...

Nemzetközi tűz-életjelek

Forduljunk bármerre a széles hagyományban, máshol is annak bizonyítékaiba botlunk, hogy a TŰZ maga az élet. Nem

²³ *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, 1977-1982.

válna az a megértés kárára más népek köznyelvét is tesztelni, hogy rejt-e hasonló életjelekre utaló szöbökrot a Tűz körül, mint nálunk, mi ugyanis ilyenre máshonnan példát nem találunk. Ha mégis akad, annál jobb, ha viszont nem, ez a magyar leletet még értékesebbé teszi, hiánypótlásra alkalmassága folytán. Egy-két töprengésre alkalommal szolgáló nemzetközi példával azért mi is szolgálhatunk, s szolgálunk is, mivelhogy nem kell beleszakadni az arra utaló adalékok keresgélésébe, hogy a tűz igenis legfőbb szentség volt a régiek szemében. Euripidész a *Bakchánő*knben olyan szófordulatot használ, amely ugyancsak élőlénynek láttatja a tüzet:

„Zeusz eleventüzű lángja hevíté lelküket.”²⁴

Vergilius is arra vall az alábbi szöveg szerint, hogy az élet maga a tűz, s mindez nem allegorikusan értendő:

„Földet, eget, dagadó habokat, holdgömb ragyogását
És titáni napunk, mindent, kezdetben a benső Lélek
táplált, és a világszellem, mely előmlött Összevegyül-
ve velük vitt mozgást nagy tömegükbe. Innen az em-
beri faj, meg a földön az állati, innen Minden szár-
nyas, a márvány víz-szin alatt is a szörnyek.

Tűztől terhes ezek csírája, hisz égi körökből Szár-
maznak, ha ugyan nem fojtja le testi betegség S földi,
halandó rész erejük nem kezdi kiölni. Ennek folytán
fél, vágyik, bánkódik, örül mind, Míg testükben, e vak
börtönben a fényt sose látják. Sőt, ha az élet lángja le-
hunyt is már...”²⁵

A mordvin mesében – *Kujgorozs* – a jelenség még érdeke-
sebb: az égő máglya az élőlények egyikeként, azokkal egy
kalap alatt tárgyálva jelentkezik:

²⁴ In: Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. MEK-02468

²⁵ Vergilius: *Aeneis* Hatodik ének. MEK-02468

„Az öreg Bulanaj varázsló volt: macskává, disznóvá szokott átváltozni. Éjszaka pedig *égő máglyává* alakul át.”²⁶

Tűzistenek

A védikus irodalmat Európa az utóbbi évszázadokban fedezte fel, s nem csak asszimilálta, hanem testvérkezet is nyújtott neki, mint az indoeurópai kultúra forrás-patakjának. A Bhagavad-Gítá itt nyíltan tűzistent emleget. Ebben nincs semmi rendkívüli, hisz ki ne tudná, hogy arrafelé ő, mármint a tűzisten mekkora tiszteletnek örvendett:

„24. vers

A Brahmant ismerők kedvező pillanatban, a tűzisten hatásának ideje alatt, fényben, a holdvilágos két hét és a Nap északi pályájának hat hónapja alatt távoznak e világból.”²⁷

A Bibliában Isten ragyogó csodaként, egy égő csipkebokorból²⁸ szólítja meg az arrafelé legeltető Mózes:

„És megjelenék néki az Úr angyala tűznek lángjában egy csipkebokor közepéből, és látá, hogy ímé a csipkebokor ég vala; de a csipkebokor meg nem emészte-tik vala.

S monda Mózes: Oda megyek, hogy lássam e nagy csudát, miért nem ég el a csipkebokor.”(2M 3,2-3.)

A Biblia később is megemlékezik erről a találkozásról:

„És szóla az Úr néktek a tűz közepéből. A szavak hangját ti is halljátok vala, de csak a hangot; alakot azonban nem láttok vala.” (5M 4, 11-12.)

²⁶ *Az ezüsfogú lány.* Mordvin népmesék. Európa kiadó, Budapest, 1990. 93. o.

²⁷ *Bhagavad Gita.* (Úgy, ahogy van.) MEK-00159

²⁸ Galagonyának, s egyéb bokornak is szokás tekintetni.

„Mert kicsoda az, az összes halandók közül, a ki a tűznek közepéből szóló élő Istennek szavát hallotta, mint mi, hogy megélt volna?”(1M 7,26.)

Úgy véljük valójában maga a Tűzistenség áll itt, s személyesen, s aki ezt botorságnak tartja, olvassa a Bibliát, amitől majd elpárolognak kételyei.

„Mert az Úr, a te Istened emésztő tűz, féltőn szerető Isten ő.” (5M 4,24.)

A sok tekintetben mértékadó szanszkrit vidékre visszaugorva, megjegyzendő, hogy az Upanisadokban a Brahmant, vagyis a legelsőt, a világteremtő lényt égi megjelenésében számunkra ideális módon a pusztai tűzzel azonosítják.

„(11.) Kezdetben a világ a Brahman volt egyedül. Mivel egyedül volt, még nem bontakozott ki. Akkor megteremtette saját magán túl a nemesen megalkotott harcosi rendet, és a fejedelmeket az istenek körében: Indrát, Varunát, Szómát, Rudrát, Pardzsanját, Jamát és Ísánát.[...]

A Brahman a papi, harcosi, polgári és paraszti rend. A Brahman a Tűz képében volt az istenek között,²⁹ és pappá lett az emberek között. Égi harcosból lett földi harcos, polgárból polgár, szolgából szolga. Azért szeretne az ember tűz által szállni az istenek közé, és papnak születni az emberek közé, mert ebben a két formában nyilvánult meg a Brahman közvetlenül.”³⁰

E hagyományban jegyezzük meg, Agni a tűzistenség jelzője.

A régi emberiség az emberi testet messzemenően kozmoszanalógnak látta, így aztán úgy járja, hogy az embernek is legyen tüze. Végre megértjük, hogy a szerelem oltárán miként áldoz, sütögeti pecsenyéjét, aki mindezt gyakorolja:

²⁹ A tűz, Agni, a papi kaszt legkedveltebb istene, mert ő égeti el és továbbítja az istenekhez az áldozatot.

³⁰ *Upanisadok. Brihadáranyaka.* Második fejezet. Harmadik szakasz. MEK-01326

„(3.) A nő ágyéka az oltár, szőre áldozófű, bőre préskő, hüvelye a tűz közében. Ki tudja ezt, és a kéjt így gyakorolja, annak világa mindenre kiterjed, ami csak elérhető az italáldozattal, átszállnak arra asszonyainak jótettei. Ám aki nem tudja ezt, és a kéjt úgy gyakorolja, annak jótettei asszonyaira szállnak át.”³¹

A tűz csiholását és a nemzést is rokonnak látták, mindkét esetben az élet lángja lobban fel. A tűzszerszám egykor a magyar nyelv szerint anya- és apafából állt.

Folytassuk hát a tűzisten identifikálását.

Tűzfészek-tűzmadár

A „tűz fészke” fordulat, mint jeleztük, arra vall, hogy miféleképpen madárnak látták. Ennek a köznyelvi szókonstrukciónak viszont létezik egy rakás legendai és mesebeli bizonyítékvariánsa, vagyis nem feltétlenül nyelvgazdagító szándék ihlette létrejöttét. A Főnixre gondolok, amely az ún. magas kultúrák égi tyúkjá, vagyis a mitológia számára is adekvát lény, tűzfészekből röppenhet ki. Őt olykor a Nappal szokás azonosítani, ég tudja milyen alapon. Ő sokkalta inkább, mondjuk el ismét, maga a Tűz. Az ő fészke joggal mondható tűzfészeknek. S mivelhogy azonos típusú mesékben a (lángokádó) sárkány olykor tűzmadárként nevesül, jelzi, hogy ugyanazt jelentették. S igazolja, hogy e lény, lények tüzessége volt egykor a lényeg, vagyis épp, amit a tudós utókor bagatellizál. Ő hullőnek láttatva épp tűz-lényegétől fosztatik meg. Kategorizálásuk szerint, mivelhogy a sárkány tűzmadár, a tűzmadár is nyilván hullő lehetett. Ilyen eredményeket hoz számígtatásuk. Jóllehet, a sárkány sokkalta inkább a hamvába hótt, s abból feltápaszkodó Főnix típusú tűzmadár retyerutyája, kit a régi egyiptomiaktól kezdve az ősi Kínáig megőrzött az emlékezés. Megjegyzem, épp nemrégiben találtak egy hatezer évvel ezelőttre datált kínai főnixábrát, mely mutatja, hogy ez a különös lény sem az

³¹ Uo. Hatodik fejezet. Negyedik szakasz. MEK-01326

utóbbi idők fantáziaszüleménye... *A hamu alatt lakik a parázs* akár a tűz-Főnixre is vonatkozhatna. *A lakik* is beszédes kifejezés, hisz *lakni* élőlények szoktak. És persze madár a javából, hisz a régi szem számára a tűz, pl. *vörös kakasként* a tűzvészt jelenti. Még taraja is van a Tűznek, akár a kakasnak, vörös és lángol. Tehát a köznyelvkövet-kollekciókba tartozik a lángtaraj összetétel is, összehozván a tüzet az ugyancsak tarajával jellemzett kakassal. Viszont az ún. hüllők, a sárkányok is tarajosak, vagyis összecsengés rendszerrel akad itt is dolgunk. Sőt, összességében a tűzmadár sokkalta inkább hasonlít a legendabeli sárkányhoz, miként mindezt az *Ádámcsutkában* felmértük. Tehát fontos további érvek következnek a tűz túlértékelése mellett.

IRÁNY A SÁRKÁNY...

A TŰZ sárkányalakja

A nagy kérdés, vajon a TŰZMADÁR és a SÁRKÁNY a hatalmas, félelmetes és kegyelmes TŰZ istenség különféle megjelenési formációi, nevei csupán. Egyvalami bizonyos: a folklór gyűjtései arra vallanak, hogy néphagyományunk hajlamos a sárkányt eleven lángnak vagy tüzes lénynek mondani, illetőleg egyes kóbor tüzeket sárkánynak is nevezni, nem csak li-dércnek.

Jóllehet itt most mi majd csupán csak a tüzes sárkányokkal foglalkozunk, azért mi is hallottunk egyéb sárkány definíciókról is – vízi sárkány vagy meséink óriás-sárkányai – s szólunk is majd róluk, ha itt az ideje.

A sárkány tűzlényegére valóságos bizonyíték, hogy olykor – pont miként a magyar sámán, a táltos – eleven láng vagy tűzkerék formájában csap mifelénk össze a hőssel. Ennek ellenére a szakkutatás összegzései alapján mégiscsak elsősorban hüllő, vagyis kígyólény irányába viszi el e lény definícióját, mivelhogy ez felel meg a darwini típusú korszerű megközelítésnek, miközben pontosan tudják, látják, hogy saláta-lény. Ám e lát-

szólagos vegyes felvágott személy mélyén mégiscsak egy meghatározható tüzes istenség szunnyad, aki alkalmasint mégiscsak hajlandó lángra kapni, kimutatva a foga fehérjét.

„Meg kell említenünk még az *égitestrabló sárkányt*, mely kizárólag az *Égitest szabadító* (AaTh 328*; BN 319*) típusban fordul elő. A hős és a sárkány itt is ember módjára viaskodik egymással, de *láng és tüzes kerék alakjában is*. Az égitestrabló sárkány, az alvilági sárkánnyal szemben, ezen a (középső) világrészen tartózkodik; nem gyalog, hanem lovon jár; nem királykisasszonyokat, hanem égitesteket rabol; feleségeik ugyancsak rosszindulatú démonok. A „többfejű sárkány” a magyar nyelvterületen sajátos formát öltött; alakjára nézve szörnynek, tulajdonságaira nézve pedig rosszindulatú embernek képzelik el mesemondóink.”³²

Hogy jó helyen tapogatózunk, bizonyítja, hogy Szent György napkor – ő tudvalevőleg épp a sárkányölés specialistája – ugyancsak felbukkan egy szokás: a tüzes szalmakerék gurítása. Mi viszont e szokásban engedelmiükkel egy sárkány megjelenésre ismerünk, ami eredetileg a Szent György nappal szervesen összefüggött. A szócikk szerzőjében fel sem vetődik, hogy a tüzes kerék maga az egykori sárkány:

„A másik kiemelkedő, sajátos tavaszi táncalkalom a juhok kihajtásához kapcsolódó – Szent György napja körüli – gazdasági ünnep, az ún. juhbemérés vagy tejbemérés, amely falvanként más-más szokásrend szerint zajlott le (Magyarlóna, Méra, Inaktelke). A juhtartó gazdák asszonyai egy éjszakai legeltetés után közösen kifejik juhaikat, hogy az egy gazdára jutó évi tejadagot megállapítsák. A termékenységi szokásmozzanatokkal (tűzgyújtás, tüzes szalmakerék-gurítás, a szalmával vagy zöld gallyakkal díszített pásztor, a juhok vízzel való megöntözése, a lányok, asszonyok tréfás befogása a juhok közé, az asszonyok gátlástalan,

³² MAGYAR NÉPRAJZ Nyolc kötetben. 5. köt. MEK-02152

szabados viselkedése, a férfiakkal való henderikázása, obszcén csujogató és duhaj táncmulatsággal összekapcsolt ünnephez néhol kapcsolódott (Magyarlóna, Méra) a juhait kereső-sírató, majd megtaláló pásztor történetét hangszeres zenedarabbal, illetve táncos-dramatikus-pantomimikus eszközökkel is megjelenítő játék (Pesovár F. 1969a; 1970).”³³

Ékes példa, miként keverik össze a szezont a fazonnal, amikor a tüzes kerék, a lángkerék gurítását pusztán termékenységi szertartásnak láttatják, a népi hecccek, jópofaságok egyikeként felemlgetve.

³³ Uo. VI. köt.

A SÁRKÁNY – tűzistenség

Miből lesz a cserebogár?

Az *Ádámcsutkában* számos korai szövegbizonyítékot vonultunk fel arra nézve, hogy a sárkány legfontosabb, legoriginálisabb alakjában az élő vulkán volt, lehetett, akit egy igen fontos tűzistenségnek tekintettek. Ugyanis a vulkán – miként maga a tűz – határozott életjeleket mutat. Természetesen mára már ez kínos azok számára, akiket zavar az ilyesmi, hogy mekkora bakot lőttek, vagyis, hogy egy természeti jelenséget, egy vulkánt néztek sárkány-istenségnek, s hajbókoltak előtte világszerte. Kínos így ez, de főként, hogy még áldozatokkal is traktálták a vulkánt, a legragyogóbb szüzeket ajánlották figyelmébe, áldozták fel számára, hisz rájöttek, hogy a sárkány-vulkán csakis egy élvezeteg nőbolond lehet...

Az *Ádámcsutkában* csaknem minden érvünket elmondtuk, ám időközben számos további érv és érdekesség ötlött fel bennünk személye körül, ami nyilvánosságot kíván. Rájöttünk egyebek között, hogy az érdekesség nem merül ki a pusztán tényben, hogy a sárkány vulkán volt, hanem ő valójában a régi, ókor előtti emberiség egyik legfontosabb istensége. És némi fazonírozással, ám az ókori kultúrák főistenségei között is ráismerhetünk, mivelhogy többen belőle, a tüzlényből lettek kialakítva, s ekkor váltak emberszabásúvá,

Nem kevésbé érdekes, hogy a vulkán sárkány a magyar hagyomány főistene is lehetett, s ez is bizonyítható, vagyis a kérdés tisztázása a magyar őshagyományt is érinti, s újragondlásra sarkall. S mindazok az említett művek, melyeket mi európai mítosznak és -folklórnak tartunk, a tisztázások után mást kell jelentsenek, amennyiben egy főistenségnek lepleződik le az eredete, s válik majd érthetővé.

A sárkányok vulkanikus hegy-vonásai

A sárkánynak jellemző mód a HEGY az állandó bejelentett lakása. Barlangban, sziklahasadékban gubbasztva várja, hogy

előtörjön, okádva a tüzet vagy lángoló nyelveit bőszen nyújtogatva, csupán a kardjával felszerelkezett sárkányölő hős képes megfékezni. Máskor – s erre is számtalan példával szolgáltunk az *Ádámcsutkáinkban* – ő lényegében maga a hegy, ill. konok következetességgel hegynyi lénynek titulálják. Az is ide tartozik, hogy halála után gyakorta hegyként „él” tovább.

„Én fölmászom a hegy tetejére, s látomra a sárkány majd sivítva egyet fúj. Láng csap ki a szájából, ami el-lepi a hegyet, aztán elmúlik [...]. Hát amint fölé [a testvére] a hegytetőre, látja: Ketté van vágva a hegynyi nagy sárkány [...]. Ott feküdt holtan a sárkány kétfelé vágva, mint két hegy.”³⁴

Egy másik, az európai mítoszokra sem tanulság nélküli mongol mesebeli látomás:

„Bujdar [...] meglátta az előtte magasló tűzhányót. A hegy tüzes ormán valami sötét mozgolódott. [...] Az bizony Inderme, a kilencvenöt fejű fekete sárkány. Mondják, mindent elpusztít, ami az útjába kerül.”³⁵

Apollodórosz úgy tudja, hogy Tüphón, ez az eredetileg is tüzes és hatalmas rémlény nem saját jószántából válik az Etna vulkán hegyévé, hanem kombinálódik vele. Vagyis az Etna a vulkánosságát a kor tudományossága szerint a hegybe száműzött szörnynek köszönheti. Tehát teljesen más vulkán definíció járta az idő tájt, mint manapság, mivelhogy a vulkánt általában egy hegy fogságára büntetett élőlénynek látják, aki időnként a környék rémületére hegy-bilincseiből kiszabadul.

„Tüphón tehát, az idomtalan szörnyeteg sziszegés és üvöltözés közepette üszkös sziklákat hajigált az égre, száján keresztül pedig tüzes lávát okádott. Amikor az istenek észrevették, hogy megtámadta az égboltot, elmenekültek Egyiptomba, menekülés közben pedig ál-

³⁴ *A szürke héja – kirgiz népmesék*. Európa, 1988. 111-112.

³⁵ *Az aranykantár*. Mongol mesék. Mladé letá, Pozsony – Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1985. 72. o.

latalakot öltöttek. Zeusz, amíg távol volt Tüphóntól, villámokkal dobálta, majd amikor közelebb kerültek hozzá, kovakő sarlóval hajította meg, mire Tüphón elmenekült. [...] Már éppen átkelt volna a Szikeliai-tengeren, amikor Zeusz Szikeliában rádobta az Etna hegyet. Ez óriási egy hegység, és mind a mai napig tüz-
zes láva tör fel belőle, állítólag az odahajított villámok miatt.”³⁶

Homérosz is valós lényként beszél a sárkányról, amely hegyszakadékból, vélhetőleg annak kráteréből ijesztgeti a kirándulókat, s aki alighanem vulkán lehet:

„Mint aki sárkányt lát, s meghőköl a hegyszakadékban, s megfordul, s megfogja a lábát lent remegése, hátrál visszafelé, haloványság szállja meg arcát: így süllyedt ismét a vitéz trószok tömegébe isteni-képű Parisz, megijedve az Átreidától”³⁷

Tűzokádás, tűzhányás, szikrázás

Nem véletlen, hogy a sárkányt, miként a vulkánt, hol tűz-okádónak, máskor tűzhányónak becézik, s annak a ténynek, hogy egyaránt *lángot hánynak*, avagy *okádják a tüzet*, a magyarázata, hogy e két jelenség egykor ugyanazt jelentette.

„Az érkező sárkány [...] négy mérföldnyire szórja a mérges tüzes szikrát, szálltára az erdő fái zúgnak, azokat földre teríti, szárnyaival az egész vidéket elsötétíti.”³⁸

A perzsa mítosz sárkányölője, Kerszászpa pechjére alighanem egy élő vulkánon kotyvasztja ebédjét, amelyet a vulkán sárkány vesztére kilötyt:

³⁶ Apollodórosz: *Mitológia*. Európa Könyvkiadó, 1977 MEK–05780

³⁷ Homérosz: *Iliász. Odüsszeia. Homéroszi himnuszok*. Ford. Devecseri Gábor. Budapest, 1974.

³⁸ Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854. 224. o.

„E sárkány hátán kezdte el főzni ebédre a húst Kerszászpa, a hős, egy üstben. A sárkány átforrósodott, és izzadni kezdett, felpattant és a rándulástól kiömlött a víz.”³⁹

Ám ezt a sárkány-vulkánt, aki ezúttal földrengésként jelentkezik, hősünk megtanítja kesztyűbe dudálni. Manapság a vulkán, földrengés megregulázására nemigen akadna vállalkozó, hol van ma már az az egykori legendás bátorságunk?

Grimm – miként ezt Ipolytól megtudhatjuk – a sárkány indoeurópai elnevezései gyökében a fény kifejezésre vél ismeri, s ez a mi felfogásunknak is megfelel, mivelhogy a vulkanikus tűz egyúttal a fény is. Hát ez sem a hüllő irányba viszi el sárkányos gondolatainkat:

„Véleményem szerint inkább annak a magában tüzes, szikrázó teste ragyogásáróli képzetben találna megfigetését.”⁴⁰

Szikrát hány

Egy nemrég utamba került kaukázusi monda is igazolja, hogy a sárkány valójában maga a vulkán. Mert, tessék megfigyelní: hegyen lakik egy hegytetei barlangban, ami csaknem kráter, jóllehet lakhatna völgyben is, s elérhetetlenül vulkánként és semmiképp sem dinoszauruszként támad áldozataira.

„Ahogy [Medvefűl hős] felért a hegyre, meglát egy favágót. [...]

– Mi az a gödör, ami ott látszik? – kérdi Medvefűl.

– A sárkány barlangja. [...]

– Na, és mi az a tűz, ami ott lángol?

– Szikraeső, amelyik akkor támad, ha a sárkány fogait csikorgatja.”⁴¹

³⁹ Jonh. R. Hinnels: *Perzsa mitológia*. Corvina 1992. 39. o.

⁴⁰ Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854. 222. o.

⁴¹ *A hétfejű Zárvas*. Kaukázusi mítoszok, népmesék, mondák. Sorozat szerkesztő: Hoppál Mihály. Európai Folklór Intézet – L'Harmattan kiadó 2005. 227-8. o.

Felfoghatatlan, mért övezte a mitikus sárkány személyét ekkora értetlenség évezredeken át, hisz számtalan meséből, legendából ő dugja ki füstös fejét, jobbára miként most. Hegyhez kapcsolódik, s kő- és sziklahajigálásra se rest ez a sárkányvulkán. S hadd szolgáljak még egy frissiben utamba akadt bizonyíték erejű sárkányportréval.

„A Negros-sziget tágas völgyeiben gyönyörű cukornádültetvények zöldelltek, amiket boldog, dolgos emberek műveltek. Egyszer aztán a legmagasabb hegy ormán megjelent a szörnyűséges sárkány. Hét ronda feje volt, és sötétzöld testének hossza lehetett egy mérföld. Tizennégy orrlyukából csípős füstöt lövellt, hét szájából pedig halált hozó tüzet okádott.

A sárkány orrlyukából gomolygó füst és a szájából kitorő lángok felperzselték a termékeny ültetvényeket, egész városok, férfiak, asszonyok és gyermekek százai lelték bennük szörnyű halálukat. Az életben maradtak is attól fogva állandó rettegésben éltek.”⁴²

Aki mindezek láttán továbbra is hüllőnek képzei el a sárkányt, ő az iskolapélda arra, hogy a belénk plántált preconcepciók miként blokkolják a gondolkodást.

A sárkány nem alszik, vagyis örök éber

Két lényt szokás örök-éberséggel, avagy ki nem alvósággal jellemezni. És, mint kitalálhatták, egyik a sárkánykígyó, másik pedig a vulkán. Jusson eszünkbe, hogy a *ki nem alvó* kifejezés is egy újabb érv, hogy a vulkánt élőlénynek tekintették. Az aranyalmás király- vagy istenkerteket is örök-éber sárkány őrzi. Ámde mivelhogy tudomásom szerint az élőlények alvás nélkül rendre elpusztulnak, maradjunk annyiban, hogy ez megint csak annak bizonyítéka, hogy ez a sárkánykígyó valójában az éjjel-nappal fortyogó és pipázó vulkán-élőlény lehet. Lás-

⁴² *A csodálatos fa*. Fülöp szigeti mesék. Mladé Letá 1981, Pozsony – Móra Ferenc Ifjúsági könyvkiadó. 17. o.

suk csak az *Ámor és Pszichét*, mivelhogy ott is közös konstrukcióban él az égbe nyúló hegy a titokőrző, tűzokádó s nem utolsó sorban örök éber sárkánnyal:

„Útnak eredt [Psziché] hát nagy sebbel-lobbal s neki-vágott a messzi-messzi sziklacsúcsnak: ott legalább biztosan bevégzi gyászos életét. De alighogy a kijelölt hegység tőszomszédságába vergődött, tudatára ébredt, hogy a borzalmas feladat mily halálosan reménytelen. Mert a félelmetes arányokban égretörő, megközelíthetetlenül szakadékos, csuszamlós sziklafal barlangjaiból borzalmas zuhatagokat okádott, amelyek csak úgy dőltek a lejtős szád nyílásain, lerobogtak a hegyoldalon, szűkmedrű csatornát vájtak a földben és titkos útjukon a szomszédos völgybe hömpölyögtek. A sziklahasadékokból itt is, ott is tűzokádó sárkányok másznak ki, nyújtogatják hosszú nyakukat, rámeresztgetik lehunyhatatlanul éber, örök virrasztásra kárhoztatott szemgolyóikat.”⁴³

Kődobálás

A kődobálás is egyaránt sárkány és vulkán tulajdonság. Mésékben hazatérő sárkány-óriás dobál köveket, vagy buzogányokat. Ugyanígy Odüsszeusz Küklopsza is – akinek az *Ádám-csutkában* megmutattuk vulkán-sárkánylénységét – megvakítva kínjában sziklákat hajigál. És a kitörő vulkánnak nem épp ugyanez a passziója? Kitörése előjeleként repkedni kezdenek körötte, belőle a kődarabok, s idézzük az Aeneisből, mivelhogy itt is küklopsz-cyklóps vidékre kerültünk, vagyis ez a homéroszi, témánkat érintő gondolat egyik átfogalmazása.

„Szél lecsitultán, nap tűntén, elvétve utunkat,
Így keveredtünk, fáradtan, cyclópsi mezőkre.
Roppant réve szelektől jól védett, de bedörgi
Közvetlen közelében, vad robajával az Aetna,
Éjszinü füstfelhőt is eresztve az ég fele olykor,

⁴³ Apuleius: *Az aranyszamár*. MEK-04003

Mely szurtos-feketén kavarog s izzó parazsaktól
Gőzölög és gomolyával a csillagokat nyalogatja;
Ámde saját bel-részeit is köpi-hányja a hegység,
Szirt-darabok, folyadékony kő özönét, mely a légben
Összetapad hörgő hangon, míg forr, nyög a szurdok.”

Figyelik? Itt is *élőnek*, s nem *működőnek* ábrázolják ezt a tevékenykedő vulkánt, ami ugyancsak egykori sárkány lényegéről árulkodik. Az ilyesmit az utókor nem akarja megérteni, mivel képletesen beszédnek gondolja, amit nem kell komolyan venni, mert pusztán a színesítést szolgálja.

A vulkán morog, továbbá mozog is, fészkelődik, márpedig az ilyesmi elsősorban élőlények szokása, s mindezek igencsak megtéveszthették azt, aki nem tudja, mire véljen egy ilyen fura szerzetet.

Vére szurok

És még valami: A sárkány halálát, amikor leszúrja a hős, valószínűs lávafolyam kíséri, mely a véreként hömpölyög. Gyakorta hangoztatják is a szövegek, hogy vére szurokká változik, ami ugyancsak inkább földtani, ásványtani szakkifejezés, mint az élőlények jellemzője. Természetesen világos, hogy ezt az utókor, s önök elsősorban pusztán hasonlatnak szeretnék érteni. Nem mintha a hasonlat létezését vonnánk kétségbe, ám ezek az esetek mégsem megszemélyesítések, mivelhogy itt az egész sárkány-rendszer a vulkán-rendszerrel áll elválaszthatatlan analógiában.

„És akkor a sárkánnak a lova levetötte a sárkányt, a hátáru, úgy, hogy amikor leesett, vére rögtön szurokká változott.”⁴⁴

„Felordított [a legyilkolt] sárkány, fekete füst szállt, forró szurok szaga áradt szét a sztyeppén.”⁴⁵

⁴⁴ *Este, Éjfél, Hajnal*. Baranyai népmesék. Akadémiai kiadó, Budapest, 1988. 64. o.

⁴⁵ *Tündérek, törpék, táltosok*. Tündérmesék a világ minden tájáról. Móra Ferenc könyvkiadó, Budapest, 1973. 149. o.

Szűzáldozat a Tűznek

A Negros-sziget tüzes sárkányáról szoltunk nemrég, aki félreérthetetlenül vulkánként rémisztgette az őslakosokat. Döbbenetes, ahogy a régi népek ráébredtek, hogy elsősorban a legszebb szűzekkel lehet ezeket a lényeket lekenyerezni, mivelhogy nem kétséges a vulkánok élvetegsége, tán magma-kitörés s más ilyesmi:

„A Negros-sziget tágas völgyeiben gyönyörű cukornádültetvények zöldelltek, amiket boldog, dolgos emberek műveltek. [...] Idővel rájöttek az emberek, hogy ha nekiadják a törzs legszebb ártatlan leányát, esztendeig is nyugton marad. [...] elhurcolták a hegycsúcs lábához, és ott magára hagyták.”⁴⁶

Tehát szűzlányok bevetésével lehetett kifogni a szelet a vulkánkitörés vitorlájából. Megkockáztathatjuk összességében kijelenteni, hogy a szűzáldozat, amelyről az emberi hagyomány lépten-nyomon megemlékezik, végül is a vulkán kéjvágyát szolgálta. Nem kétséges, sok öröme telt a szűzlányokban.

Tűzáldozat az istenségnek

Ipolyi Arnold halhatatlan művében, a *Magyar Mitológiában* legkevésbé sem veti fel mindazt, amit itt mi most boncolgatunk, a sárkány lánglelkét, tűzlehetét. Ellenben az ő remek, tűzáldozattal kapcsolatos idézeteinek, megállapításainak értelmé mégiscsak a mi koncepciónk irányából zökken a helyére:

„Általában mintegy *felsőbb lény* engeszteltetik a tűz különös *áldozatokkal* is. A népbabona szerint, ha a tűz pattog, botránkozást s haragot jelent, s a háziasszonynak sietnie kell beleköpní, nehogy a házban bajt okozzon, miáltal megengeszteli. Csallóközi néphit szerint ha a tűz fúj haragot vagy pört jelent, s a gazdasszony megengesztelni igyekszik a tüzet, kenyérdarabot lisztet vetve a tűzbe mondja ‘menj a szomszédba’.”⁴⁷

⁴⁶ *A csodálatos fa*. Fülöp szigeti mesék. Mladé Letá 1981, Pozsony – Móra Ferenc Ifjúsági könyvkiadó. 17. o.

⁴⁷ Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854. 199. o.

Ipolyi példái további, tűznek felajánlott állati, sőt, emberáldozatról is beszámolnak:

„Mindez nyilván a csak a tűznek nyújtott emberi s állati engesztelő áldozat gyakorlatára vonatkozik; és hasonló sejtetnek még emlékeink is.”⁴⁸

Az alábbi kolonyi sz. Iván énekben pedig Ipolyi az egykori tűz-emberáldozat nyomát sejtí:

„Tüzet megrakoljuk, négy szögre rakoljuk,
egyik szögén ülnek szép öreg emberek,
Másik szögén ülnek szép öregasszonyok
harmadikán ülnek szép ifjú legények,
negyedikén ülnek szép hajadon lányok.”⁴⁹

Tehát úgy tűnik, a tűz- és sárkányáldozat igencsak egy húron pendülnek, mivelhogy a Tűz is élőlény, félelmetes ősiszetség.

A Sárkány – Sátán és a KÉN...

A vulkán és a kén szervesen összefügg, ugyanis ez a márkás illatú ásvány épp a vulkán zónájában terem.

„Hajdan alattomban – mondják – Aenaria lángolt, most kialudt vulkán, tanú erre kivált bizonyos hely Nápoly s Cumae közt, mely jó pár éve kihűlt már, ám-bár hosszú időn át gyűjtik a kén, hogy eladják, ontja öléből, Aetnánál sokkal szaporábban. Egy szigeten, mi kerektségéről kapta nevét, oly gazdag a föld, nemcsak kénben, kátrányban is éppúgy”⁵⁰

Mindezen az előbbieken ismeretében már remélhetőleg senki sem lepődik meg túlságosan, hogy a sárkány is kénese füst kíséretében kedveli a megjelenést:

„A leütött sárkány iszonyú ordítással dől le, testéből kén gőzölög.”⁵¹

⁴⁸ Uo. 199. o.

⁴⁹ Uo. 193. o.

⁵⁰ Vergilius: *Aetna*. MEK-02468

⁵¹ Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854. 225. o.

A vulkánok közelében záptojásszag áradozik, mindenki meg tapasztalhatta, aki járt már élő vulkán közelben, ahol manapság kénes fürdők vonzzák az efféle illatokra meglepően fogékony látogatókat.

Ámde a kén nemcsak a sárkány, vulkán, hanem egy ugyancsak sokat vizsgált későbbi szerzet, a SÁTÁN jellemzője is. A bibliai időkben a Sátánt – aki a Biblia tanúsága szerint épp a régi kígyóval, a sárkánnyal azonos – tudvalevőleg épp a kénnel asszociálják! Tehát okkal gondolhatjuk, s gondoljuk is, hogy némi alakváltást követően a régi sárkányból, aki kezdetben vulkán, lesz később emberszabásúvá pofozva a Sátán. A Biblia ki is mondja az analógiát:

„[...]Jama régi kígyó, a ki neveztetik ördögnek és a Sátánnak[...]” (János jelenései 12,9)

A Faust-legendában is kénillat kíséri a Sátán-megjelenést, ahol Mefisztó ezúttal emberalakban kísér és kísért.

„Faust doktor gőgösen vonult el közöttük prémes kabátban, kalapja mellett kakastollal; követte ördögi kísérője, Mefisztó. Az utóbbi piros selymekabátot viselt, oldalán tör villogott. Egyik lábára sántított, és enyhe kénköillat lengte körül.”⁵²

Ésaiás könyvében különös mód alighanem maga az Úr az, aki egy vulkanikus típusú csapássorozatot mér a megbüntetésre tájra, mivelhogy a helyszínen felbukkan a kén, az égő szu-rok, s az örök éber tűz, és a füst:

„Mert bosszúállás napja ez az Úrnak, a megfizetés esztendeje Sionnak ügyéért. És változnak patakjai szu-rokká, és pora kénkövé, és lészen földé égő szu-rokká. Éjjel és nappal el nem alszik, örökre fölgomolyog füst-je, nemzetségről nemzetségre pusztán marad, soha örökké senki át nem megy rajta.” (Ésaiás 33,8-10)

⁵² *Germán, kelta regék és mondák* Móra Ferenc Könyvkiadó, 1965. 126. o.

János Jelenéseiben szintén egy kénes, tüzes – ismét vulkanikus típusú – büntetés elszenvedői azok, akik rászolgáltak, mivelhogy imádják a fenevadat:

„És harmadik angyal is követé azokat, mondván nagy szóval: Ha valaki imádja a fenevadat és annak képét, és bélyegét felveszi vagy homlokára vagy kezére. Az is iszik az Isten haragjának borából, a mely elegyítetlenül töltetett az ő haragjának poharába: és kínoztatik tűzzel és kénkövel a szent angyalok előtt és a Bárány előtt.” (János Jelenései 14,9-10)

Egy másik kilátótoronyból is feldereng alapfelvetésünk igazolásaként, hogy a sárkány sátánlény. Kandra Kabos írja a Magyar Mitológiában:

„A vogul hagyományban ma: térn annyi, mint ördög, lidérc, tulajdonképp: bolygó tűz, tűzi látvány – mely jár, és hétnyelvű. Innen a Tering, és Tering.”⁵³

Túl azon, hogy a *teringette* fordulatunk is alighanem az előbbiekből nyerhette eredetét, itt most az az érdekes, hogy ezt az ördög lényt hétnyelvűnek mondják. A tűznek, a lángnak is nyelve van a magyarban, amikor *lángnyelvet* emlegetünk, s az előbbi idézetünk összességében az ördög és sátán tűzlény voltát sugallja. Jóllehet, sárkány tekintetben Ipolyi más hiten áll, ám mégiscsak közöl a sátán sárkányságáról egy-két idevágó szövegvallomást:

„A Bibliában már a sárkány a sátán alakja, és a regében Firdusinál (Schah nameh), az ördögös szörny sárkány alakot vesz fel, mint Zohak és Feridun, és sárkány alakú dívek jönnek elő tulajdonaikra nézve tűzokádók, minden éjjel két előkelő férfiút követel áldozatul és felfalásul, ellenében sárkányölő hősök küzdenek.”⁵⁴

⁵³ Kandra Kabos: *Magyar Mitológia*. Kiadja: Magyar Ház Kft. 2006. 214. o.

⁵⁴ Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854. o.

A keresztény Pokolba kiránduló Dante Vergiliust kapja idegenvezetőül. Ott viszont bizony vulkáni meleg van, forró vizek zubognak, és lávaként fortyog a szurok, vagyishogy ez egy vulkanikus Pokol⁵⁵. Ez a magyarázata annak is, hogy a nagy Költő épp oda száll le, mármint a hegy gyomrába. Itt aztán nem kell fáznia, hisz ott a forró szurok, mintha egy kohóban járnánk.

„...úgy itt nem tűz, hanem az ég haragja
nagy sűrű szurkot forralt lenn örökre,
melynek a partot bevoná salakja.[...]
»Itt más a fürdés, mint a Serchióban!
Azért, ha nem kívánod horgainkat,
maradj csak mélyen a szurokfolyóban!«
S száznál több villát mind feléje ingat
az ördöghad s kiált: »A fejed üsd be!
Kinek itt nem muszáj, ki nem kacsingat!«
Szakácsok parancsára a nagy üstbe
a kukták, hogy fenékről föl ne szálljon,
villával ép így nyomkodják a húst be.”⁵⁶

Király a vulkánban

Utunk előrehaladtával lépésről lépésre világosabb, hogy a sárkány sokkalta egyértelműbb lény, egy jobbára hegybe száműzött vagy egész egyszerűen odaszületett tűzistenség. Ha ezt megértjük, számtalan faramuci, s amúgy érthetetlen ceremónia s egyéb különösség kapja vissza valahol az idők során elvesztett eredeti esztét. J. G. Frazer nagy könyvének – az *Aranyág* – egyik passzusa is hasznos lehet kutakodásunkra nézve. Az afrikai, loangói bennszülött királyok egy kihűlt vulkánba szoktak beköltözni, melynél alkalmasabb királyi fészek aligha lehetne, s ott élik világukat háremestől a maguk csendes vissza-

⁵⁵ Dante az Isteni színjátékban lényegében átveszi a pogány Vergilius Aeneisében leírt kozmosz-, ill. világközép struktúráját.

⁵⁶ Dante: *Isteni színjáték. A pokol*. 21. ének. MEK-00363

vonultságában. Frazer magát a vulkánt, mint helyszínt nem értelmezi, minősíti, annak jeleként, hogy hóbortnak gondolja. Tudván tudva, hogy e királyok életét tabuk szabályozzák, kora gyerekkoruktól rítusok, megtartóztatások között élnek világukat, épp ennek a lakhelyválasztásnak ne volna értelme?

„Egy kialudt vulkán kráterében, minden oldalról füves lejtőktől szegélyezve fekszenek Fernando Póo bennszülött királyának fővárosában, Riabbában az elszórt kunyhók és a yamföldek. Ez a titokzatos lény, a király a kráter legrejtettebb mélységeiben él negyven nőből álló háremével. Mint mondják, testét régi ezüstérmék díszítik. Bár meztelen vadember, mégis nagyobb a befolyása a szigeten, mint a Santa Isabelben székelő spanyol kormányzónak. Benne testesül meg a bubiknak, a sziget konzervatív lakóinak szelleme. Még sohasem látott fehér embert, és a bubik szilárd meggyőződése szerint egy sápadt arcú megpillantása azonnali halálát okozná. Nem bírja elviselni a tenger látványát, sőt mondják, hogy a távolból sem szabad ránézni, és ezért életét megbilincselte lábbal kunyhója félhomályában tölti el.”⁵⁷

Olvasatunk szerint e királyok vulkanikus sárkányistenséggé, egyfajta Vulcanosszá avatják magukat, mivelhogy a helyszelme egykor ezt jelentette. E királyokra még egy tenger-látási tilalom is vonatkozik, s ez is az ő tüzes lényegükre vonatkozatható.

Apolló delphibeli jóshelye is egy vulkángyanús övezet:

„A tulajdonképpeni jóshely fekvése is jelzi, hogy eredetileg földi isten szentélye vala; az αδυτον kivájt barlang fölél épült, benne egy szűk mélyedésből hideg kengőz szivárgott ki, s ennek belehelése hozta ihletbe a jósló *Pythia* papnőt. A mélyedés fölött magas, aranyozott tripus állott, rajta egy áttört korong (ολμος,

⁵⁷ James G. Frazer: *Az aranyág*. Századvég Kiadó, 1993. 110. o.

cortina), s ezen volt a Pyhia széke. A tripus előtt állott az ουφαλος, egy kúpalakú fehér sziklakő, a görög hagyomány szerint a föld közepe...”⁵⁸

Vergilius Sybillája is lényegében egy vulkán felett fészkelhetett, amely helyszín az ő látnoki képességével igencsak összefügghet. Vergilius is a régiek hagyományából táplálkozik, mert senki se lépheti túl az árnyékát.

„Így szól sírva, hajói pedig szöknek zabolátlan,
Míg Cúmae euboeai part-peremére nem érnek.
Orral a habnak a had; dobják ki a vasfogú horgonyt,
Görbe vitorlások tarkállnak a tengeri parton.
Ugrik a sok fiatal fürgén a fövenyre: elérték
Hesperiát! Néhány kovakőnek kezdi kiverni
Szendergő szikráit, mások a berki vadaknak
Rejtekeit vagy a csermelyeket keresik fel az erdön.
Ám kegyes Aeneás a magaslatokat, hol Apolló,
És az ijesztő barlangot, hol a szörnyű Sibylla
Titkos lakhelye van, szemléli; kinek kebelébe
Ihletet itt ad a délusi jós, itt szól a jövőről.”⁵⁹

Miként Delhi, ez is nyilván világközep zóna, mivel odafent Apolló látható, lent a mélyben pedig Sibylla, aki majd Aeneást innen az alvilágba, melynek ugyancsak itt található a bejárata, lenavigálja.

A jó sárkányok

Már pedzegettük, hogy a Bibliában Mózes eredetileg alighanem egy Tűzistennel találkozik az Égő Csipkebokor nevezetes jelenetsorában, más nemigen indokol ilyen típusú megjelenést. Ha nem tudnánk pontosan, hogy Isten mennyire pozitív személység a Szent Szövegben, a törvénytáblák meglepő átadási körülményei láttán felmerülhetne a gyanú, hogy tipikus vulkanikus istenség.

⁵⁸ Ókori lexikon. Szerkesztő: Pecz Vilmos. MEK-03410

⁵⁹ Vergilius: *Aeneis* Hatodik ének. MEK-02468

Várjunk csak! A sárkányistenek elsősorban a Nyugati emberiség szemében szállkák, a keleti világ komoly hányadában mindmáig hallatlan tisztelet és megbecsülés övezi. Nála pozitívabb lényt elképzelni se lehetne! Hogy is van ez?

Kínában, Japánban, Indiában, az Indonéz szigetvilágban is ő egy ünnepelt istenséglény, hisz a sárkányt valóságos kultusz övezi. Félelmességében is jószágos, s bölcs, sőt, eszességét ott is elismerik, pl. a *Változások könyvében*, ahol a bölcsességet a sárkány jelképezi. A sárkány évszázadokon át császári jelvény is volt, sőt, a császár trónját sárkány-trónnak nevezték. A császár arca pedig sárkány-arc. Halálakor a császár egy sárkány hátán vonul fel az égbe. De miért megy fel? Mert a régi királyok isteni eredetűek. Tehát maradjunk annyiban, hogy a sárkány még rémisztő külleme ellenére is lehet egy pozitív, sőt, imádat tárgyát képező tűz- és vulkánistenség.

Az a jelenség is gyakori, amikor az ellenséges nép isteneiből csinálnak sátánt, hisz létezhet-e szörnyűbb lény az ellenség védőistenségeinél? Mindezek jegyében érdemes mérlegelni, hogy annak az istenségnek, akitől Mózes átveszi a szentséges táblákat, lehetett egy vulkanikus személyisége e legenda feltételezett ősvariánsában. Természetesen mindez csak játék a gondolatokkal, melyet hasznos átgondolnunk, mivelhogy e jelenetben igencsak mozog a szeizmográf...

Mózes és az Istenhegy

Lássuk a jelenetet, s döntsön ki-ki saját belátása szerint, hogy nem egy vulkanikus megjelenés tanúi vagyunk-e véletlenül? Tudjuk, hisz ki ne tudná, hogy Isten a hegyre a szöveg szerint fentről száll alá, ám maga a hegy mégis az aktív vulkanizmus tipikus jeleit, életjeleit mutatja, tehát a hegy több, mint egy ragyogó passzív helyszín az ünnepélyes és magasztos esemény számára. Komoróczy Géza bibliakutató ezt így láttatja:

„Elkövetkezett a harmadik nap [...] Morgott a hegy gyomra, füstfelhők gomolyogtak a csúcsokról [...]”⁶⁰

És a Szent Szöveg miként vall erről?

„És lőn harmadnapon virradatkor mennydörgések, villámlások és sűrű felhő lőn a hegyen, és igen erős kürtzengés: és megrémüle mind az egész táborbeli nép.” (2M19,16)

„Az egész Sinai-hegy pedig füstölög vala, mivel-hogy leszállott arra az Úr tűzben, és felmegy vala annak füstje, mint a kemencének füstje; és az egész hegy nagyon reng vala.” (2M19,19)

Mi az, ami töprengésre késztet: Isten itt legkevésbé sem először jelenik meg a Szent Szövegben – pl. az Édenkertben – ahol viszont szó sincs se füstről, se dörgésről, se tűzviharról, pedig egy kertben az ilyesmi nyilván nem maradna nyomtalan. Mintha a két helyszínen nem is egyazon istenség jelentkezne. Na, erre majd még visszatérünk, ugyanis az ilyesminek nem árt végére járni, lehetőségeink szerint...

És, akit nem készítettek töprengésre az előbbieik, figyelmébe ajánljuk, hogy a tűz-kísérte isteni megjelenés a hegytetőn történik, ami vulkán esetében a kráter kapuja:

„Akkor felméne Mózes a hegyre; [...] Az Úr dicsőségének jelensége pedig olyan vala az Izráel fiainak szeme előtt, mint emésztő tűz, a hegy tetején.” (2M 24,15-17)

„Odajöttetek tehát, és a hegy lábához álltatok. A hegy lángba borult, felcsapott a láng egészen az égig, az ég pedig elsötétedett a komor, dörgő fellegektől. S az Úr szólt hozzátok a lángok közül, hallottátok dübörgő szavát. Alakot nem láttatok, csak hangot (hallottatok).” (5M 4,11-12)⁶¹

⁶⁰ Dobrovits Aladár-Kákosy László-Komoróczy Géza: *Bábel tornya*. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1964. – Az ókori Közel-Kelet mítoszai és mondái. 312. o.

⁶¹ *A Katolikus Biblia*. Szent István társulat 2001. MEK-00176 Ford. Gál Ferenc

Hátha csak a lelkes fordítót ragadta magával a fantáziája, s túloz a fordítás, épp ezért lássunk egy másik fordítás-variánst, miként is tudósít e lélegzetelállítóan pompás eseményről:

„A hegy pedig tűzben ég vala mind az ég közepéig, mindamellettsötétség, köd és homályosság vala.” (5M 4,11)

Mivelhogy itt olyasmikről esik szó, ahol a tévedés különösen illetlenség, beszéljen a Biblia helyettünk:

„Mert az Úr, a te Istened emésztő tűz, féltőn szerető Isten ő.” (5M 4,24)

„Amikor Lehibe érkeztek, a filiszteusok diadalordítással elé rohantak. Ám az Úr lelke Sámsonra szállt, s a karján levő kötelek – mint tűztől perzselt fonalak – lemállottak kezéről.” (Bírák könyve 15,14.)

Akad arra is egy másik idevágó, elgondolkoztató Mózes valomlás:

„Három hónapos koromban megjövendöltem, hogy meg fogom kapni a Thórát (Törvényt), a tűznek közepéből.”⁶²

Mózes a Tórát eszerint a tűzből kapta volna? Tehát a hegyetön, jól gondoltuk, egy tüzes istenséggel találkozott.

Mózes, az égitest szabadító

Mivelhogy e könyvünk is valójában hangos gondolkodás, mondjuk el azt is, hogy az *Ádámcsutkában* már e témákban az olvasó elé tártunk egy első tekintetre más irányú megoldási javaslatot. Ott ugyanis felvetettük, hogy a Biblia még tartalmazza a feltételezett előzménylegenda piktúráit, ám a historizálás folytán az ősmesebeli kronológia és topográfia már nem követi az eredeti szöveg logikát. Eszerint Mózes nem is Istennel találkozik, hanem az almarabló sárkányistenséggel, aki egykor isten kertjéből az almát elrabolta, s vele küzd negyven napon át, hogy a csodagyümölcsöt kiszabadítsa. És ennek

⁶² Széfer Hajasar. In: Várkonyi Nándor: *Varázstudomány II.* Széphantalom könyvműhely, 2000. 116. o.

a jelenetnek az őshelyszíne alvilág-Egyiptom, s a sárkány valóban maga a fáraó.

De akár így, akár úgy, akár itt, akár ott történt mindez, az bizonyos, hogy Mózes egy vulkanikus látomással találkozik. És a típusjegyek ismeretében felvethető, hogy őseredetét tekintve ez egy égítést-szabadító történet lehetett, abból nőtt ki magát. Csakhogy felismeréséhez egy régi-új szemüvegre van szükség.

Ám mit kezdjünk a hagyományok által oly sokat emlegetett vízi sárkányokkal, kiknek látszólag a mi vulkán-sárkányunkhoz vajmi kevés a köze?

A vízi sárkány

Legkevesbé sem vállalt feladatunk a sárkánylények mitikus arzenáljának felvonultatása, személyiségük átvilágítása, de azt mégis elmondjuk, hogy a vízi sárkányok egy része is vulkanikus sárkánynak tűnik. A tavak, tengerek, sőt, a mocsár kénes, bugyborékoló hőforrásai, olykor vulkanikus kitörések arra utalnak, hogy ez a sárkány is a mi emberünk. Hisz csakis egy félelmetes lény lakhat ott a mélyben, ahonnan életjelek, buzgárok törnek fel, bugyborékolás, hőtermelődéskíséretében, az elmaradhatatlan, élőlényekre oly jellemző kénes kipufogások kíséretében. A régi emberiség mentségére szól, hogy eszköz híján nem ismerhette e jelek valódi okát.

Még a Holt-tenger vizének is van ilyen „sárkánya”, ott is zajlanak vulkanikus folyamatok. Melléktermékeiktől olajossá válik a bőr – ezt személyesen is megtapasztaltam –, ami nemes balzsamként vonja be a bőrünket. Csaknem Varázsszerként, már ami az árát illeti, de az ilyesmire nem szabad sajnálni a pénzt. Ne feledjük, hogy maga a *drog*, vagyis *gyógyszer*-csodaszer épp e faramuci lény, a sárkány nevéből gyökerezik. E sárkány, a nagy Leviatán a Bibliában kimondottan negatív figura:

„Ama napon meglátogatja az Úr kemény, nagy és erős kardjával Leviatánt, a futó kígyót, Leviatánt, a keringő kígyót, és megöli a sárkányt, mely a tengerben van.” (Ésaiás 27,1)

Jóllehet, a sárkány János Jelenéseiben csaknem maga a Főgonosz, ám ezúttal is akadnak szépszámmal, akik istenként imádják, miként, mint az előbbieken láttuk, a Keleti emberiség java hányada. Vagyis gusztus kérdése az imádhatósága:

„És imádnak a sárkányt, a ki a hatalmat adta a fenevadnak; és imádnak a fenevadat, ezt mondván: Kicsoda hasonló e fenevadhoz? kicsoda viaskodhatik ő vele?”
(János Jelenései 13,4)

Tehát itt egy ellentmondás lakozik, hisz, mint láthatják, a sárkány a leggyűlöltebb lény, másrészt, az Istenhegyen az Úr is félreismerhetetlen vulkanikus jegyekkel övezve jelenik meg. De hát az ilyen ellentmondások itt is, mint másutt, „egy gyékényen árulnak”...

Sárkányvirág, sárkányfa

Egy másfajta példánk, Maupassant sárkányos látomása, nem pontosan vág ide, annyiban mégis, hogy briliáns novellái egyikében a vulkánt szemkápráztató élőlényként, ezúttal virágként festi le. A vulkán nála is él és virul:

„Láttam a Lipari-szigeteken a Volcanello fantasztikus kénköves kráterét, ezt az égő, füstölő óriás virágot, ahogy a nyílt tengeren tárja ki roppant, sárga kelyhét, s szára egy vulkán.”⁶³

Hát igen, a sárkány növénynek is látható, a kínai aprólékosan kidolgozott sárkányábrázolásokon fejei is úgy nyújtózkodnak jobbra-balra, akár egy kúszónövény piros virágkelyhei.

És akad egy növény, a sárkányfű, népi nevén tárkony, *artemisia dracunculus*, mely tán összevissza nyúló, sárkányosan kúszó indái jóvoltából kapta nevét. Sokoldalúan felhasználható gyógynövény, stílusosan szólva: drog. S ha már átugrottunk a sárkánynövény látomások világába, a legkedvesebb Kalevalánkról se feledkezzünk meg, ahol a hős valóságos sárkányölőként végez egy bizonyos gonosz tölgyel:

⁶³ Maupassant, Guy de. *Elbeszélések IV.* Európa könyvkiadó 1980. (Párisse-né.) 110. o.

„Már az öreg Vejnemöjnen
Szónak ered, szól esennen:
«Kave, én anyám, nevelőm,
Teremtő szűz, lelkem szülőm!
Vedd elő a víz erejét,
Van erő a vízben elég,
Ezt a tölgyet megdönteni,
Gonosz fát legörbíteni,
Hogy napos nap legyen újra,
Holdvilágnak szabad útja!»
Tengerből egy ember jó fel,
Hab közül a hős előkel;
Nem nagyon nagy volt a fickó,
Nem is éppen aprón apró:
Emberhüvelyk hosszúságú,
Asszonyarasz magasságú”

A tölgyet ki is vágja a legényke ügyes kis baltájával, ám később válik számunkra mindez érdekfeszítővé, mivel részeiből csodás dolgokat építenek, s csodaszerként használják. S mielőtt azt mondanák, hogy egy fa sosem lehet sárkány, tessék arra gondolni, hogy Zeusz egyik alakjában épp tölgyfa, s e téren legkevésbé sem áll egyedül. A fa is lehet istenség, miként a sárkány is lehet fa. És ez a bizonyos kalevalai fa, tessék jól kinyitni a szemet, valójában egy sárkány:

„Hozzá vág a fejszéjével,
Nekisújt a sima éllel,
Vág egyszerit, másodszorit,
Megkísérti harmadszor is;
Szikrát szór a fejsze belé,
A tölgyfából tűz tör elé.[...]
Ha ki vette bár egy ágát,
Vette örök boldogságát:
Aki tetejéből tört le,
Bűverőt bírt mindörökre;

Ki leveles lombját tépett,
Szerzett örök kedvességet.”

Sárkány ez, a javából, egyenest a tűzrőlpattant fajtából, hisz feje is van, s annyi, amennyi olykor a sárkánynak, épp száz. S teteme is, mint láthatták, egyebek közt drogként szolgál. Különös, hogy a Kalevala-kutatás nem érez ihletet és illetékességet, hogy ilyen tölgy tüzes voltán – melytől a fának elvileg önmagától illene elhamvadnia – legalább eltöprengjen... Még azt is észre kéne venni valakinek, hogy e fának a bűne, vétke pont azonos a sárkányokéval: a Napot és Holdat blokkolja, márpedig a sárkányoknak is elsősorban főégitestekre fáj a foguk. Mindezek az előbbi példák akarva-akaratlanul a magyar sárkányistenség jobb megértéséhez, újraértékeléséhez vezetnek el bennünket.

A magyar SÁRKÁNY istenség

Sárkány – tárkony – TÁRKÁNY

A magyar sárkány-kifejezés kihüvelykezésének sokan neki-
veselkedtek – odébb majd szolgálunk mindebből ízelítővel.
Azzal az ötlettel, hogy a megértéséhez a TÁRKONY irányából
vezetne egy mára már járatlan, mégsem járhatatlan ösvény,
mintha még senki sem huzakodott volna elő. Pedig a sárkány
és tárkony összecsengenek. Már látom, ahogy a nyelvészek
rázzák a fejüket, de nem fogják sokáig rázni, mivelhogy a
tárkony SÁRKÁNYFÜVET jelent. Mindez még kevés az üd-
vösséghez, épp ezért haladjunk tovább a dzsungelkéssel, ami a
következő: A tárkony, vagyis sárkányfű hangalakilag a tár-
kánnyal csaknem azonos. Ez a kifejezés már kiveszett a köz-
nyelvből, de még a szaklexikonokban sincs sok nyoma. Nagy
kár, mivel tán épp ez blokkolja, hogy egykori legendabeli sár-
kányunknak alaposabban is szemébe nézhessünk. A TÁR-
KÁNY ugyanis, hiszik vagy sem, egyebek közt épp sárkányt
jelent, miként ezt a neves orientalista turkológus Ligeti Lajos-
tól megtudhatjuk:

„A tárkány kazár méltóságnév éppúgy előfordult a
„korai” magyaroknál is („kései” avarok) – lásd pl.
„Tárkány” helyneveinket. A „tárkány” magyar képzé-
sű név: sárkány, boszorkány stb.”⁶⁴

Tehát bezárult a kör, a sárkány szavunk a tárkánnyal, tár-
konnyal áll elvitathatatlan kapcsolatban, közös szóbokor tag-
jai, jelentésük olykor lefedi egymást. A sárkány szavunk eti-
mológiáját a tárkánnyal a törvényes szakkutatás nem hozza
kapcsolatba, a szóalakot más irányokból⁶⁵ véli eredni. Pedig

⁶⁴ Ligeti Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986, 353. o.

⁶⁵ *A Magyar Néprajzi Lexikonban* a sárkány szó etimológiájáról: „A sárkány szó Gombocz Zoltán szerint honfoglalás előtti bolgár-török kölcsönszavunk, ott ‘sziszegő’-t, ‘mérges köpésű’-t jelentett. Neve

nem ártana ezen eltöprengeni, mivelhogy maga a téma jóval túlmutat önmagán, s nemcsak a magyar hagyomány egy fontos fejezete válhat érthetőbbé általa, hanem a nemzetközi sárkány-témakör számára is ez a magyar lelet fordulatot jelenthet, mindjárt megértik miért.

A tárkány

Legutóbbi Ligeti-féle szövegleletünk, amely kerek perec kimondja, hogy a tárkány sárkányt jelent, jelzi, hogy aki keres, talál, továbbá, hogy kezünk is igen szerencsés. Mi, igaz, kacífántosabb úton, de eljutottunk ugyanehhez az eredményhez, s nem is rejtjük mindezt véka alá, mivelhogy nagyobb és igen fontos összefüggések megértése a tét.

A tárkány kovácsot is jelent, sőt, magát a kovácsistent, személyesen. A kovácsisten viszont számos mitológiában maga a vulkán – pl. Vulcanos –, a vulkán sárkányságát pedig az előbbieken igyekeztünk bebizonyítani. Vagyis, hogy a kovácsisten a tárkány, az 1592-es Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár adatai között is szerepel, hogy:

„[...]a kovács istenség, a kovács fejedelem (tárkány) [...]”

Szerencsére Györffy György is tisztában van a tárkány (tarchán) ilyen értelmével, egykori előkelő mivoltával, már-mint hogy ő sem pusztán egy mezei kovács, ezt tudjuk meg másodkézből Kiszely Istvántól:

„Ebből feltételezte Györffy György, hogy az országhatárra 904 után szételepített kend népcsoport kovácsmesterséget űzött, vezérük Kurszán kündi, a nagyfejedelem pedig a szakrális kovácskirályhoz (tarchán) hasonló szerepet töltött be. A magyar mesehagyomány megőrizte az Égi kovács vagy Országkovácsa alakját.[...]

tehát kígyószerű lényre enged következtetni.” Ezt toldjuk meg azzal, hogy a vulkán is sziszeg, és köpete tüzes.

Nyelvi emlékekből ismerjük [...] mesterségük égi eredetének tanát. A tarchán (tárkány) név már megvolt a régi magyarban és az onogur magyarban is, jelentése: Kovácskirály, mitikus kovács”⁶⁶

Mivel a kovácsistenek is olykor vulkánok – pl. Vulcanos – s a sárkányok is vulkánok, logikus, hogy a sárkány-tárkány-vulkán jelentései átfedésben, sőt, lefedésben állanak. Tehát a tárkony mint sárkányfű sem véletlenül kapta szóalakját. Amúgy épp sárkányharapás ellen jó, ami égési sebet is jelentett eredetileg... No de, nézzünk csak végig a kovácsistenek között Makótól Jeruzsálemig, hogy világos legyen az őskovács istenségek ős-egyetemes sárkánysága, vagyis hogy felvetésünk példákkal is messzemenően megtámogatható.

Az őskovácsok sárkánysága:

Vulcanos

Vulcanost tessék csak megfigyelni, mennyire konkrét vulkánnak látták még a késői latin időkben is, egyszersmind kovácsistennek, idézetünk épp tevékenysége gyakorlása közben éri őt:

„Egy sziget áll szemben siculus parttal, Liparának
Aeoli részénél, kimagasló szirtfoka füstöl,
Míg alul odvas, cyclópsok-kürtői-kirágta
Aetnai barlangok bömbölnek benne, s az üllők
Visszanyögik vad ütésük, ahogy vermén a chalybsok
Vaskeveréke sziszeg, s a kohók lihegő tüze lobban:
Vulcanos lakik itt, s ez a föld Vulcánia, mondják.”⁶⁷

⁶⁶ Kiszely István: *A magyarok eredete és ősi kultúrája*. Püski. Budapest, 2000./ II. 1161-2. o.

⁶⁷ Vergilius: *Aeneis*. Nyolcadik ének. MEK-02468.

Mint láthatják, itt laknak a cyklóps-küklopszok is, akik ugyancsak vulkán-sárkány lények, miként ezt az *Ádámcsutká*-ban Polyphemosz kapcsán reméltük bebizonyítani.

Ha valaki továbbra is esze ment ötletnek tartaná, hogy Vulcanost sárkánynak láttatjuk, nézzen körül a családjában, már-mint Vulcanoséban: fia, Cacus kimondottan sárkány, amennyiben tűzokádó szörnynek⁶⁸ mondatik. És állítólag az alma nem esik messze a fájától...

Tubálkáin

A Bibliában a testvérgyilkos Káin leszármazottai – kezdve Tubálkáinnal – a kovácsok:

„Czilla pedig szülé Tubálkaint, mindenféle réz- és vasszerszámok kovácsolóját: és Tubálkain hugát, Nahamát.” (1M 4,22.)

Trencsényi-Waldapfel Imre így számol be mindezekről:

„A bibliai testvérgyilkos Káin neve is a sémi összehasonlító nyelvészet tanúsága szerint eredetileg kovácsot jelentett, aminthogy a bibliai szöveg is Káinnak nevét megismétlő leszármazottját, Tubál-Káint mondja a kovácsmesterség feltalálójának. Lenin egy megjegyzése utal arra, hogy a vallás – és egyben a mítoszok – kialakulásának azt a két nagy szakaszát, amelyekre nézve Engels egyfelől a természeti hatalmak, másfelől a társadalmi erők istenalakokban való megszemélyesítését tartja jellemzőnek, az osztálytársadalom kialakulása határoolja.”⁶⁹

Megszívlelendő, hogy egyes bibliamesék szerint Káin valójában a Sátán ivadéka, s az ő nemzedékét fogja később Isten eltörölni Noé színre léptekor.

⁶⁸ *Mithras és Misztériumai* I. Kairosz Kiadó 2005. 198. o.

⁶⁹ *Mitológia*. Trencsényi-Waldapfel Imre. MEK

„Káin utódai körében azonban, miután kovácsok révén az emberiség történelmében megjelent a kard, fékezhetetlenül elharapózott a bosszú és a megtorlás vágya.”⁷⁰

Érzik ugye, hogy a *sátán*, *sárkány*, *kovács* egykor valami azonosat jelentett, hisz a kovácsmesterség eleve sátáni, demiurgoszi foglalatosság az ókori előtti emberiség szemében.

Ilmarinen

A Kalevala neves kovácsistene sem mentes az előbbiek látán a sátánság lehetőségétől, amiben a régi kovács-kézművesek egyaránt érintettek, egyfajta foglalkozási ártalomként, járulékoságként. Ilmarinennek folyton-folyvást találmányokon jár az esze, gondolkodik. Az ő sátánisága is olyasvalamit jelent, mint kollégáié, vagyis demiurgosz a javából. Elirigyeli nagy testvére, az isteni tetteket végrehajtó – eredetileg nyilván ugyancsak istenség – Väjnämöjnen tetteit, s azokat igyekszik utánózni. Ám merész vállalkozásai gyakorta kudarcba fulladnak. Pl. amikor sajnálatos mód megözvegyülve egy műnőt kalapál magának kohójában, aranyfeleséget. Ez egy csaknem nyílt emberteremtési kísérlet, jóllehet, nem annak értelmezi a Kalevala kutatás. Ékes bizonyysága az ő diabolikus alaptermeszetének ez a jelenet.

Egy másik demiurgoszi balfogásáról is beszámolunk majd még, s ez *A vas eredete* c. Kalevala epizódban szerepel, amely a vas gonosszá válását ismerteti.

Kandra Kabos a Kalevala kovácsát egészen egyszerűen Vulkánnak, Vulcanosnak mondja, vagyis pontosan érzékeli hogy neki is az istencsaládban a helye:

⁷⁰ Gerhard von Rad. *Az Ószövetség Teológiája*. I. Osiris Kiadó. Budapest, 2007. 131. o.

„Ilmarinent, miután ő a finn mitológia Vulkánja, úgy vélem, a levegő és szelek urává nem lehet tenni. Jogosan lenne helye a Tűz (Napisten) családjában...”⁷¹

Loki

A bibliai Sátánként a germán istenkertből aranyalmát csenő, s renitensségéről elhíresült Lokit érdekes mód olyasféleképp büntetik, miként általában a sárkány-sátánokat, kovácsistenekeket szokás: sziklát nyomnak a kobakjára, hogy ott, a lábában kifortyoghassa magát. S miként is reagál ő erre? Földrengéssel, ami megint csak ös-sablonos, a vulkanizmus-rokon reakció:

„A megkötözött Loki néha kapálózik, s ilyenkor megremegnek a sziklák. Ezt nevezik az emberek földrengésnek.”⁷²

Az északi, ó-izlandi és germán mítoszok, legendák csodakovácsai is hegygyomri rabságra vannak kárhoztatva, ott, a hegy mélyén dübörög a kalapácsuk, ott készítik csoda-ékszereiket. Hadd merészkedjünk odáig, hogy büntetésükből következtessünk vissza mitikus személyiségükre, s felvessük pl. Loki esetében, hogy leletei alapján ő is eredetileg sárkány-gyanús kovácslény lehetett, főként, hogy demiurgoszságához annak kimondatlansága ellenére sem fér kétség.

Nyertünk egy istenséget!

No, de elég a vég nélkül sorolható analógiákból, hisz beérjük annak bizonyításával, hogy a tárkány kovácsistenség sátáni személyisége vulkáni lényegét megérve válik érthetővé, s vezet sárkányságához. És a mi, magyar, megannyi találgatást túlélő sárkány kifejezésünk újra értéséhez is Vulcanoson át vezet a legrövidebb út.

⁷¹ Kandra Kabos: *Magyar Mitológia*. Kiadja: Magyar Ház Kft. 2006, 108. o.

⁷² *Germán, kelta regék és mondák* Móra Ferenc Könyvkiadó, 1965. 41. o.

Mindez a sárkány-tárkány kérdéskör jócskán túlmutat önmagán, mivelhogy a két főisten egyike, a csodakovács demiurgosz istenség kiléte felett kezd felszakadni a sötétség. Tehát itt most a magyar hagyomány egy istenséggel gazdagodott, a köznyelv megőrizte sárkány-tárkány ideológiai kövület jóvoltából. Őt egy csaknem egyetemes tévedés következményeként a fantáziálények fiókjába zárták, s azóta is e mitikus-mesebeli állatkert rácsa mögött tartja a sárkányt a kutatás. Ez a téves besorolás többet árt neki, mint amikor büntetésből az istenek sziklát tettek fejére. S ha valakinek derogál egy magyar nyelvi hagyományban megőrzött sárkányistenség lehetősége, jusson eszébe, hogy mást se szajkózunk, minthogy ő csaknem minden valamirevaló kultúrkör egyik főistensége.

Portyánk hozadéka nemcsak az, hogy a magyar istenarzenál gazdagodott egy ókor előtti főistenséggel, aki a Sárkány-Tárkány, hanem az európai mítosz is visszanyerte ugyanezt az istenségét, hisz most már látjuk, miből lesz a cserebogár: Feltisztult a kód arról az útvonalról, miként válik később a Tűz, Sárkány, Vulkán lényekből ókori, immár emberszabásúra fazonírozott istenség, amely az említett ókori bűvészmutatvány leleplezése is egyben.

Régi magyar kutatók a sárkányokról

Na és a régiek, a nagyok? Ipolyi hozzáállását meghatározza, hogy ő a sárkány kifejezés eredetét a sár-kány-ból eredezteti, a sár szavunk irányából érzi a megoldást. Az ő sárkánya egyfajta krokodil jellegű hüllő lény, amely iszapos vidékeken, mocsárban dagonyázik. Ipolyi sárkány-kategorizálása is beszédes vallomás, amikor nem az Isten vagy istenek közt tárgyalja, hanem nagy könyvének – melynek őszinte csodálói vagyunk – az „ÁLLATOK” c. fejezetében. De még csak nem is az „ÖRDÖGÖK” között ítéli személyét helyénvalónak. A pusztá tény, hogy az ördögöt nem istennek, istenségnek látja, ez is önmagáért beszél... A sárkányt, aki számára állat csupán, a *Magyar mythologia* pusztán 8. fejezetében tárgyalja, vagyis rangban igencsak hátul kullogónak minősíti.

„[...] még én is hajlandó vagyok Kresznerics értelmezése nyomán eredetinek tartani, ki azt a sár-kány összetételnél = *quasi coeni princeps* értelemmel magyarázza. Mi egyrészt már a sárkány elemérőli képzetnek, mely szerint földalatti barlangok, s különösen víz, iszapos és sáros mocsárokból lakik [...]”⁷³

Az Ipolyi szellemiségétől némileg eltérő, ám azt sok tekintetben őt kiválóan kiegészítő Kandra Kabos *Magyar Mitológiájában* az ő sárkánya is az Ipolyiéhoz idomul, mivelhogy e lényt a könyve XXVIII, Egész Rosszak fejezetének 3. alcsoportjában, vagyis az *Ártó szellemek vagy manók* közé rangsorolja, vagyis az igazán remek Kandra Kabosnak félő, hogy nem ez a legtalálhatóbb diagnózisa:

„Ha jól tartom, kétféle sárkányt kell megkülönböztetnünk és más a mondák egyszerű, más a mesék sokfejtű sárkánya.”

Mentségére szólván nála az *ördögök* alcsoportja a sárkányé után következik, s ennek is megvan a hozzáállásbeli üzenete. Kijelenthető, hogy sem Ipolyi, sem Kandra nem ismeri fel, hogy a sárkány egy ősisetség, s ez a lény az, akit az ókori emberiség némi gatyába rázás után véglegesen emberi vonásokkal felruházva saját legfőbb istenségei közé emel, mégpedig dobogós helyre.

A tanulság

A tanulság, hogy az őskori istenségek, amilyen a sárkány, nem tárgyalható és nem helyezhető el az ókori istenekkel közös koordináta-rendszerben, főként így hátul kullogva, mivelhogy az előző istenbrigád csapatának egyik sereghajtója. Létezhet persze közös koordináta-rendszerük, de ott akkor a sátáni istenség előzményének tekintendő s nevezendő, s ennek a fel nem ismerése megannyi félreértés melegágya. E felismerés elmulasztásával azt vonják kétségbe, hogy a régi világképben egy matematikai logika érvényesül, és ennek folytán hiszi az

⁷³ Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854. 222. o.

utókor, hogy ezen a tájon a kezdetlegesség és ősbutaság lakozik, ami felett nem is érdemes elgondolkozni. Pedig, miként példánk is mutatja, úgy viszonyul e két lény, a sárkány és a kovácsistenség, sőt, az ördög egymáshoz, mint a pajor a cserebogárhoz, vagyis nem tárgyalhatók külön lényként, ha az egyik a másiknak az utórezgése, álcája. Márpedig idézett kutatóink, miként a nemzetközi sárkánykutatás, pont ezt teszik, aminek ez a szegény félreértett sárkány issza meg a levét!

Szembesítés a lexikonok sárkányaival

A mi sárkányportrénk olyannyira önmagáért beszél, hogy könnyen azt a látszatot kelti, mintha ezt máshogy nem is lehetett volna gondolni, s valójában mindig is mindenki így képzelte el. Hogy ez mennyire nincs így, hadd mutassunk egy-két hivatalos sárkány-definíciót a közelmúlt lexikonjaiból.

A nyolckötetes Néprajzi Lexikon, figyeljék meg, hogy a lényeg megragadására legkevésbé sem törekszik, pusztán a sárkány mesés külsőségeit ragozza, azt a látszatot keltve, hogy egy menthetetlenül definiálhatatlan keveréklénnyel van dolgunk, mely nyilván a még kezdetleges emberiség zavaros fantáziaszüleménye:

„A sárkány nem kizárólag mitikus állat, valamiféle – több állat testrészeiből összegyúrt – többfejű, lángot lehelő félelmetes szörny. A sárkány – alakját, tulajdonságát tekintve – változatos formában jelentkezik, akár a hiedelemmondákat, akár a népmeséket, az utóbbin belül az egyes mesetípusokat vizsgáljuk. Mivel megjelenési formájában a sárkány „emberi” is lehet, emberi életmódot folytathat, helyesebb, ha a sárkányt is az általánosabb mitikus lény fogalmával jelöljük. A sárkány képze egy hosszas fejlődés eredményeképpen jött létre.”⁷⁴

⁷⁴ *MAGYAR NÉPRAJZ* Nyolc kötetben. MEK-02152

Figyelik? Egy „fejlődés” eredményének mondja a sárkány-kép alakulgatását, miközben épp az ellenkezője történt. Sejtelmük sincs, a sárkány mi fán terem, hogy a szálak a vulkanikus tűzistenséghez, mitikus kovácssághoz vezetnek.

Még a kiváló Tokarev-féle enciklopédia is pusztán egy elkent sárkány-portréval szolgál, fel sem említve lényegét, a sárkány láng-hányást, s a tűzisteni jegyeket, amelyekről itt-ott a néprajzi gyűjtések is beszámolnak. Mintha mindig és mindenütt épp a sárkány sületlenségét kívánnák hangsúlyozni. Másutt sem különb a tétovaság sárkányértés téren. Az MTA kiadta Magyar Nyelv Szótára szerint is a sárkány egy valóságos „nesze semmi, fogd meg jól”:

„A sárkány egy szörnyeteg, melyet a mesés őskor képzelete rémképül alkotott...szárnyas kígyó alakban tüntetik fel jobbára... Bibliai nyelven ördög. Továbbá különös halféle, amely némileg a mesés sárkányhoz hasonló.”

A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára végítélete a sárkányról a következő:

„Egyfajta kígyó, [...]tengeri hal [...]mesebeli szörny.”

Tehát a szakkönyvek sárkány kérdésben egymás sarkában járnak, egymásnak adva át ezt a nincs-kilincset.

Még annyit, hogy a sárkány időtlen idők óta elvesztette a személyi igazolványát, aminek következtében egyéb, ugyan-csak kitalált lény tulajdonságát is magára szippantotta, mint a mágnes. Ám attól, hogy olykor idegen tollak is ékesítik, nem azok adják lényegét.

Hegy és tűzimádás

Egy félmondat erejéig még térjünk vissza arra, hogy mennyire igaza volt azoknak, kik a régi emberiséget, minket magyarokat is, hegy- és tűzimádóknak mondták, annak bizonyosságként, hogy az ókor előtti emberiségben mennyire közös szív dobogott.

„Theophylaktos szerint: a turkok a tüzet tisztelik...
legelő. Abulfeda határozottabb nevükkel nevezve
ugyanazt mondja: a magyar, török nemzet... tüzet
imádnak.”⁷⁵

Hisz a hegy és tűzimádat együttesen vulkánisten imádást jelent. A hegyimádat nem olyasvalami, mint ahogy Petőfi az Alföldet szerette, s a tűz pedig – de ne ragozzuk tovább a dolgot – maga az ÉLET.

⁷⁵ Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854. 187. o.

A LIDÉRC istenségünk

A lidérc istenség és a sárkány

Az előbb megtapasztalhattuk, hogy a SÁRKÁNY személye a köznyelv segítségével gond nélkül tisztázható. Ugyanígy a LIDÉRC körüli találgatásoknak, félreértéseknek is véget vehet, ha azt a köznyelvet segítségül hívjuk, mely a hagyomány egy tán nem kellően és megfelelően használt és kihasznált aranybánya. Miként a sárkány esetében, pusztán neve tisztázása is karaktere megértéséhez vezet.

Minden valamire való kutatót foglalkoztatott a lidérc, s róla a leggondolatébresztőbb tanulmányt Hoppál Mihály⁷⁶ írta a közelmúltban. Mi magunk ezt a Lidérc-témát nemrég, *A Kalevala Kacsájában* jobbára már kiveséztük, ám ott az a feltárási kísérletünk a ragyogó finn eposz érdekeit szolgálta, s nem vontunk le fontos, oda kevésbé tartozó egyéb üzeneteket, tanulságokat. Főként most, az európai és magyar hagyomány egy-két homályos pontját segítve napfényre.

A sárkánnyal a lidérc nagyon is együtt tárgyalandó, mivel mindkettő tüzes istenség, demiurgikus vonásokkal. Mifelénk mindkettőjüket alighanem a kereszténység felvétele tette számkivetetté, s fosztotta meg istenség rangjuktól, de olyannyira, hogy még legjobb kutatóink is félrediagnosticszálják. Kandra Kabos volt az, aki ráérezett a lidérc és az ördög közti átfedésre, a demiurgoszságra:

„A vogul hagyományban ma: térn annyi, mint ördög, lidérc, tulajdonképp: bolygó tűz, tűzi látvány – mely jár, és hétnyelvű. Innen a Tering, és Tering.”⁷⁷

⁷⁶ Hoppál Mihály: A magyar lidérc-hiedelemkör szemantikai modellje (Ethn., 1969)

⁷⁷ Kandra Kabos: *Magyar Mitológia*. Kiadja: Magyar Ház Kft. 2006. 214. o.

„A lüderc, aszmondták, olyan, mint egy tűz, hogy úgy haladott, min’ha a tűz, s aszmongyák, szortyogott az a fény ki belölle. aszmondták, tüzet szarik.”⁷⁸

„Tüzes, mint a lidérc.[...] Okádja a szikrát, mint a lidérc”⁷⁹

Hét nyelve van, ebből a matematikában jártasak e lidérc fejei számát kisilabizálhatják, s mindjárt eszükbe jut, ki is az, akit épp hét fej jellemez. Ahhoz pedig számtan se kell, hogy belássuk, a szikrahányás tűzokádás, avagy az előbb említett tűzalakú megjelenés is a lidérc és a sárkány azonosság csaknem nyílt vallomása.

Kérdés, hogy vajon a lidérc és a sárkány egy közös hitvilág testvéristenségei-e vagy egymás variánsai, mutánsai? A sárkányt elsősorban vulkanikus lénynek ítéljük. A lidérc is tűzisteniség, de ő inkább vízi, mocsári tüzek, bolygófények meg-személyesítője.

Mindkettőjüknek megvan a madár-hüllő kiszereleése, a lidércben mi a mágikus lúdra ismerünk⁸⁰, míg a sárkány tevékenysége alapján ugyanaz, mint az általában aranyalma rabló tűzmadár.

Abban is azonosak, és ez a fontos, hogy mindkettő az ókori időkben trónfosztott ősisetség! Ennek afféle másodlagos emlékei őrződtek meg nálunk, hogy a kacsza is király volt, márpedig a mesei királyok eredetileg istenségek.

„Meséink tudnak a méhek királyáról, a kacsza királyról stb., melyek amennyiben nem kölcsönzések, mind az ősvallási felfogás fogyatékos töredékei.”⁸¹

⁷⁸ Hárompataki csángó hiedelemmondák. *Kantéros, lüderc, rekegő*. Lejegyezte Takács György. FOKUSZ Egyesület. Budapest, 2004. 545. o.

⁷⁹ Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. MEK

⁸⁰ Gulyás Péter Pál: *Kalevala Kacsája*

⁸¹ Kandra Kabos: *Magyar Mitológia*. Kiadja: Magyar Ház Kft. 2006. 94. o.

A lidérc-lúdvérc ördög

A *Kalevala Kacsájában* rámutattunk, hogy lidércünk pontosan azonos az északi népek lúd, bújárcakcsa-demiurgoszával. Ilyenkor testvére, az isten kérésére földet hoz fel a végtelen tenger öléből, tehát ő is kozmokrátor! Másfelől vagy másrésztől ő lesz az alvilág rettegett fejedelme, tehát a legkevésbé sem egy mezei kacsa, lúd:

„Numi-Tórem atyánk azt mondja:

– Alá tudsz merülni, a tenger fenekére merülj alá, végy a szádba homokot!

Az Alvilág-Fejedelme bújárcakcsa alakjában kezdett a tenger fenekére alámerülni.”⁸²

„A bújármítosz gondolata dualisztikus: A teremő isten ráparancsol ellenfelére, az ördögre, merüljön alá a tengerbe, és hozzon fel a tengerfenékről földet [...]”⁸³

Az előbbi kozmogónia képletet jól ismeri a magyar mese és legendavilág is: a teremtéstörténetek tele vannak ennek színpompásságában is félig meddig érthetetlen vagy szakkommentálás nélkül árválkodó variánsaival. A magaskultúrabeli felbukkanásaiban – még a Biblia kezdete is, miként a *Kalevala Kacsájában* megmutattuk, ebből a magból terebélyesedik – már alig-alig ismerni e szövegalapokra, pedig ennek felismerése híján e szövegek rébuszok.

Az északi féltéken az archaikusabban megőrződött vidékeken máig virulnak ezek a mesék, legendák, s nemcsak Szibériában, hanem az észak-amerikai világ is jól ismeri őket. Errefelé a kacsáról, lúdról még gyakran ki is mondják, hogy ő maga

⁸² Vértés Edit: *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága*. Tankönyvkiadó, 1990. 234. o.

⁸³ Lauri Honko: *Finn mitológia*. In: *A Tejút fiai. Tanulmányok a finnugor népek hitvilágáról*. Európa, 1980. 188.

az ördög. Természetesen nem a keresztény ördögfogalomra kell ilyenkor gondolni, ahol felismerhetetlenné torzul a mítikus előzmény, vagyis a demiurgosz eredeti fizimiskája.

A ludvérc krampuszunk tevékenysége

Aki lehetősége szerint szertepillant e téma horizontján, meggyőződhet, hogy a magyar szakkutatás legkevésbé sem hajlik arra, hogy felismerje a lidércünk kozmokrátor mivoltát, holott mindez az érintett hagyományból olyannyira ordít, hogy inkább nem észre venni okoz nehézségeket. Ennek ellenére, ég tudja miért, csaknem a mai napig erőnek erejével másfelé terelgetik a lidérc-képlet megfejtését, általában a megfejthetlenségét igyekezve bizonygatni. Az alábbi, Kálmány Lajos felidézte hagyomány arra lett kihegyezve, miként szabadulhatunk a lidérc beteges segítőkészsége elől, ki folyton csak azt szajkózza: „mit, mit, mit?”, vagyis, hogy mit segíthet?

„[...]Elmén az embër haza, aszo’ongya a Lidvércz:
Mit, mit, mit? Eriggy a tengörnek a közepiről hozzá’
ëgy’ kötél homokot! A Lidvércz elmönt, nem gyütt
soha többet vissza”⁸⁴

Aligha kétséges, hogy ez az előbbi lelet egy magyar nyelven is megőrződött kozmogónia jelenet zárványa, s attól, hogy egy másik mártással tálalják fel, még felismerhetnék, lévén hagyományunk valódi kincse.

A csodálatos Kálmány Lajos⁸⁵ – aki kéziratait annakidején, pont, mint az öreg Bolyai, s még sokan mások, magánkiadásban publikálta – felismerte, hogy a lidérchez kísértetiesen rokon képsor asszociációk kötődnek, mint az északi népek kozmokrátor-demiurgoszához. A későbbi korok kutatói is viaszt tömtek fülükbe, mint Odüsszeusz hajóstársai. Harminc éve megjelent egy hiánypótlónak szánt amúgy remek válogatás a

⁸⁴ Kálmány Lajos: *Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban*: mythológiai tanulmány. Szegeden : Bába, 1893. MEK-06953

⁸⁵ Megj: Az eredeti Kálmány Lajos kiadvány most, 2009-ben vált hozzáférhetővé a MEK jóvoltából.

feledésre kárhoztatott legremekebb folklór szerzők tanulmányaiból – *Ősi magyar hitvilág* (szerk. Diószegi Vilmos) –, ámde itt Kálmány említett tanulmányrészletéből kimiskarolták azt az oly fontos megjegyzését, hogy „a Lidvérczet Ördög-félének tartja a nép”. Ég tudja, miért fáj az a folklórkutatásnak, hogy a lidérc nem más, mint egykori ördögünk? Miközben gyűjtések sora skandálja, hogy ő a mi ördög-demiurgoszunk.

„A ludvérc hosszúorrú, satnya csibébül lesz. Csak úgy lehet megszabadulni tüle, ha aszt mondunk neki, hogy a tenger fenekirül hozzon fel ety szómakötél homokot. Eszt nem tudi megtönni. (Horváth Mihály, 53.é. Boda, 1934.)”⁸⁶

A lidércet Mitmitkének is hívják, mert azt kérdezi, hogy „Mit? Mit”? Vagyis mit hozzon?

„Már mikó nagyon mögunta a Mitmitkét, egy este aszonta neki, hogy hozzon a tengör fenekirü homokot. Akkó nagyon sírt a Mitmitke, oszt elmönt, de többet vissza se gyűtt.”⁸⁷

„A lidérc az, akit más néven ludvércnek hívnak.

‘Piritusa van’, ‘ördöge van’, mondják az olyan emberről, akinek minden sikerül. De akár azt is mondhatnák, lidérce van.”⁸⁸

Tanulságos ez az előbbi csokor e kincset érő szövegleletekből, melyeknek jobbára pusztá babonásságát ismeri fel, s vizsgálja az utókor.

Az ősi magyar demiurgosz lidérc hol szárnyasként, hol ördögöcskeként bukkan elénk a hagyomány berkeiből, annak nyomaként, hogy a régi beidegződéseikben megőriződött a krampuszféle ördögöcske és a ludvérc egykori azonossága.

⁸⁶ *Az ördögszántotta hegy*. Baranya megyei mondák, hiedelmek, és történetek Alexandra kiadó. Pécs, 2002. 2002. 211. o.

⁸⁷ Uo. 211. o.

⁸⁸ *Igézet ne fogja...* Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos „Babonaszótára” nyomán írta Fazakas István és Székely Sz. Magdolna. Magvető, 1990. 220. o.

„A veszprém-olaszfalusi néphitben a ludvérc eleveny ördög, egész teste szőrös, aztán meg lólába van és az olyan fiatal asszonyokat szokta kísértetni, kik az urokat nem szeretik (Nyőr XV. 182.)”⁸⁹

S mivel szó esett az előzőekben arról is, hogy a lidérc, az egyetemes emberpatrónus istenség – minden földrészen – gyakorta épp vérrel táplálkozik, vérrel kell áldozni, táplálni. Jegyezzük meg, hogy a lidérc is olykor igényt tart egy effajta ételekre:

„A lidérc gazdája kívánságát teljesíti, de cserébe többnyire határozott alkut kötnek, melyben a gazda gyakran a lelkét ígéri oda, és minden eledelét megosztja, sőt vérével is táplálja.”⁹⁰

Innen már csak egy lépés, hogy a régi istenségek oltárai csaknem mindenütt véres áldozatra várnak. Kérdés, hogy az effajta véres áldozatot nem épp az ilyen ludvérc gusztusú, embersegítő, prométheuszi demiurgosz istenségek igénylik-e kezdetben, az ókori előtti alakjukban? Ők azok, akik épp az ember kisegítése folytán a főistenséggel akasztják össze a bajszukat...

Még annyit, hogy imádni az istenséget szokás, s szólásunk is őrzi, s beszédes üzenet az is, hogy a lidérc is imádkozható:

„Lidércet imádja, csak hogy pénzt hozzon!”⁹¹

Természetesen mindez belemagyarázásnak is tűnhet, sőt, lehet, hogy valóban az is, viszont a lidérc istenség mivoltának napfényre derítése az adatok újragondolására kötelez bennünket.

⁸⁹ Kandra Kabos: *Magyar Mitológia*. Kiadja: Magyar Ház Kft. 2006. 490.

⁹⁰ Kiszely István: *A magyarok eredete és ősi kultúrája*. Püski. Budapest, 2000. 845. o.

⁹¹ Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. MEK

A lidércünk sántikál

Ki hinné, hogy még napjaink is szolgálnak olyan gyűjtéssel, mely koronatanúként bizonyíthatja, hogy mindaz, amit kibogársztunk e fura szerzetről, szerves összefüggésben áll egymással. Vagyis a lidérclegendák a legkevésbé sem a szedett-vedettségük folytán oly tarkák, s látszólag kibogozhatatlanok, hanem egész egyszerűen ős-logikusak. A hagyományozó máig hiánytalanul megőrizte a lidérc megértéséhez elvezető logikai láncszemeket: vagyis, hogy ördög, lúd és tüzes lény egy személyben, s őshelye a hegy:

„Az ördög képében jár [a lidérc]. Megjelent, az ember, ha ment az úton, megjelent az úton lúd képében. [...] Odaért, s akkor a liba kezdett sántálni. Sántált. [...] S felvette az ember a libát, s vitte. Kivitte a hegyre. [...] Letette, s amikor letette, akkor tűz ment ki belőle. A libából. Kivitette magát. [...] De tűz ment ki belőle. Tüzet szart. Aztán megjelent az embereknek.”⁹²

„S úgy, ahogy repült, nem tudom milyen formában lehetett, há’ úgy a tűz folyt ki belőle”⁹³

A szöveg félreérthetetlen vallomás arról, hogy az Ördög kezdetben lúd, liba volt és nem akármilyen, hanem sánta, mely ugyancsak a sátániság ismérve. Tüzessége pedig arra vall, hogy afféle tűzistenség, amilyennek a sárkány vulkánt láttuk. A vulkán felé terelődnek idézetünk lúdjának láttán gondolataink, mivelhogy e lúd-liba egy hegyre viteti magát, s csak ott bontakozik ki a tüzessége, s nem máshol! Tehát e hegyre vonulásának is meglehet az ős-oka, mivelhogy ott a tűz fészke. Főként, ha eszünkbe jut, hogy archaikus imáinkban, s az átkokban a betegséget, bajt általában hegyre szokás küldeni, ami ott lényegében tüzes poklot jelent. Vagyis mindezek az adalé-

⁹² Hárompataki csángó hiedelemmondák. *KANTÉROS, LÜDÉRC, REKEGŐ*. Lejegyezte Takács György. FOKUSZ Egyesület. Budapest, 2004. 504. o.

⁹³ Uo. 507. o.

kok egy egykori, logikus, átjárható ideológiai elképzelésrendszer körvonalaznak – s épp az egyetemes –, vagyis az eltérő lidérc formációk nem a kezdetlegesen gondolkozó ember fantáziájának szürrealista csapongásai, miként ezt korunk értelmezői – akinek nem inge, ne vegye magára –, láttatják.

E csángó hiedelemmondákat, ideológiai kövületeinket csokorba szedő remek összeállítás, ahonnan előbbi idézetünk származik, nem szűkölködik felvetésünk egyéb pazar bizonyítékaiban sem, de itt most nekünk ennyi is elegendő.

Természetesen napjainkra, vagyis tán már az ókorban ránk köszöntő Felejtés korszakában egyéb tüzes lények: gömbvilág, meteorit, hullócsillag, kóbor lápi tüzek is az egykori kozmokrátor gravitációs terébe kerülnek, de ez nem ment fel minket attól, hogy összemélyiségét fel- és elismerjük, s óvjunk mindenkit attól, hogy továbbra is vakaréklénynek képzelje ezt a régi istenségünket.

Kezdetben madár volt a *Sajtán*

Magasabb értési fokra is emelkedhetünk, látva, hogy a régi mordvin mitológiában a főisten féltestvérének – demiurgosz – Sajtán a becsületes neve. Ez a név a finnugor hagyomány rengetegében igen jól ismert, pl. a manysiknál bálványt jelent. Neve és tevékenysége azonos azzal a Sátánnal, aki a dualisztikus történetekben ugyancsak az isten testvére. Főként, ha tudjuk, hogy a Sajtánnak a legősibb alakja a madár, s reszortja is messzemenően egyezik a mi lidércünkével:

„Mordvin dualisztikus mítosz szerint [a főisten] a kezdetől fogva az ősóceán vizén egy kövön (vagy csónakban) élt; köpéséből lett a sajtan (törökből átvett szó SAJTÁN, *ősibb alakban madár*), akinek isten megparancsolta, hogy bukjon alá a fenéig, és hozzon fel onnan földet[...].⁹⁴

⁹⁴ *Mitológiai enciklopédia I-II.* Főszerk.: F. A. Tokarev. Gondolat Kiadó. Budapest, 1988. / I. 554. o.

Egy utóbb utamba akadt magyar adalék látszólag lényegesen eltér az előbbitől, ám ez is egy arra utaló lelet, hogy ez a vízi szárnyas kozmogóniai személyiség, s az egykori világstruktúrában tölt be így vagy úgy alapvető szerepkört, melyre más kapcsán majd még visszakanyarodunk:

„Örökké azt szokták mondani, hogy a földet tartja egy láb, s az a láb egy libaláb, s azon a libalábon forog a föld. A föld egy libalábon áll, az tartja. Azért van annyi sok víz a földön, hogy a liba szereti a vizet.”⁹⁵

Nem itt van a helye újragondolnunk, miként kapcsolódhat mindez meséink kacsalábon forgó csodaváraihoz...

Nagy kérdés, továbbá, hogy az előbb idézett struktúra nem az alábbi bizarr egyiptomi felfogás távoli retyerutyája-e?

„GEB: A Föld *megszemélyesítője* és Nut férje. Emberalakban ábrázolták állva vagy féloldalt fekvéskor fején lúddal esetleg teljesen libaként, mivel a liba volt a szent állata. A Túlvilágon ő vezeti a holtak első lépteit. Nevetése⁹⁶ földrengést okozott. Ábrázolásokon Nutot támasztja alulról, felé meredő pénisszel. Felmerült az is, hogy a teremtménymítoszokban felbukkanó Nagy Gógó azonos lehet Geb ősi, lúd alakban elképzelt formájával.[...]”⁹⁷

Tehát, miként a megelőző magyar adalékban tapasztaltuk, a régi Egyiptom is egy vízi szárnyasra hagyatkozik a világ születése pillanataiban.

A lidérc név eredete – a lúd-lidérc

Az Ég a megmondhatója miért nem veti fel a kutya sem, hogy a lidérc-lúdvérc nemcsak tevékenységében, hanem nevében is őrzi egykori lúd-, liba-, rucaságát. És hogy mindez a

⁹⁵ Az Európai Folklór Intézet kiadványai. CD-ROM. (Magyar Biblia) Szerk.: Hoppál Mihály

⁹⁶ A japán ösmesékben egy béka nevetése okoz hasonló világkatasztrofá-galibát.

⁹⁷ Egyiptológiai teaurusz. Thabet Mona. MEK-02497

magyar nyelvből fejthető fel, pont miként a *sárkány* és *tárkány* esetében láttuk. Főként, hogy a lidérc libaságát időnként nyíltan szemünkbe is vágják a szövegek:

„Göcsejben a *lidérc* néha *liba* alakjában jelenik meg. Boszorkánypereinkben gégéjének tüzes szántóvasra tevésével idézik meg a rontót, s Szegeden ma is lúdnyelvet tesznek az alvó mellére, ha titkait kibeszéltetni akarják.”⁹⁸

Még emberi formáját öltve is őriz árulkodó vízi szárnyas jegyeket:

„Emberi formájának a dunántúli hit szerint lúdlába van.”⁹⁹

A távoli hárompataki csángók is ismerik ezt a számunkra oly beszédes lábú lidércet, megjegyezve, hogy a depressziósokat találja meg, vagyis nem ajánlatos semmin sem búslakodni. Ilyenformán ez egy igen egészséges lidércjelenés.

„Az rossz, az olyan. Nem jó, hogy erősen busúlja. Akkor jelentkezik meg. Mutatkozik úgy. Ugy a gonoszképbe’. Ugy, mind ő vóna, de lud a lába. Lud a lába az egyik. Nem tudja elváltoztatni.”¹⁰⁰

A lidércünk kezdetben kozmokrátor, az utókor mégsem ismeri fel, vagy be az ő demiurgosz-isten voltát. Nagy kérdés ennek miértje. Mert az istenséget az ókor óta csak emberszabású lényként szabad elképzelni, s egy ördögöt egy vízi szárnyassal összehozni már meghaladja az utókor fantáziájának erejét, s szándékait. Így lesz belőle nem kívánatosná válva a hagyomány még sárkánynál is kitaszítottabb, érthetlenebb vakaréklénye. A megértés másik akadályozója a hangadó folklórkutatás prioritásokat kiszolgáló vonulata, mely ahhoz keres

⁹⁸ Szendrey testvérek (mindmáig publikálatlan!) babonaszótárában a *liba* címszónál olvasható.

⁹⁹ *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, 1977-1982 MEK

¹⁰⁰ Hárompataki csángó hiedelemmondák. *Kantéros, lüderc, rekegő*. Lejegyezte Takács György. FOKUSZ Egyesület. Budapest, 2004. 542. o.

adalékokat, igazolást, hogy a magyar hagyomány pusztán besodródott elemekből áll. Még a nyitottabb XIX. sz.-i tudósaink is beugranak az ilyen alapú leosztásnak:

„A lidérc, (lidvérc, lodovérc, ludvérc, lucvér). Borovszky Samu a németből kölcsönzött szónak vallja, Edelspacher pedig ugyancsak a XIX. sz.-ban Kálmánytól tudhatjuk, hogy ennek szláv eredetét sikerült bizonygatnia. S maga Kálmány is úgy véli, hogy csak-ugyan, sem a finneknél, sem a többi rokonoknál a neki megfelelő hitregei alakot nem találjuk.”¹⁰¹

Nem találják? Akkor nem a megfelelő helyen keresték!

Magyar lidérc a Kalevalában

A Kalevalában is fellelhető a mi lidércünk mutánsa, alig másféle köntösben. Itt, vagyis a finneknél már kevésbé látszik, hogy ő valójában kozmokrátor ördögöcske, de azért elmagyarázható. A kérdéses jelenetben Väjnämöjnen egy bűvárkacsával – aki a mi lidércünk mása – nem földet, hanem elhullott könnycseppjeit hozatja fel a tenger fenekéről:

„Te kék kácsa, víz közepett,
Száddal bukdácsolsz eleget,
Vágod váltig a vizeket,
Eredj, hozd fel könnyeimet
Végzetetlen víz öléből;
Kapsz jutalmat, jót, jeleset,
Tollas bundám bírod bérül.”¹⁰²

A bűvármadár bőr a vogul hagyományban a kozmogóniai feladatok munkaruhája – ezt a kérdéskört a *Kalevala Kacsájában* kifejtettük. A vogul Numi-Tórem, a neves főisten kísértetiesen hasonló körülmények közt felkéri fiát, hogy hozzon fel valamit lentről a tenger fenekéről:

¹⁰¹ Kandra Kabos: *Magyar Mitológia*. Kiadja: Magyar Ház Kft. 2006. 194. o.

¹⁰² *Kalevala*. Helikon, 1985. Ford. Vikár Béla. 267. o.

„Ajándékozott neki egy bűvarmadárbórt, ajándékozott neki egy vöcsökbórt. [...] – Hozd létre az ember szent lakóhelyét, buktasd elő az ember kérges lakóhelyét.”¹⁰³

Hát az előbbiek épp a mi idézett lidércmeséink párhuzamai, a magyar hagyomány kiváló épségben megőrzött főistenfigurája, s ami fő, hogy a magyar nyelvből a lidérc ludvérc etimológiája teljes épségben kifejthető. Épp ma akadt kezembe Komjáthy István tán túlságosan is népszerű kötete, s ő, láss csodát, tényként kezeli, hogy lúdvércünk az északi bűvarmadár pontos megfelelője. Vagyis tisztában van a lidérc előkelő származásával:

„Boldogan éltek mindaddig, amíg Arany Atyácska Lúdvércet a Tetejetlen Fáról a hetvenhetedik mélységbe le nem taszította.”¹⁰⁴

Márpedig ez az égből letaszított lény tudvalevőleg így vagy úgy, néha Héphasztoszként vagy a keresztény hagyományban ördöggként, ugyanazt a mitikus személyt jeleníti meg változó csomagolásban.

Tehát mondjuk ki ismét, hogy a magyar lidérc szó a lúdvércen át a lúdból, rucából származtatható, s hogy ő is a magyar hagyomány kereszténység előtti istensége, s nem pusztán az a meghatározhatatlan állatfigura, kinek őt látni s láttatni szokás.

És most érik csak be az a felvetésünk, hogy a sárkány és a bűvárkacsa-lúd mennyire egy fán termett. Ez a Magyar Néprajzi Lexikonból is kiolvasható, jöllehet, ott, tessék megnézni a szövegkörnyezetet, nem tudják, mit is jelent az, hogy legendáinkban „vén kacsából” lesz a sárkány. A szócikk szerzője nem érzékeli, hogy itt most kapás van, mivel a mesebeli sárkány és

¹⁰³ Vértés Edit: *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága*. Tankönyvkiadó, 1990. 237. o.

¹⁰⁴ Komjáthy István: *Mondák könyve*. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1964. 15. o.

a legendabeli kacsza az ő számára a hagyományok egyik ösvérjelensége csupán:

„Gyakran kígyóval is táplálkozik, erre utal a „Kígyó kígyót eszik, hogy sárkány lehessen” közmondás. A monda olyan sárkányról tud, amelyik iszapos posványban 7 vagy 13 esztendeig élő vén kacsából vagy csukából lesz vagy szemétdombon, üres kutakban rejtőző öreg kakas is sárkánnyá válhat.”¹⁰⁵

Lexikonok a lidércről

Ipolyi neve állócsillagként ragyog a kutatás egén, más kérdés, hogy sem a lidérc, sem pedig a sárkány becsületét nem szolgáltatva vissza. A lidércet nem az *istenségek*, vagy épp *ördög* fejezetben tárgyalja, hanem a *sárkány* mellett, vagyis a fantázialények, mesés *állatok* hátul kullogó kasztjában.

A későbbi folklór lexikonok – ld. Magyar Néprajzi Lexikon – sem tudnak a lidérc ördög-demiurgosz mivoltáról. Mi ennek a bizonyítéka? Az, hogy az *ördög* vagy a *demiurgosz* címszavaknál a *lidérc*ről egy árva, megveszekedett szó sem esik. Kár, mivel kozmokrátorként csakis itt volna a helye. Íme a Magyar Néprajzi Lexikon szócikke, miszerint ideológiai keveréklény, legalábbis erre vall a *lidérc* hivatalosan tétova személyiségrajza:

„[a lidérc] tulajdonképpen több, egymástól bizonyos fokig megkülönböztethető és több esetben területileg is elkülönülő lény gyűjtőfogalma, amelyek azonban egy vagy több ismérvük révén összefüggnek egymással. Nem világos, hogy az egyes alakok eredete mennyiben volt közös. Feltehető, hogy a különböző eredetű ismérvek különböző módú és korú társulásai hozták létre a lidérchit legutóbbi időkből ismert tarka képét. Bonyolítja a helyzetet, hogy területileg változóan cserélődnek az egyes alakok elnevezései. A hiedelem-

¹⁰⁵ Magyar Néprajzi Lexikon. Akadémia Kiadó, 1977-82. MEK

anyag egészét tekintve leginkább három vonás dombo-
rodik ki: a tüzes alakban való megjelenés, a szexuális
jelleg, valamint a segítőszellem-jelleg.”¹⁰⁶

A Tokarev-féle enciklopédiában róla ezt olvasni:

„A szó [lidérc] etimológiája ismeretlen.”¹⁰⁷

Hát a mi előbbi utunk során lidérc témában nem ezt tapasztaltuk. Tokarevnél, mint mindig, most is akad valami érdekesség, sőt, számunkra egyenest nyalánkság: a *ludvércet* a mанык *lulinak* hívják, aki ugyancsak földért a víz alá bukó, világteremtő bűvármadár. Továbbá *Lunt-Otir* vagyis a *Lúd* fejedelem¹⁰⁸ a mанык mitológiában a Világügylő férfi egyik neve. Tevékenysége ugyanaz, mint a mi *ludvércünké*, s nevük is összecseng. Ennek aktualitását itt most fokozza, hogy a *lúd* szavunk finnugor örökség.

Véletlen, hogy a vogul Arany Áter ősisetség egy Ludat vett feleségül? Most áll csak össze a kép, s kap értelmet ez a mérész párválasztási ötlet, hogy miféle lúd lehetett ez az aszszonyka! Odüsszeusz neje, Penelopé neve ugyancsak ludat jelent, amihez gratulálunk, mert már tudjuk, hogy jó családba házasodott...

A múlt időben bóklászva, egy házzal odébb, Egyiptomban, miként már jeleztük, a Lúd az egyik teremtőistenység. Olyannyira, hogy:

„A lúd Egyiptomban a későbbi korokban is a Földisten Hebat (más írásmóddal: Khebat vagy Hépet) egyik ábrázolási módja volt.”¹⁰⁹

A görögöknek is volt lúdistene számos egyéb szentséges csodabogár mellett, Lukianosz mindezt, miként tőle elvárható, meg is mosolyogja.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ *Mitológiai enciklopédia I.* Főszerk.: F. A. Tokarev. Gondolat Kiadó. Budapest, 1988. 547. o.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ A. P. Okladnyikov – A. I. Martinov: *Szibériai sziklarajzok.* Corvina, 1983. 152. o.

„Egyesek szerint az isten szám, mások viszont kutyákra, ludakra, platánfákra esküsznek.”¹¹⁰

A régi rómaiaknak a szent állata ugyancsak a lúd, arra mondták szent esküvésüket, s máshogy érdemes nézni ezek után a jeles capitoliumi ludakra, akik gágogásukkal megmentették a hazát... Vagyis legkevésbé sem annyira északi privilégium a lúdimádat, akinek a régi emberiség széltében hosszában nem győzött hódolni. Vagyis, a lidércünk ős-személyisége a magyar köznyelvben fennmaradt nevei segítségével rekonstruálható, pont miként a sárkány esetében. És a magyar adalékok is segíthetik az európai rokon szövegek foltozgatását, mivelhogy a mieink is útlevelet kaptak, hogy bekapcsolódjanak az egyetemes hagyomány vérkeringésébe.

Libator

A *Kalevala Kacsájában* a libatorról azt mondtuk, egy ilyen rituálé nem akármilyen lényeknek dukál, hanem csak azoknak, akiket istenítettek. A disznónak jár tor, és a libának, lúdnak Magyarhonban, miként északabbra az ugyancsak istenség medvének. A mi ludunk, libánk ezzel érdemelheti ki ezt a kiváltságos ceremóniát.

„»Aki Márton napon libát nem eszik, egész éven át éhezik. – tartották. A liba csontjából az időjárásra jósltak: ha a liba csontja fehér és hosszú, akkor havas lesz a tél, ha viszont barna és rövid, akkor sáros. [...]«. Egy kalendáriumi regula szerint: »Márton napján, ha a lúd jégen jár, akkor karácsonykor vízben poroszkál.«”¹¹¹

¹¹⁰ Lukianosz összes művei I-II. Magyar Helikon, 1974. / II. 143. o.

¹¹¹ MAGYAR NÉPRAJZ Nyolc kötetben. 7. MEK-02152

Ha a lúdból jósolni lehet, az is az ő szentségességének bizonyítéka, hisz maga a Jövő lett csontjába belekódolva. Az alábbiakból ugyanezt szűrhetjük le:

„A legenda szerint Szent Márton alázatból a ludak óljába bújt, hogy püspökké választása előtt kitérjen. A ludak azonban gágogásukkal elárulták. Ezzel a legendával hozható kapcsolatba a Szent Márton lúdja kifejezés, amelyet használtak a Márton napján elfogyasztott hízott liba és a földesúrnak ezen a napon adandó lúd megnevezésére egyaránt. A Márton-napi lúd mellcsontjának színéből jósoltak az időjárásra.”¹¹²

Szent Márton keresztény legendájába eszerint bemenekült egy lúdtorhoz kötődő, nem kétséges, hogy pogány hiedelem. Vagyis a tüzzel-vassal üzőtségében is talpraesett őshagyomány Márton lúdját búvóhelynek használta, hogy háborítatlanul továbbélhessen. Másutt is foglalkoztunk már a hagyomány ilyenféle túlélési stratégiájával, agyoncsaphatatlanságának, talpraesettségének bizonyosságaként.

A ludak gágogását már felidéztük, amelyik a Capitoliumon veszélyt, árulást jelzett. Tán nem ide vág, jegyezzük meg mégis, hogy Jézus elárultatását is egy szárnyas hangja, kakaskukorékolás jelzi, és mifelénk a lidérc néha egy kis fekete kakas...

Luca-ruca

A Lucát nyilván mindenki a latin fény szóból származtatja, Lucifer nőnemű népi variánsára ismerve benne. Létezik viszont egy olyan nem firtatott jelenség, amikor egy szöveg kétféle gravitációs közegbe kerül, s bevonzzák egymás legendáit. Luca épp ruca alakot öltve bosszantja a korosodó leányokat, ami kötve hinném, hogy latin hatás:

¹¹² Uo.

„Vénlány »párutt« Luca napján, Luca asszony oda-
ment hozzá kis ruca képében. „Csak sáppogott, csak
sáppogott a lába alatt.” A vénlány megfenyegette, mire
a ruca felkapta, a párlósajtárba vágta, leforrázta (So-
mogy m.)”¹¹³

Luca demiurga-jellegét szükségtelen bizonygatni, minden
gyermek tud róla, aki hallott a lucaszékről. Továbbá, pont,
miként a mi lidérc-krampusz-demiurgoszunk, úgy viselkedik.

„A Luca néha büntet, néha ajándékoz. Kikérdezik a
gyerekeket, megimádkoztatják őket. [...]. Aki jó, aján-
dékot kap, diót, mogyorót, a többit meszelővel, faka-
nállal ijesztgetik. Kókán a Luca-alakoskodók fehér ru-
hába öltözött fiatal asszonyok, a gyerekeket ijesztget-
ték. Utána is mondták nekik: »Jön a Luca, elvisz!«.”¹¹⁴

És még valami az érvelésünkre fanyalgók számára. Lehet-e
véletlen, hogy Luca is *LIDÉRC*nyomást okoz, hacsak nem
egyazon személyiség bujkál a háttérben?

„Aki Luca napkor pénzt ad ki, annak *Luca a mellére
ül.*”¹¹⁵

Hát dióhéjban a Lidércről, erről az elfeledett régi magyar fő-
istenségről, erről a nagyszerű kozmokrátorról, akit ennyire
félreismer az utókor, hogy legjobbaink is a bizarr fantázialé-
nyek állatkertjébe kategorizálták. Illetve, maradt itt még vala-
mi, ami ide kérezkedik, ez pedig a libafa.

Egy libafa

A napokban egy meglepő szerzet, egy LIBAFA mosolygott
ki rám, az *Evolúció* c. gondolatébresztő könyvből. Az ábra azt
a középkori tudományos baklövést idézi némi derűkeltési
szándékkal elénk, miszerint az állatok fáról származnak.

¹¹³ *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, 1977-1982 MEK
Könyvtár.

¹¹⁴ *MAGYAR NÉPRAJZ* nyolc kötetben. 7. MEK-02152

¹¹⁵ Kandra Kabos: *Magyar Mitológia*. Kiadja: Magyar Ház Kft.
2006. 241. o.

„Középkori elképzelések szerint sok állat fák gyümölcséből alakult ki. Ebből a tévhitből eredeztethető az a szokás, hogy a kacsa és libahúst mint növényi eredetűt engedélyezték böjti ételként.”¹¹⁶

E botor teóriát még azzal is cifrázzák, hogy e libafa előbb kagyló-gyümölcsöt terem, s aki nem jött volna rá, ezekből kelnek ki a kislibák. Mi ezúttal nem mosolyogunk, mert lúd-lidérc témában – aki a régi emberiség egy különösen fontos zoomorf istensége – bespájzoltunk egy-két tapasztalatot. Ha ezt a tényt elegyítjük azzal a megfigyeléssel, hogy a régiek rendre átveszik elődeik olykor fura megállapításait, majd némi átvakolással a korszerű eszmékhez igazítják, máris itt a gyanú, hogy ez libafa is egy középkori foglalatba ágyazott őskövület.

A középkor persze már mást akart üzeni ezzel a libafával, a növény és állat közé egy hiánypótló láncszemet konstruálva, mivelhogy az utóbbit az előbbiből vélik eredni. Viszont a megelőző emberiség szemében a fák még istenségek, démonok, vagyis ők máshogy értették félre a fákat. Nemrég ismerünk épp egy kalevalai fába álcázódott vulkán-sárkány istenségre, amihez az utókornak már nincs szemüvege. Jusson eszünkbe továbbá pl. az a jakut monda, amelyben egy ifjúnak egy meglett hölggé váló fa feltárja anyakeblét, s váratlanul megszoportatja. De eszünkbe juthat a gyakorta idézett óegyiptomi faábra, melyből egy anyakebel kandikál ki, mellette egy tipikus szoknyás fiatalemberrel.

Mindezt azért tárgyaljuk itt most a magyar hagyomány ősisenség-csodabogarainak blokkjában, mert egy népdalunknak egy *magos rutafa* áll jeles nyitóképében. És ezt a talányos rutafát rucafa gyanúsna véljük, vagyis, hogy ez lehetett az eredeti formájában. Íme ősdalunk egy variánsa:

„Magos a rutafa folyú elágazik
Még a tengeren is átalhajladozik.

¹¹⁶ Volker Storch – Ulrich Welsch: *Evolúció. A származástan tényei és mai problémái*. Springer kiadó, 1995. 195-6. o.

Selem sár haja
Magyar Ilona
Haján folyú gyöngy, koszorúja gyöngy.

Egyik ága hajlik Szabó Feri udvarába,
Másik ága hajlik Kovács Mari udvarába.
Selem sár haja
Magyar Ilona
Haján folyú gyöngy, koszorúja gyöngy.”

A rutafa

Hogyan is állunk a rutafával? Kezdjük azzal, hogy a magyar rutafáról oly ellentmondásos, egymást kizáró tudományos definíciók élnek párhuzamosan, amilyenek akkor keletkeznek, ha egy kérdésben – miként a nemrég látott sárkány esetében – teljes a tétovaság, bizonytalanság. Egyvalamit nem vetnek fel, azt, hogy a rutafa *rucafa* is lehetne. És ez nem is csoda, hisz a következő összeboronálhatatlan ismeretek állnak rendelkezésre.

1. A rutát az ógörög és latin nyelv is ismeri, mindent jelent, csak szépet nem. A magyar rút tán innen jöhet.
2. A rutát a botanika légyszárú, igen keserű, mérgező gyógynövénynek tudja, mondja, ez a latinban tény és való, megtalálható.
3. A népdalunk rutafája viszont nem fűféleség, hanem ellenkezőleg: égig érő fa, mivelhogy a magos általában ezt jelenti. Ráadásul istenfának mondatik a néprajztudomány által.

Vagyis, az előbbi minősítések egymást látszólag kizárják, hisz, ha istenfa, akkor neve nem a görög-latinból szivárgott át, hisz ott csak rutafű van. A ruta pedig a latinban számos negatívum gyűjtőfogalmaként szerepel: ruta: *baj*, *civódás*, *ellentét*, *viszály*.

A latin jelentés eleve kizárja – gondolja a néprajzos – hogy a ruta istenfa legyen, mivel az csakis a legmagasztosabb növény lehet, mivelhogy Isten fájának a legszebbnek kell lennie. Hisz

ha a latin *ruta* értelmét egy fára vetíti, a világ legrosszabb, leggonoszabb fájához jut el.

Rutafa-rucafa

Mi a rucáról hosszan és több helyütt is bizonygattuk sátáni istenség mivoltát, tehát a rutafa igenis lehet istenfa. Ámde akad-e arra utaló jel hogy nem a nagyszerű, hanem a diabolikus istenség fája? Ennek a fának az ága elágazik, s ez a népdali sokszor visszaköszönő nyitókép rendre a szomorúság, baj, búbánat, vándorbotra jutás előjele. A demiurgusz fájának látható a bibliai tudásfa is, Madách épp ebben az érdelemben tárgyalja, vagyis, hogy ezt a fa a sátán jussa. És számos hagyomány, pl. a sumer, kalevalai stb. is beszámol effajta gonosz istenfákról. Tehát nincs szótári akadálya, hogy a rutafa a görög-latin *ruta* összes negatív értelmével megférjen, s istenfa lehessen.

Jankovics Marcell a rutafát Tejútfának látja:

„Az ilyenkor szokásos „ugróének”-ek legismertebbje, a Magos a rutafa kezdetű népdal szövege is erre utal (a „rutafa” a világfa, a Tejút, amelynek ágai közt ekkor jár a Nap).”¹¹⁷

Messzemenően egyet értve azzal, hogy ebbe az irányba érdemes *ruta*-ügyben gondolkodni, csapjuk ehhez azt a finnségiszibériai hagyományból származó vélekedést, miszerint a vadludak, költöző madarak származási helye a Tejút. És máris ott járunk, hogy ez a Tejútfa egy prototípus LIBAFÁNAK is felfogható, amennyiben a libák arról származnak, vagyis bátran érezhetjük a középkori ábra ősképeinek.

Mindezekén túl a Tejút-istenfa vélhetőleg az éjszaka fája, vagyis más, mint a jóisten általában *szép tizenkét* (néhol *harminchárom*) ágú derűt sugárzó naptárfája. Vagyis, többfajta levezetéssel is eljuthatunk ahhoz a végeredményhez, hogy liba- és rutafának közös a gyökere. Akit eddig nem győztünk meg, annak még egy megközelítést ajánlhatunk figyelmébe.

¹¹⁷ Jankovics Marcell: *A nap könyve*. Csokonai kiadó, 1996.

A libafa és rutafa közös gyökérzete

A népdalunk rutafáját a néprajztudomány egy létező fával is azonosítja, melynek nevéből furamód egy ókori istenség, Artemisz kacsint ki.

„*Istenfa* – rutafa (*Artemisia austriaca*); a szüzesség jelképe; kiskertek és régi sírok kedvelt virága, a szentiváni énekek is említik.”¹¹⁸

Az *Evolúció* c. kötet libafájának is akad latin neve: *Branta leucopsis*. A *leucopsis* viszont az előbb említett ókori istennőre utal, *Leucophryna*: Diana egyik mellékneve. Diána történetesen épp Artemisz latin variánsa, vagyis a két fa nevében, vagyis háttérben egyazon ókori istenség szunnyad. Tehát a rutafának és a libafának akad ilyen elgondolkoztató közös isteni pontja is.

Nem állítom, hogy a latin *ruta*, mely jelentésben a magyar rúttal mutat szoros kapcsolatot, feltétlenül a ruca pandanja, ámde az ördög istenséggel feltétlenül összehozható, s ami a legfontosabb, hogy itt is egy közös pillanat sejlik fel a magyar- és világhagyomány között, ami megérdemli azt, hogy legalább számoljunk vele.

Egy atavisztikus libafa

A középkori libafát őskori visszaütésnek véltük, minősítettük, megjegyezve, hogy az emberiség szereti a bejáratott csodabogarait újrafogalmazni. Érdekes egybeesés, hogy a középkor a libát tekintette a növény és állat közti hiányzó láncszemnek, s a modern korban ugyancsak elsősorban a kacsacsőrű emlős vált az emlősök s madarak közti átmeneti lény jelképévé.

Megjegyzem, egy magyar libafát is találtam, egy atavisztikus gyanús leletet, Varga Domokos *Népek kenyere* c. könyve ismertetőjéből:

¹¹⁸ *Magyar Népdalok I-II.* Szerk.: Ortutay Gyula. MEK-06234

„Ismertem egy gyereket, aki azt hitte, hogy a liba fán terem, a libafán. Kicsike volt még, alig hároméves, de bátyjai azért nagyon kinevették, milyen buta. – Ne nevessetek – szóltam rájuk –, mert libafa nincs, de kenyérfa van.”

Mielőtt idézetünket félresöpörnék, gondoljanak Hamvas Béla intelmére: a gyermek a régi ember. Ha igaza van, ha nincs, az emberiség hiedelemvilágának egyik alaphelyzete pattant ki e gyermek tán kollektív tudattalanjából.

A lúdlábon forgó palota

Most, hogy az istenfa-rutafát mi rucafának gyanítjuk, ez eszünkbe juttatja meséink lúdtalpon forgó várait. E libalábon álló forgóvárakat egyes néprajzosok, pl. Solymossy Sándor világoszlopnak látja, mivelhogy helyben forog, s ez az egykor elképzelt világtengely egyik szembetűnő specifikuma. Mivelhogy a rutafa a néprajztudomány szerint istenfa, ami égiszt is jelent, a lúdlába épp a mi konstrukciónkban válhat jogossá és érthetővé. Hisz a ruta-rucafának csaknem kutya kötelessége lúdlábon állnia. Tehát, amit itt most bogozgatunk, egy más irányú érv lehet arra, hogy a forgóvárak a világtengelyen keringenek a diabolikus lúd istenséggel állva szerves kapcsolatban. És a rucaistenség olyasvalaki, mint a sárkány, mivelhogy nemrég épp arra jutottunk, hogy a ludvérclidérc sárkánykoron ősisetség lehetett.

A magyar szájhagyomány máig megőrizte ezt az ősideológiai ikont, a következő látomás keretében:

„Örökké azt szokták mondani, hogy a földet tartja egy láb, s az a láb egy libaláb, s azon a libalábon forog a föld. A föld egy libalábon áll, az tartja. Azért van anynyi sok víz a földön, hogy a liba szereti a vizet.”¹¹⁹

¹¹⁹ Az Európai Folklór Intézet kiadványai. CD-ROM. Szerk.: Hoppál Mihály

Jóllehet, az adalékban akad ellentmondás, végtére is az effajta ősi elképzelések születésekor a Föld még a legkevésbé sem forgott, mégiscsak a malmunkra hajtja a vizet. Ugyanis a hármas tagoltságú Ég-Föld-Alvilág konstrukciót a világoszlop átéri, s a lúdláb igenis rendjén van a Föld alatt. És, miképp az előbbieken láttuk, világoszlop(lény) lévén jogos a jellegzetes helyben forgása.

Időközben annak a meggyőződésnek is hangot adtunk, hogy a rutafa-istenfa világfa formájában nem pusztán eléri az eget, hanem tartja is azt, világoszlop szerepet töltve be. Mert a régi világ égboltját ilyenfajta hibrid lények tartották, és nem csak mifelénk. Göncöl személyében akad viszont egy másik ősi istensége is hagyományunknak, akinek épp a világoszlopságára vonatkozó stigmáit mulasztotta el a néprajzkutatás észrevenni. Pedig nem árt számolni ezzel a lehetőséggel, mivelhogy ő is a magyar hagyománynak egy típusos világmítoszi pillanata lehet. És persze a világmítosz is gazdagodik általa.

Oszlopistenségeink – Göncöl atya és Bódoganya

„Oszlopos” egyéniségek...

A magyar köznyelv – lehet, hogy másutt is előfordul – oszlopos személyiségnek mondja, aki egy közösség sorsát hordja a vállán. Ebben természetesen mindenki pusztán a jelképes értelmet látja, s ha azt mondjuk, hogy ez egy potenciális őski-fejezés, melynek konkrét volt egykor az értelme, nyilván rájönnek, hogy a szerző bolondgombát evett.

Pedig a VILÁGPILLÉR lény, akinek emlékét az európai hagyomány Atlasz személyében őrizte meg, a legfontosabbak közül való. Ő az, aki az eget tartja, forgatja. Na, most az az érdekes, hogy a magyar hagyományban is ott bujdokol ez az istenség, igaz, feledésre kárhoztatva.

Miféle ötlet szülhet egy ilyen égboltot tartó oszloplényt? Nyilván egy építészeti felfedezés, amikor rájöttek, hogy egy oszlop egész mennyezet elbírására képes. És mivel az eget lényegében tetőzetnek látták, evidens, hogy nem lóghat a levegőben, hanem tartja valami.

Több kötetben¹²⁰ kerülgettem már ezt a témát, mivel ezt a titáni istenséget annyira kitörölték az emlékezetből, hogy nem lehet róla eleget beszélni. Most is úgy vélem, őt, ill. a prototípust olyanformán érdemes elképzelni, hogy ő, vagyis az Oszlopember az Égapa és Földanya elsőszülöttje, aki felnyomja apját, az Eget, (ld. Uranosz), miközben anyján, a Földön (Gaia) áll lábaival. Neki köszönhető, hogy az Ég és Föld között tér, léttér támadt...

Az *Ádámcsutkában* már pedzegettük, hogy Göncöl legendái és nyomai, melyek úgy a csillagos égen, mint a földön fennmaradtak, arra utalnak, hogy ő épp egy ilyen világoszlop személyiségű ősiszten lehetett. Miért térünk vissza rá, ha már ír-

¹²⁰ Gulyás Péter Pál *Köldöksillag a Pocakhegyen* Tertia, 2004.; Gulyás Péter Pál: *Ádámcsutka*. 2008. Szerzői Kiadás.

tunk róla? Mivelhogy most egyrészt elfeledett magyar ősisenségek leporolása a napirendi pontunk, melyek az európai mítosz értékét is növelik, másrészt, mivel újabb érvek merültek fel amellett, hogy felvetésünk a Göncöl-identifikáció terén nem volt feltétlenül megalapozatlan.

Oszlopemberek a nagyvilágban

Azok kedvéért, akik köteteink terén nincsenek képbén, bemutatunk egy-két oszlopembert innen-onnan. Atlasz a legfőbb fogódzónk, kinek jóvoltából megőrződött az égboltot tartó hegy-fa-oszlop istenség feladatkörének mitikus emléke a komolyan vett görög hagyomány utólagos európai megistenülése folytán, s érvelhetünk amellett, mennyire jelen voltak ezek a fura szerzetek a régiek hétköznapi fantazmagóriáiban.

„[Atlasz] Nyugaton áll, *vállaival* támasztja meg az Eget és a Földet *elválasztó* oszlopokat[....]”¹²¹

Ha azt mondjuk, hogy a Biblia is ismeri az oszlopember fogalmát, a kutatók haladéktalanul rázni kezdi a fejüket, hisz ők tudják, hogy az alábbi idézetünk pusztán allegória:

„A győztest oszloppá emelem Istenem templomában, és többé nem kerül ki onnan.” (János jelenései 3,12)

Ámde a templom kozmosz redukció, tehát igen nagy kitüntetés, megtiszteltetés, ha ott valaki ítéletnapig tarthatja a plafont. Tehát, hogy büntetés-e egy ilyen szerepkör vagy sem, ez az adott kultúrkör gusztusának függvénye és belügye. Miként az is, hogy a sárkány istenséget gyűlölik vagy épp imádják-e...

Plutarkhosz az egyiptomi őslegendát tárgyalva Osziriszt¹²² *tetőtartó oszlopnak* titulálja. A korszerű olvasó itt is jelképes értelemre gondol csupán, épp ezért ugorjunk csak át az óceánon túlra, ahol a nagy isten, Kecalkoatl már leplezetlenül *tetőtartó* gerenda volt. Halála oszlopkidőlés:

¹²¹ Várkonyi Nándor: *Az elveszett Paradicsom*. Budapest, 1994. Széphalom Könyvműhely, 381. o.

¹²² Plutarkhosz: *Iszisz és Oszirisz*. Európa, 1986. 20.

„Ő volt a kormányzónk, a nagy Kecalkoatl!
Ragyognak a te smaragdjaid!
A vörös tetőgerenda összezúzódott,
Mi meg csak zokogunk itt!”¹²³

Akik továbbra sem hisznek e lény létezésében, magyarázzák az alábbiakat, ahol az olvasó az égbolt-tetőtartás részleteibe is beavatódik, kizárva, hogy a szövegszerző ősideológus pusztán jelképes értelemben tárgyalná kérdésünket.

„Négy lényt is teremtettek, hogy tartsák az egeket.
Kvauhtemokot, Ickoatlt, Iszkoljit, Tenesucsét.
Azon nyomban a *Kecalkoatl* és *Teszkatlipoka*,
a két hatalmas isten két hatalmas fává lett.
Ennek neve Teszkavavitl, ez volt Teszkatlipokáé,
annak neve Kecalvesotl, az volt Kecalkoatlé.
E két fára és a négy égre tették Egünket,
azóta is mindmáig ők tartják fenn Egünket.
S egünkön a két nagy isten egymáshoz közeledvén
fehérlő utat húzott, mit azóta csodálunk.”¹²⁴

Az amerikai őselegendákban a pilléristenség makacs jelenlétét bárki megtapasztalhatja, aki még tud olvasni:

„Akkor Tonakatekutli, akkor Siuhtekutli
Nanavatlt, a fekélyest hívják, szólnak parancsszóval:
– Mostantól majd te tartod az eget és a földet. –
Nanavatl szomorú lett...”¹²⁵

Nanavatl búskomorsága Atlaszéval mérhető, ő sem úgy képzelte a jövőt, hogy remek kertje aranyalmafáinak metszegetése helyett az égboltot tartsa, forgassa, melyen, az istenek rokonsága vígan fogócskázik, koccintgatva a nektárral.

¹²³ *Sasok és kondorkeselyűik.* (Navatl és kecsua költészet) Magvető Kiadó, 1977. 179. o.

¹²⁴ Uo. 156. o.

¹²⁵ Uo. 167. o.

És, tisztelt Kalevala olvasó s kutató, ugye nem hinné, hogy Ukkónak is lehetséges lett volna egy többek között ilyen szentséges megbízatása?

„Ó, te fölső Isten, Ukkó,
Te az egész eget tartó!”

Vállán az égbolt

Az európai kultúrába hála az égnek lassan már asszimilálódott Gilgames eposzban is egy hegyember tartja az eget, mutatja az antropomorf jellemzése, s különösképp most arra figyeljünk, hogy a teher vállait nyomja, Atlaszra kísértetiesen emlékeztetve:

„Azok után Masu hegyéhez érkezett el, hol ég a földdel egybeszakad, világvége, az alvilág bejáratához... látta a hegyet, mely öröktől a Nap támadtát s lenyugtát őrzi a föld meredek partján. Az *ég íve vállain nyugszik*, törzse az alvilágba ér le...”¹²⁶

Nemhiába dicsértük a Tokarev-féle enciklopédiát, ott is felbukkan körözött személyünk, a Közép-Amerikai hiedelmek dzsungelében. A cikkszerző olyannyira kényelmessé teszi feladatunkat, hogy ez esetben ki is mondja a szemet szűrő Atlaszanalógiát, ami azért jó, hogy mindezt, amit kerülgetünk, ne csak a mi szánkából hallják:

„Pitao-Soo földrengésisten, aki közel áll a föld és a barlangok istenéhez. F. Bourgoa tudósítása szerint Pitao-Soot a zapotékok Atlasznak tekintették, aki *vállán* tartja a földet, s ha megmozdul, megmozdul a föld is, és földrengés tör ki.”¹²⁷

¹²⁶ *Gilgames. Agyagtáblák üzenete.* Ford: Rákos Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. 141. o.

¹²⁷ *Mitológiai enciklopédia I-II.* Főszerk.: F. A. Tokarev. Gondolat Kiadó. Budapest, 1988. / I. 323. o.

Buddha és Asóka, mint világpillér

Nyilván mindenki erősen csóválná a fejét, hallván, hogy Buddhát is tisztelték oszlopemberként, vagyis egy különös-képpen fontos hagyomány főistenségei közt is e különös kozmogóniai funkciót betöltő típusra bukkantunk:

„Indiában az oszlop megőrizte a védikus vallásban nyert szimbolikus jelentőségét. Az oszlop a világ függőleges tengelye, amely elválasztja s egyben összeköti az eget és a földet. Asóka oszlopai is a világtengelyt jelentik, de mivel a buddhizmusban a világtengely *egy nagy emberrel* behelyettesíthető, aki az egész világot reprezentálja, kézenfekvő összefüggésként a világtengely épp Buddhával vált azonossá. Az oszlop tehát Buddha szimbólumává vált...”¹²⁸

Göncöl válla, s szekere

Göncölről a szakkönyvek túl tarka információkkal szolgálnak ahhoz, hogy róla ne egy vegyes felvágott jusson eszünkbe. Kár, hisz róla tartja a fáma legjobbjaink szerint – nem azok, akik őt a németből vélték származtatni –, már Ipolyi előtt is, hogy ő volt a magyarság sokat emlegetett Öregistene. Kandra Kabos is ezen nyomvonalon halad, amikor Göncölt félistennek minősíti:

„Göncöl fogott annyi lenni a magyar mitológiában, mint volt Otava a finneknél. Ő az egyedüli ősmagyar félisten, kin az új hit egészen kifogni nem bír: hitre-gés mivoltából kiforgatta, de az égről végképp számkivetni, és a hagyomány emlékezetéből kitörölni nem tudta, mintha ő lett volna a sokat emlegetett magyarok istene, ki ezen csillagzatot lakta, és villámhordó szeke-rével végig-végigdübörgött a Hadak Útján.”¹²⁹

¹²⁸ *Görög istenek Indiában.* Horváth Vera. Akadémiai Kiadó Budapest 1977. 63. o.

¹²⁹ *Az ősi magyar hitvilág.* Szerkesztette: Diószegi Vilmos. Gondolat, 1971 Budapest, 416-17. o.

Lássuk csak, mit őriz még róla kollektív emlékezetünk? Nevében a két égbőljárt, cirkumpoláris csillagzatot, a Sarkcsillag körül óramutatóként forgó Kis- és Nagy Göncölt. Másfelől viszont őt egy remek barkácsolónak tartja a hagyomány, aki egykor – nyilván jó párszáz esztendeje – a szekeret összeeskábálta. E két legenda típusnak látszólag vajmi kevés egymáshoz a köze, s mivel rajtunk kívül nincs még egy futóbolond, aki megpróbálna két ilyen megférhetetlen hagyományt összehozni, ezért kénytelenek vagyunk Göncöl-istenség védelmét felvállalni.

Egy hagyomány szerint Göncöl vállán át lehet az Öregistenhez jutni: őt ez a váll tette számunkra oszlopember gyanússá, mivelhogy gyakorta és sokfelé épp e két csillagzatot tekintik az égboltot tartó oszlopemberek vállainak:

„Tállyán vala az ég kapuja, s a Göncöl vállán át lehetett az öregistenhez jutni...”¹³⁰

Ipolyi szerint e ponton „a finn képzet találkozik a magyarral”:

„A dicsőültek rajta, a [Ottawainen] vállain az égbe emelkednek, az égen vitetnek.”¹³¹

Látja-e vajon Ipolyi, amit itt mi bizonygatunk? Nemigen, miként mások sem, hisz akkor nyilván ki kellene-illene térnie Göncöl titáni termetére. Az ő két csillagzat-válla ékes bizonyosság: ő az, akire gondoltunk.

A szekérfabrikáló ezermester Göncöl földhözragadt legendát sejtet, s személyét lerántja a történelmi korok köznapi figurái közé. Vagy mégsem?

¹³⁰ Toroczkai-Wigand Ede: *Öreg csillagok*. Műszaki Könyvkiadó, 1988. 20. o.

¹³¹ Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*. Pest, 1854. 269. o.

A szekeres ember

A hagyomány néha igen fura víziókkal lepi meg az olvasót, mint amilyen az a szanszkrit mesebeli látomás, melyet már az *Ádámcsutkában* is megidéztünk:

„Bolyongása közben egyszerre egy embert pillantott meg egy magaslaton, akinek a teste csupa vér volt, s fején egy kerék forgott. Gyorsan odament hozzá, s így szólt: „Ki vagy?” Alig mondta ki e szavakat, a kerék abban a pillanatban lekerült a fejéről, és az ő fején forgott tovább.”¹³²

Micsoda? Egy ember fején egy kerék forog? Na, ez egy túl-működő fantáziájú szanszkrit szerző öncélú baromságának tűnik. De tán mégsem az, hisz az Upanisadokban, mely az előbbi mese ideológiai forrásvidéke, az Eget egy nagy vízszintesen forgó keréknek látták, mely a világtengelyen pörög, annak pedig alsó talapzata a földközép.

„Ahogy a kocsihajtó tekint a pörgő kerékre, úgy tekint ő alá nappalra és éjre, jóra és rosszra, minden kettőségre. A jó és rossz tettektől megszabadulva jut a Brahmanhoz a Brahman tudója.”¹³³

Az előbb idézett szanszkrit mesefigura mintha annak a jeletnek volna karikatúrája, amikor Héraklész a szerencsétlen sorsú Atlaszra bukkan, aki ott áll a vállán – egyes legendákban fején – forgó égbolttal. És ez a teher, hogy, hogy nem, nemso-kára az ő, vagyis Héraklész fejére ugrik át, ahogy azt a jól ismert legenda elbeszéli... Fontos, hogy a régi Ég valójában egy *KERÉK*! Vagyis a szanszkrit mese Atlasz-lénye az ég kerekét forgatta a fején. Köznyelvünkben az *égkerék* sem cseng idegenül.

Folytatva a magyar, görög és szanszkrit szövegösszevetést, mindhárom hagyományban átjáró hely a Sarkcsillag. Göncölnek a vállánál lehet az égbe belépni. Atlasz vállával tartja az

¹³² *Mesefolyamok óceánja. (Válogatás a szanszkrit elbeszélésirodalomból)* I. Válogatta: Vekerdi József. Európa, 1982. 237. o.

¹³³ *Upanisadok*. Kausítaki-upanisad I/4. MEK-01326

eget, tehát az ő hegygé vált testén felmászva nyilván ott égbe is léphetünk. Az Upanisadok szerzői ugyancsak biztosítják arról Önöket, hogy ez az égi kerékagy, vagyis a Sarkcsillag fontos túlvilági átkelőhely volt őseink szemében:

„Ha az ember elhagyja ezt a világot, akkor a szélbe repül. A szél akkora rést nyit előtte, mint a *kerékagy*. Ezen át felrepül, és a Napba jut.”¹³⁴

Mivel az indiai hagyományban is találtunk már egy égboltot tartó világoszlop embert, hisz Asóka, sőt maga Buddha is többek között a világtengelyt jeleníti meg, mindez növeli a jogunkat, hogy az idézett rébuszos mese eredetét is ebből az irányból reméljük megoldani, megérteni a szereplők karakterjegyei alapján.

Göncöl mégiscsak az, akinek gyanítottuk

Göncöl személye a szekérbarkácsoláshoz kötődik, s épp ez lett utóbb az ő megértésének a kerékkötője. Úgy hisszük, hogy mint egy ezermestert lökte fel a magyarság emlékezete hóttában az égboltra, a régi görögök receptje szerint, kik boldogboldogtalant csillagképpé emeltek. Göncöl mítikus stigmái – a szekér, kerék és a vállak – láttán nem lehet kétséges, hogy Göncöl a kozmosz szekerének kerekeivel állhatott kezdeti kapcsolatban, mely szekérnek épp ő a tengelye, s vállalai pedig, a két Göncöl csillagzat az eget forgatják. S lett belőle mára, hála a hagyomány megmolyosodásának, a szekér, a kerék feltalálója...

De itt most csak egyvalami lebegjen szemünk előtt: az ő mesteremberségének emlékezete mégsem üti azt, amit róla Ipolyi, Kandra Kabos vagy később a Szendrey fivérek stb. rebesgettek, felvetettek, vagyis, hogy ő egy régi magyar istenség, hanem épphogy kiegészítik. Hisz, mint bebizonyosodott, e kétféle hagyomány összepasszol, s épp ezért, hála a szerencsének, egybe is forrtak!

¹³⁴ *Upanisadok*. Brihadáranjaka-upanisad. 5. fejezet 10/ 1. MEK-01326

A Bódoganya

A dúc-istenség

Göncöl oszlopistenség voltának megnyugtató tisztázásához, lám, pár foszlány is elegendőnek bizonyult. Hallatlan kevés adalék is elegendő egykori bonyolult struktúrák meglétének bizonyításához. Még meghökkentőbb, hogy az ősi Boldogasszonyunknak, Mária pogány előzményének is úgy néz ki, hogy lehetett egy eget tartó világoszlop személyisége. Erre vall minden idők egyik legjelesebb magyar néprajzosának, dr. Berze Nagy Jánosnak egyik adaléka, melyből megtudni, hogy a köz-nép a ház tetőtartó gerendáját nemes egyszerűséggel, ám igen meghökkentő módon *bódoganya*-nak nevezte:

„Nagykörűben a falu házainak legalább negyedrésze bódoganya aládúcolású volt. A bódoganya a legnagyobb lakott szobák mestergerendája alatt volt. [...] Ez a tartófa a házban valami különös tiszteletnek örvendett: pl.: szöget nem volt szabad beleverni, pedig nagyon is elkelt volna a subák, szűrők, kalapok fogasául. [...] Apámnak az volt a véleménye, hogy valami régi, de már elhomályosodott vallási szokás emlékét, nyomát őrizte a főfa tisztelete. Olyasféle, mint az, hogy mély lyuk mellett, amit nem emberkéz fúrt a földbe, hanem pl. ürge, kötelességünk volt bekiáltani: Jó anyánk, föld anyánk! Mulaszd el a nyavajánk!”

„[...] A Bódogasszonyt, Bálványfát felállítják a szoba közepén ma is.”¹³⁵

„A világ épületét és az emberi lakást mindig kölcsönösen egymáshoz hasonlónak vélték.”¹³⁶

Hogy az ilyesmi mennyire a régi emberiség egyetemes látásmódja, mutatja:

¹³⁵ Dr. Berze Nagy János: *Égig érő fa*. Baranya Megyei Tanács Pécs, 1984. 306-7. o.

¹³⁶ Uo. 306-7. o.

„Tudunk Írországból az öt szent fa kultuszáról, e fákat gyakran világfának (ír chann bethad) nevezik. A világfa megfelelője a Dá Derga házának középső oszlopa, s a minden bizonnyal rituális világképet megjelenítő belső helyiség (Midcuart).”¹³⁷

És nemrég megmutattuk, hogy a „nagy” (égigérő?) Kecalkoatl is tetőtartó gerenda volt:

„A vörös tetőgerenda összezúzódott,
Mi meg csak zokogunk itt!”¹³⁸

Lehet-e viszont Mária-Bódoganyát oszlopnak, tartógerendának látni? Nagyon is lehet, mivel őt egyebek közt aranyfaként is tisztelik, aki a tengerek – égtenger? – közepén áll, vagyis a világközepén. És ha ott áll – márpedig nemcsak a pogány imák szolgálnak ezzel a visszatérő látomással –, akkor nyilván valami feladatot töltött ott be: tartja az égbolt tetőzetet, hol oszlop-, hol aranyfaként.

A kozmikus Boldoganya

A Bódoganya, a magyarság nagyasszonya tehát sokkalta több volt eredetileg, mint szentséges istenszülő emberi lény, titáni kivételében a jelek szerint pillérként tartotta az eget. Ennek helye a világközep. Bódogasszonyhalmá¹³⁹ úgy mondják, hogy a világ közepe, ez is erre a kozmikus helyi értékére utal.

Az olvasó nyilván fanyalog az olyasmi hallatán, amit beszélünk, oly valószínűtlen, hogy a Szentséges Szűzet oszlopnak, fának láthatták. Az ilyesmit allegóriáknak kell manapság gondoltatni. Jusson csak eszünkbe, hogy a jobbára apokrifoknak

¹³⁷ *Dá Derga várának lerombolása* c. saga. In: *Mitológiai enciklopédia I.* Főszerk.: F. A. Tokarev. Gondolat Kiadó. Budapest, 1988, 570. o.

¹³⁸ *Sasok és kondorkeselyűk.* (Navatl és kecsua költészet) Magvető Kiadó, 1977. 179. o.

¹³⁹ Dr. Berze Nagy János: *Égig érő fa.* Baranya Megyei Tanács Pécs, 1984. 309. o.

tekintett pogány imáinkban Máriát épp a közép-fával hozzák kapcsolatba:

„Holüllvala Jézus a tengeren
a tengernek a közepén az aranyfán.”¹⁴⁰

„Ó, anyám, Máriám,
Hol vagy, hol szomorkodsz?
Áll a tenger közepén a boldogságos
Szűz Mária.

Arra ment Szent Péter,
kérdi tüle:
Ó, anyám, Máriám,
Mér sírsz, mér szomorkodsz?
A Megváltó Krisztusomat három nap
óta nem láttam...”¹⁴¹

Mária tehát ugyanott a tenger közepén áll, mint az aranyfa, amitől nyilván nem tekinthető fának. Ám termése is minősíti az illetőt, s mivel a Kisjézus aranyalma, akkor Mária mégis csak Aranyfa ebben a konstrukcióban. És ez akkor is igaz, ha a rébuszokhoz és jelképes értelmekhez szoktatott olvasó nem hisz nekünk.

„A kis Jézus aranyalma,
Boldogságos Szűz Mária,
Egy kezébe ringatgatja,
A másikkal takargatja.”¹⁴²

Még annyit – ismét Dr. Berze Nagy Jánostól – hogy Békésben a XX. sz. elején a ház tartóoszlopát *babbafának* hívták, a Babba viszont megint csak a pogány Mária, a csángó magyarok őrizték meg ezt a fontos nevét, s a hozzá fohászkodó kincset érő ősimáinkkal egyetemben.

¹⁴⁰ Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Erdélyi Zsuzsanna. MEK-05255

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Uo.

Összegzés

Fejezetünket az ókor előtti tipikus istenségek újratárgyalására szántuk, kik régi alakjukban csak a szájhagyomány jóvoltából éltek túl a racionalizálást. Megértésük az európai mítosz szempontjából is hallatlanul fontos, mivel ők a későbbi ókori istenségek közvetlen előzményei. Arculatuk idővel nemkívánatossá vált, tán, amikor rájöttek, hogy a tűz és a vulkán nem élőlény, s kár volt annyi remek szüzet odalökni e sárkánylénynek hosszú évezredek át. A földrajzi felfedezések pedig arra döbbsenték rá a régieket, hogy az eget nem oszlopemberek vagy emberhegyek, titánok tartják, vagyis ezek a lények is kínossá váltak, s elegáns struktúrába mentették át őket, de szerencsére máig őrzi régi arcukat az afféle lesajnált, ám felbecsülhetetlen leleteket rejtő emlékezet, mint amilyen a miénk!

A köznyelvbe bújt ősisisteneink

Elemisten, állatisten, emberisten...

A magyar hiedelmek közt szemezgető szakkutatás nagy előszeretettel adja kézről kézre a magyar istenhit kérdéskörben Theophülakthosz *Historié* c. dolgozatát. Csatlakozzunk hozzájuk, s idézzük Ipolyi után a bizánci szerzőt ezúttal Cornides Dániel (XVIII. sz.) tolmácsolásában:

„A turkok¹⁴³ igen ostobán szentnek tartják a tüzet, a levegőt és a vizet tisztelik, a földet dicshimnuszokkal dicsőítik, de csupán azt tartják istennek, aki a világ-mindenséget teremtette. Neki lovakat, ökröket, juhokat áldoznak és vannak papjaik, akikről azt tartják, hogy megvan bennük a jövődömondás képessége.¹⁴⁴

Lehet, hogy ostoba volt ez a hit, ám, miként az előbbieken felfejtettük, az ókor után ezek a fogalmak, az elemek, a természeti jelenségek gyökeres jelentésváltozáson, sőt, minősítésen estek át, hisz mindaddig a leghatalmasabb életesszenciát láttak bennük, mondhatni démonokat.

Később ezeket, és ez már egy következő fokozat, ezeket fantázialény-állatbőrbe kényszerítik, s lesz a tűzből, vulkánból lánghányó sárkány, lúd-lidérc stb. vagy épp parázsevő csodacsikó. És az ókor teszi fel a jelenségre a maga koronáját azzal, hogy ezeket az őselem-állat istenségeket ember-gatyába rázza, s humanizálja. Őscsillagászati nyelven olyasvalami történik ekkor, mintha az állatövet emberövvé minősítenék át, ami valójában több pusztá hasonlatnál, mivelhogy ilyesmi is történt...

¹⁴³ A bizánci szerző szerint a turkok magyarok.

¹⁴⁴ Cornides Dániel, In: *Az ősi magyar hitvilág*. Szerkesztette: Diószegi Vilmos. Gondolat, 1971 Budapest, 21. o.

A magyarság állítólagos egyistenhite

Ha az *ostobaságok* ellen védőoltást kapott, előbb idézett bizánci szerzőnek, a bölcs Theophylaktosznak igaza volna, s ha turkokat emlegetve valóban a magyarokra gondolt, akkor a magyarság egyfajta főistenhiten állhatott, mint, tegyük hozzá, minden más nép is állt, megfelelve Plutarkhosz számunkra megunhatatlan látomásának, mellyel bocsánat, de képtelenek vagyunk betelni:

„Valójában nem különböztethetők meg egymástól az egyes népek istenei – barbárok, görögök, déliek, északiak –, hanem [...] hol így, hol úgy hívják és tisztelik.”¹⁴⁵

Mindezekre igencsak klappol Anonymusnak, Béla királyunk jegyzőjének sok elemzést és idézést megélt félmondata:

„A halhatatlan isteneknek nagy áldozatot mutattak be [...] (39. fejezet:) Árpád vezér, akinek a mindenek ura volt a segítője, fegyvert öltve felállítá csatasorát, könnyek között imádkozván az Úrhoz, bátorította katonáit és így szólt hozzájuk” stb.¹⁴⁶

Egyvalami bizonyos, úgy a bizánci felfogás, mint az Anonymusé a keresztény gondolkozásmód kliséivel értelmezi a régi magyarság hiedelem világát, sugallva, mintha a pogány magyarság valójában hajlott volna az egyistenhit felé, mivel-hogy azt kiáltották ki az utóbbi évezredekben az istenhit legmagasabb formájának az európai zónában.

Hogy mindez így van-e vagy sem az Úr a megmondhatója, egyvalami bizonyos, hogy a magyar köznyelv vadvízein, ahonnan már, miként meséink gané dombjáról, egy-két táltos csikót sikerült előcsalogatnunk, ott, akad egy terület, ami eddig megúsza a vizsgálódást. És ott az istennevek valóságos arzenálja kavarog, de vajon miért nem vizsgálják? Mivelhogy

¹⁴⁵ Plutarkhosz: *Iszisz és Oszirisz*. Európa, 1986. 67. o.

¹⁴⁶ Cornides Dániel. In: *Az ősi magyar hitvilág*. Szerkesztette: Diószegi Vilmos. Gondolat, 1971 Budapest, 20-1. o.

ez részben egy nemkívánatos vidék, másrészt fel sem vetődik, hogy az ottani leleteknek egy olyan megközelítése is lehetséges, amilyenel itt most előhuzakodunk majd.

Irány a „szemétdomb”

A fohászok és a káromkodások vidékére invitáljuk most meg Önöket, ebbe a kutatási tilalomvölgybe. Felvetjük, hogy az istenséghez postázott sóhajok, káromkodások nem az ún. Úrhoz szólnak, vagyis a bibliai Istenhez, hanem ezek között megrekedtek bizonyos pogány fohászok, káromkodások, melyek a régi magyar politeista istenstruktúra egykori ős-csapatának tagjait idézik fel a múltból.

Amit itt most majd látnak, természetesen felvetés csupán, s a bizonyíthatóság is kétséges, mivelhogy a sóhajok, fohászok, a káromlásokról nem is szólva, nem kerültek lejegyzésre, a régi királyok krónikáisait nyilván nem bátorította senki egy ilyen terület feldolgozására. Maradjunk annyiban, hogy a sóhajok és a káromkodások az emberiség legőszintébb, legspontánabb megnyilvánulásai, amelyeket a törvényerejű tiltó rendeletek is nehezen foghatnak vissza, mivel nem könnyű a tettenérés, ha az ember elmormol egy cifra jóízű káromkodást.

Pontosan tudjuk, miként szokás az ilyesmikről gondolkodni: e fohászok, káromkodások a bibliai Isten változatos, vegyes megszólításai, melynek során a hol meghatott, hol elragadtattott, hol bajba jutott ember minősíti az egy és ugyanazon Istent. Tehát ezzel a közfelfogással szemben javasoljuk, hogy játsszunk el egy másfajta megközelítés gondolatával: Hátha ezekben az istenhez címzett vagy istent minősítő sóhajokban, fohászokban valójában a régi pogány istenségek nevei rekedtek meg, megőrződve a köznyelv zárványaiban. Tehát csak az tartson velünk, aki egy magasabb cél érdekében hajlandó szembe úszni az árral.

Ha mindenben tévednénk, akkor is kötelességünk minden felmerülő lehetőséget, trükköt megragadni, hogy kiugrasszuk a múltat a bokorból!

A fohászokban, sóhajokban rekedt ősisztenek

„Atya Egek!”

E sóhajban az Egeket Atyának titulálják. Viszont a bibliai Ég pusztán egy helyszín, s egy helyszíntől nem sok jót remélhet az ember, mivelhogy nincs füle a hallásra. Ám az egykori pogány istenek egyike épp az Égistenség, mivelhogy az eget is egy istennek látták, tekintették. A görög Uranosz-típusú ég-apára, akit, némi leegyszerűsítéssel úgy érdemes és lehetséges elképzelni, hogy testét az állatövi csillagképek alkotják. Hogy létezett egy ilyen felfogás, számtalan régi ábra bizonyítja. Ő az az Atyaég, kinek neje a Földanya. Az ókorban már mindketten messzemenően „emberszabásúak”, s általában kettejük nászából születik az emberi világ.¹⁴⁷

Hérodotosz szerint az ókori perzsák is pont egy ilyen atya-égisten megtisztelő oltalma alatt éltek, szorgoskodtak:

„A legmagasabb csúcsokra járnak fel, és ott áldoznak Zeusznak, mert ők az ég teljes körét Zeusznak nevezik.”¹⁴⁸

Tehát az „Atya egek” akár a régi magyarság égatyja is lehetett. A magyar az *Egeket* is istenként szólítja meg, tőle kér segédelmet! Istennek látja, hisz egy helyszíntől túl sok jó nem remélhető. Mindez annak is lehet a nyoma, hogy az Ég kezdetben személy volt, később már csak helyszín, a csillag-istenségek hona, s e vízió szívdarványos buborékát durrantja majd szét Kopernikusz-Galilei, kézzelfogható bizonyítékokkal szolgálva arról, amit már ezer évek óta itt-ott mindhiába szajkóztak...

A mongolok is a mennyet tisztelik, kinek neve náluk *Tengri*.

¹⁴⁷ Ld. Gulyás Péter Pál *Köldökcsillag a Pocakhegyen* Tertia, 2004.

¹⁴⁸ John, R. Hinnels: *Perzsa mitológia*. Corvina 1992. 23. o.

Jumala a finn mitológiában ugyancsak *eget* jelent, s személyisége teljes mértékben azonos az atya-egekkel. Rájuk is uranoszi konstrukcióban ajánlatos gondolnunk ilyenkor, mint hatalmas emberszabású lényre.

Egész más irányba is elgondolkozhatunk – a kettő egymást remélhetőleg nem zárja ki –, hogy az *ég* ige és *Ég* főnév közös töről fakad, s a nappali égboltot vagy az azt megszemélyesítő istenséget jelenthette.

„Teremtő Egek! Te jó Ég!”

Az *Ég* a mai, vagyis bibliai reflexeink kiépülése óta pusztán egy helyszín, Istennek és angyalainak lakhelye. Tehát ebben a formulában az Egeket kimondottan és félreérthetetlenül Teremtőnek, vagyis tevékenynek láttatják, magát a teremtet tulajdonítva Nekik.

Természetesen Önök ezt máshogy akarják érteni, még az sem kizárt, hogy igazuk van, de jusson eszükbe előbbi passzusunk, ahol megmutattuk, hogy az *Ég* egy titáni istenség, aki viszont már minden további nélkül mondható Teremtőnek. Tehát a pogány struktúrákban ez a „teremtő egek” teljesen korrektül cseng, mintha egyenesen egy ősi hitvilágból pottyant volna közénk. Tehát leporolandó sóhajaink közt a helye.

„Segítség!”

Hogy mily erősek a becsontosodások, mutatja, hogy akiket megkérdeztem, senki sem hajlandó eljátszani a gondolattal, hogy a segítség a „Segítség Ég!”-ből tevődik össze, vagyis egy szóösszeforrással akadt dolgunk. Olyannak látják, mint a gonoszság, jóság, emberség, pedig olyan világos, mint a Nap, hogy nem az, mivelhogy az Éghez szokás mifelénk fordulni segélykérés esetén!

És ezt itt most, mondani se kell, ugyanazért mondjuk el, mint az előbbieket, vagyis hogy az Eget személynek tekintették a „Segítség-Ég!” szövegformulában, ami mára már egy másik jelentésbe csúszott át.

„Istenem, atyám; Isten az atyám!”

Egy ilyen fohász csak pogány struktúrában állja meg a helyét, de ott meg is állja. Mivelhogy a bibliai emberiség nem tekintheti magát isten gyermekének, mivelhogy Ádámot pusztán csak teremtette, akit kertje őrzésével bízott meg. A sumer és egyéb szövegek is jól ismerik ezt a fajta emberteremtést, amelynek során az istenek szolgálatára szerkesztenek egy lényt, s ez volna a halandó ember.

Másutt, a nem bibliai típusú hiedelmekben, mitológiákban viszont prímán megáll a lábán ez az „istenem az atyám” fohászformula, melyet fogadkozásokra tartogatnak. Az ember sokfelé az isten gyermeke, szüleménye, az egyiptomi, görög vagy épp kalevalai hagyományokból is felfejthető. Egyedül a Biblia hitén álló emberiség szájából szakad fel ez a fohász jogtalanul, az előbbieken elmondottak miatt.

Elgondolkoztató¹⁴⁹, hogy ugyanakkor a zsidó liturgiában léteznek ilyen fordulat: „Avénu, malkém” azaz Atyánk, királyunk! Továbbá a Szent Szövegben számtalan helyen elhangzik, hogy Isten atyja a népének, s ugyanezt az angol fordítások is tükrözik: „God is father of his people”. Ilyenkor inkább oltalmazóra illik gondolnunk, mivelhogy a szövegértelmezők, prédikátorok legkevésbé sem bátorítják az emberiséget arra, hogy magát félistennek gondolja.

Az „Atyaisten”

Az „Atyaisten!” formulára is állnak az előbbieket, legalábbis ószövetségi relációban ez nem működik, mivelhogy az Isten az embernek nem atyja, hanem készítője. Jóllehet, a kérdés ennél sokkal bonyolultabb, de a köznyelvnek nem szövegbúvárok a kialakítói, hanem az egy közhiedelem tükrözője. És ha ez elentétben áll a kézenfekvő logikával, akkor annak akár ősmagyarázat is lehet az oka, vagyis, hogy egy régebbi rendszer titokzatos búvárpatakja működik.

¹⁴⁹ Kövér András megjegyzése.

Atyaistent az Evangéliumok hitén álló ember már mondhat, amennyiben az ő fiára, Jézusra gondolunk, mivelhogy az atya-isten egy fiúistent feltételez. Ez esetben viszont, ha a fiú is isten, akkor többistenhittel van dolgunk. Sokaknak beletört már a bicskája az értelmezésekbe, úgyhogy mi ebbe a zsákutcába itt most nem megyünk be. Azt viszont elmondjuk, hogy ösztönünk szerint az „Atyaisten! Atya Úr Isten!” fohászt mi leginkább egy többisten struktúra utórezgésének véljük.

„Öreg isten”

A magyar köznyelvi Öregisten egy szaturnuszi istenségnek tűnik. Előhim is ilyes valaki lehetett, aki nagy tette, a Teremtés után dolga végeztével távozik a helyszínről, melyet létrehozott. Saturnust is ilyennek szokás ábrázolni, amilyenek Istent a későbbi idők ábrázolják, ősznek, méltóságteljesnek, de ilyen a finnek Ukkója is, aki elsősorban ugyancsak vénségéről nevezetes e hagyományban. Ők, ezek az öregistenek válnak később a telet képviselő istenséggé? Belőlük lesz vajon a későbbi idők nagyszakállú télapója, Mikulása, oldalán hű társával, a kis krampusz-demiurgusszal? Ő az, aki kedves ördögöcskéjével, akivel együtt teremtették a világot, eljön csilingelve, s a tél ajándékait osztogatva. Miként a tavaszistenség virágot, a nyár pedig termést, gyümölcsöt osztogat...

Az *öreg*-isten kifejezés eleve *ifjabb* isteneket is feltételez, további istengenerációkat, mivelhogy a jelző ilyen esetekben a megkülönböztetést szolgálja. Ha ilyesmivel találkozunk, annak a nyelvi jele, hogy nem egyistenhitű hagyománnyal akadt dolgunk.

„Te jó szagú úristen”

Honnan a csudából ered egy ilyen sóhaj, mely az istent jó szagúnak gondolja? Az ilyesmit a köznyelvi gazdagság természetes jóízű jelenségének szokás tartani, mely ily kedves cifrázással veszi ajkára szeretett istene nevét.

Itt is akadhatnak ős-okok. Az antik világ tavasz-istenségét, termékenységistenségét épp így, virágba borulva jelenítik meg, szinte látja az ember az illatát, a jó szagát. Nem kizárt, hogy létezhetett egy jó szagú évszakistenség, aki nyomát hagyta a köznyelvben, miként a többiek. Akit megoldásunk mosolygásra serkent, gondoljon a Vivaldi megénekelte, Botticelli megfestette Tavaszra, kit istenséggként tiszteltek.

„A kutya úristenit!”

Ez természetesen ma már egy eléggé el nem ítélni való istenkáromlás, amelyet olyanféle alkalmakra tartogatunk, amikor a szög helyett a körmünket találja el a kalapács. Ámde a régi népek körében, s így a magyarok hitében is állítólag létezett Kutya istenség is. Ezt őrzi „a kutya fáját!” szitok. A kutya, a sakál Egyiptom egyik igen fontos istensége Anubisz kutyafejű stb., s rövidre fogva a kérdést, ha valóban a magyarság istenségeinek névsorát gazdagította, mint feltételezzük, akkor az eset legkevésbé sem botrányos, mivelhogy nem precedens nélküli. És lehet, hogy nem is káromkodásként kezdte pályáját...

A „k... isten”

Mielőtt bárki szentségtörésnek látva repülő sóért kiáltana, mivel egy ilyen káromlást leletként vizsgálunk, jegyezzük meg, hogy ez a jelző, mármint a „k”, kizárólag feminin lényre vonatkozhat magánvalósága szerint. Egy férfit, tessék csak belegondolni hétköznapi szitkozódásainkba, ily módon becs-mérelni legkevésbé sem szokás.

Minden valamire való többistenhiten álló népnek volt bujaság ősistennője, a jobbára szűz szerelemistennő. Ő termékenység istennő is, gondoljanak csak a mindenhol elöbukkanó, merész áramvonalú őskori, pogány ún. Vénusz-szobrocskákra.

A sumer Innint már nyíltan szajhának nevezik, tehát ő „k... isten”, a javából, s nem feltétlenül elmarasztaló értelemben, mivelhogy nagy tiszteletnek örvendett. A görög Afrodité vagy a latin Vénusz ugyancsak szerelemistennő, sikamlós legendái kellemes

olvasmányok. Ha kalandhoz kér segítséget egy régi görög, akkor nyilván legeredményesebb a szerelemistennőhöz, pl. a kicsapongó, sőt, szajha¹⁵⁰ Vénuszhoz fohászkodni, s nem pedig a lopás és kereskedelem istenéhez, Hermészhez, nem igaz? A midrás-irodalom pedig az Éva-előkép, Lilith szexuális kicsapongásainak megannyi olvasmányos emléket őrizte meg, mivelhogy ő is termékenység istennőként¹⁵¹ kezdte, mint többen vélik, pályáját.

Természetesen pontosan tudjuk, hogy a kérdéses szövegfordulat mára pusztán öncélú szitkozódásként él a nyelvünkben. A „k” jelző, mint mondtuk, csak és kizárólag nőnemű lényekre vonatkozhat, s ez is arra utal, ennek a káromkodásnak kitalálói mégsem a bibliai Istenre gondoltak, mivelhogy ő férfi, annak látja a világ, annak mondja, sugallja maga a Szent Szöveg is, s az értelmezők ugyancsak erre terelik a közgondolkodást. Isten férfi, ez Ádámból is látszik, mivelhogy őt önnön képére és hasonlatosságára teremti, s az Evangéliumok is férfiségére utalnak azzal, hogy ő Jézus édesapja.

Tehát ez a megvetendő, s mélyen elítélendő káromkodás semmiképp sem vonatkozhat egy férfi istenségre, mivel ez a jelző a szebbik nem privilégiuma. Marad tehát a lehetőség, hogy ez a szitok a bibliaelőtti pogány idők öröksége lehet.

„Becsület istenemre mondom!”

Ha napjainkban valakinek bizonygatnia kell valamit, vagy épp egy nagyot készül hazudni, úgy járja, hogy a nyomaték kedvéért mind a mai napig megidézzék a Becsület istenét. Hogy a magyar hagyománynak valóban volt-e ilyen istensége vagy sem, ezt nehezen lehet teljes bizonyossággal eldönteni, ám, hogy a titokzatos és talányos köznyelv ennek az égi szerep-körnek őrzi nálunk is szövegnyomát, mint látjuk, kétségbe aligha vonható.

¹⁵⁰ A régi görög szerzők – pl. Lukianosz – becézték így őt.

¹⁵¹ Robert Graves – Raphael Patai: *Héber mítoszok*. Szukits Könyvkiadó, Szeged. 6. o.

„Irgalmas istenem!”

Ez a fohász értelemszerűen a szorultságban lévő ajkáról reb-ben az égbe, s természetesen, tán nem is ok nélkül mindenki azt hiszi, hogy ez csupán Isten számtalan jelzői egyike. Arany János balladai fohászából is ismerjük: „Ó, irgalom atyja ne hagyj el!” De az irgalomnak is van a régiek panteonjában isten-specialistája, pl. a sumeroknál Utut mondják annak, ki ugyancsak isten, jóllehet itt embernek nevezik:

„Utu a könnyeit elfogadta.

ő, az irgalom embere, irgalommal volt iránta”¹⁵²

„Igaz isten!”

„Az igaz istenre mondom!” – szól az esküszöveg, ami meglehetősen határozottsággal egy speciális istenség felé irányul, őt igyekszik ilyenkor az esküdöző a maga módján megidézni. Lehet, hogy ez is a bibliaira vonatkozik, de a jelző ilyen esetekben jobbra a megkülönböztetést szolgálja a többitől, vagyis célirányos a fohász, és egy bizonyos égi személynek postázott ilyenkor az üzenet. Főként, hogy tudván tudjuk, a politeistáknál az Igazságosságnak is létezik isten-szakreferense – a görögöknél Thémisz –, miként ugyanúgy a Hazudozásnak, az Agyafúrtságnak és a Kereskedelemnek és Lopásnak Hermész a gazdája.

Felvetésünk ellenőrzéseképpen tanulságos volna tesztelni, miként fest mindez más nyelvek szentséges és kincseket rejtő szemétdombjain, a káromkodások, sóhajok, fohászok rengetegében. Vajon más kultúrkörök hasonlóképp adnak-e hangot indulataiknak isten nevét így variálva felemlgetve, mint mi, magyarok? Amennyiben ez a jelenség, amin végigfutottunk, másutt elmarad, nagyobb az esély, hogy mindez a mi személyes politeista örökségünk maradványa. Márpedig a fáma szerint a magyarság párvát ritkító gazdagsággal és kacifántossággal

¹⁵² *Fénylő ölednek édes örömében. A sumer irodalom kistükre.* Európa, 1983. Ford. Komoróczy Géza. 234. o.

gal ad hangot indulatainak. De ez az összevetés, tesztelés már semmiképp sem a mi feladatunk...

Még annyit, hogy akit nem sikerült meggyőznünk előbbi mustránk egyes eseteiben felvetésünk jogosságáról, tán azok is elismerik, érzékelik, hogy összességében mégiscsak épp a máshonnan jól ismert politeista berendezkedés sejlik fel, tűnik istenség-szítkainkból kikerekedni.

Biblia-gyanús fohászaink

Akad néhány olyan fohászformulánk, melyek legalább akkora valószínűséggel tarthatnak a bibliai idők termékei közé, mint pogány örökségünkhöz, mivelhogy ezek állandó fordulatként a Szent Szövegben is szépszámmal felbukkannak. Elsőre nem is lehet kérdéses, hogy az effélék, mint pl. Magaságos Isten, Teremtő Isten, Igaz Isten, Mindenható Isten, Élő Isten, s Úr Isten, egyenest a Bibliából szivárogtak be a magyar köznyelvbe. Jobban belegondolva, e Bibliából idézett istenjelzők egy egykori politeista struktúra emlékeinek, maradványainak tűnnek, nem gondolják? Mert ha az egy Istennek az összes jelzői, ha hozzávetőlegesen is, ám egybeesnek vagy össze-csengnek a politeista szakistenségek jelzőivel, nem is biztos, hogy a Biblia értését tekintve jó irányba tartjuk ég tudja mióta a vitorlánkat. Felmerül a gyanú, hátha a Biblia sem állt kezdetben olyannyira egyistenhiten, mint eddig hittük. Hátha Isten sokféleségének az a lehetséges magyarázata, hogy a Szent Szöveg összeszerkesztése alkalmával a különféle kis istenségek személyét, történeteit, tetteit az egyetlen Isten neve alatt összevonták.

Mivelhogy a Biblia minél alaposabb megismerésénél aligha lehet szentebb feladatunk, nem válna kárunkra mérlegelni, hátha sejtelmünk nem alaptalan. Hátha a Biblia elő-legendáiban, melyekből összeszerkesztették, egy olyan, Plutarkhosz által állandónak és egyetemesnek nevezett istenvilág tevékenykedett, mint csaknem mindenütt.

A Biblia rejtőzködő sokistenhite

A Biblia nyomában

Hol is tartottunk? A magyar köznyelv rejtekhelyei közt kóricálva, politeista-gyanús őskifejezéseket ízlelgetve rájöttünk, hogy a Bibliában felbukkanó istennevek és jelzői is mintha egy egykori többistenhit zárványai volnának. Ez azért elgondolkoztató, mivel a Szent Szöveget épp az egyistenhit iskola-példájaként emlegetik, annak is a legkiforrottabb, leggyönyörűbb variánsaként. Lehetséges volna a lehetetlen? Az, hogy itt is a Plutarkhosz-emlegette, tarka és állandónak nevezhető istenvilág szorgoskodott? Ebből a szögből olvasva a Szent Szöveget, még nagyobb meglepetés vár az emberre. Az, hogy valójában a bibliai hitvilág egészen egyszerűen sehol sem nyilvánítja önmagát monoteistának, és még az sem kizárt, hogy pusztán az utókor és kommentárok állítják róla, hogy a mindenség az egyetlen Isten fennhatósága alá tartozna. Ha felvetésünk igaz, akkor a szöveg itt védelem alá tartozik, mivel ez esetben a belemagyarázások átvették a hatalmat a szöveg felett.

Csaknem hihetetlen, hogy egy ekkora tévedés ily hosszan tarthatta volna magát, főként a Könyvek Könyve esetében. Mitől alakulhatott mindez így? Tán, mert a bibliakutatás pusztán a szemet szűrőan közeli rokonszövegekre koncentrált, s fel sem vetődött e prioritások szem előtt tartása következtében, hogy a kultúrkörök is közös forrásból eredhetnek. Egy újfajta komparatiztikára volna szükség, mely a problémának megfelelően kitágítja látó és vizsgálódó terét. És ennél fontosabb semmi sem lehet azok számára, akik a Szent Szöveget valóban szeretik.

Kérdés ugyanakkor, hogy nem ártunk-e vajon azzal a Szent Szövegnek, ha kimutatjuk a benne lakó többistenhitet, hisz az egyistenhit a politeizmusnál tudvalevőleg fejlettebb konstruk-

ció. Várjunk csak? Fejlettebb? De miben is áll a monoteizmus fejlettsége? Belegondolt-e már vajon ebbe valaki egyáltalán vagy csak becsületszóra hisszük el?

A fejlettség és a monoteizmus

Lássuk hát, mi tesz valamit egy másiknál fejlettebbé?

Általában úgy tartják, hogy a bonyolultabb, árnyaltabb, a cizelláltabb struktúrák a fejlettség jelei, miként egy egysejtűnél is fejlettebb, magasabb szerveződés a biológia világában a soksejtű. Ezzel szemben az egysejtűek szempontjából tán úgy is lehet mindezt kommunikálni, hogy az egysejtű éri el a leginkább leülepedett, praktikusabb formát.

Viszont a primitívnek bélyegzett ún. dualisztikus istenhit-szerkezet valójában maga az egyistenhit, nem gondolják? Mivelhogy ott ketten, egy főisten és a sátán-demiurgosz barkácsolják össze ezt a csodálatos mindenséget, s vezénylik a világ folyását jobbra kettescskén. Ezek az ősi elképzelések épp attól minősítették primitívnek, amitől a másik, ez esetben a biblia felmagasztaltatott. Nem lehetséges-e, hogy a monoteizmus csupán csak akkor fejlődés a politeizmushoz képest, ha a fejlődés fogalmát relativizáljuk, ami persze játék a szavakkal, s gyakorta nyúl ilyesmihez a kutatás. Csaknem elvakult Biblia-szerelmünk dacára meg kell őrizni hidegvérünket és elfogulatlanságunkat, mivel továbbra sem értjük mi szól a monoteista struktúra fejlettebb volta mellett, szemben a pogány politeistánál?

Mit is mondanak a monoteizmusról? A szakirodalom szerint Egyiptomban tűnik fel egy ilyenféle pillanat, melynek tanulsága is témánkba vág, mivelhogy egy olyan külső beavatkozásra következik be az egyistenhit, amilyent a Biblia is sejtet:

„Ekhnaton fáraó Aton napisten tiszteletét tette hivatalossá, amelyben nem az új isten személye, hanem a többi isten betiltása jelentette az újdonságot. Ez volt az egyetlen olyan periódus Egyiptom vallástörténetében,

amikor az államvallás közeledést mutatott az egyistenhit felé.”¹⁵³

Alaposabban megnézve, a nagyhatású perzsa istenvilág is hasonló konstrukciónak tetszik: Ahura mazda is egyetlen isten, kiket angyalok és szellemek öveznek:

„Ahura mazda, assyriai nyelven Ahuruma mazda, a régi perzsák legfőbb és tulajdonképpen egyetlen istene (Mazdao), a világosság elve, a világ teremője és fenntartója, minden élet kútfeje, az igazság és tisztaság istene. Melléje más jó szellemek sorakoztak, talán az ő tökéletes tulajdonságainak megszemélyesítői, kivált a hét amésa-szpenta (halhatatlan szent); utóbb ezekhez a szellemek, angyalok nagy száma járult, kik csak a Kr. e. 4. századtól kezdve jutnak nagyobb jelentőségre.”¹⁵⁴

Ha a bibliai is ilyen, márpedig a vak is látja a kettő közötti felépítménybeli rokonságot, akkor felvetődik, hogy a politeista és monoteista hit közti különbség durva hasonlattal élve a köztársaság és királyság közötti eltérést idézi, ahol rokon dolgok másként neveztetnek. Max Müllernek volna igaza, aki – XIX. sz. végi nyelvész, mítoszkutató – a bibliai istenség-struktúrát főistenhitnek találja, titulálja, s a perzsák főistenhite megerősíti a gyanúkat, hogy nem is alaptalan egy ilyen irányú megközelítés.

Játsszunk egyet, jó?

Ha egy radikális beavatkozással a görög vagy latin istenvilág nagynevű szereplőit Zeusz fennhatósága alá vonnánk, s az isteneket angyallá fokoznánk le, nem gondolják, hogy egy bibliai összképhez jutnánk? Egy politeista rendszer másodpercek alatt monoteizálható, a dolog fordítva is igaz. Nem azt állítom, hogy a Szent Szöveg egy ilyen átszervezésen esett át, hanem máshogy hívják ugyanazokat a dolgokat, s ez az, ami-

¹⁵³ *Egyiptológiai tezaurusz*. Thabet Mona MEK-02497

¹⁵⁴ *Ókori lexikon*. Szerkesztő: Pecz Vilmos. MEK-03410

nek vélelmezett bizonyítékait az elkövetkezendőkben Önök elé tárjuk.

Végül is rendelkezésünkre áll egy igen nagy mű, Miltonnak *Az elveszett paradicsom* c. alkotása, mely katalizálja a megértést. Mivelhogy annak valóságos kiáltványa, hogy a görög istenvilág a bibliaival kompatibilis. Akinek nincs a fejében *Az elveszett Paradicsom*, annak itt most megmutatjuk, hogy a bibliai angyalok, ördögök színpompás világa az ókori politeista istenstruktúrára minden erőltetés nélkül rávetíthető. Továbbá, hogy világregndjük, helyszínrendszerük is kísértetiesen hasonlatos, mivelhogy az a régi emberiség közös geocentrikus kozmosz-látomása.

Lássuk hát, miként mutatja ki akaratlanul is Milton a Bibliából a görög istenvilág komoly hányadát a szereplők néven nevezett megfeleltetésével. Így pl. a Biblia Sátánfészket, a hangulatos Pandemoniumot a régi görögök ugyancsak büntetés alatt álló titántanyájaként ábrázolja:

„[a Főgonosz] Legközelebbi társához így beszélt,
a hullámból fejét emelve, szikra-
szóró szemét; a többi tagja hosszan
a habokon feküdt lebegve tágan,
nagy téresen. Oly behemót tömeg,
mint a mesék legendás rémei:
Zeusszal tusázó föld-fiak, titánok,
Briareus, Typhón, a tarsusi
barlanglakó s a tengeri bestia
Leviathán, kit Isten legnagyobb
művének alkotott, mely az óceánon lebeg.”¹⁵⁵

És nem kell megijednünk, mert szép egymásutánban megjelenik a Biblia összes pokolfajzata, démona, s tanácsülést tartanak – ezt később¹⁵⁶ styxi gyűlésnek mondja Milton – az Ég visszanyerésére, ahonnan egykor – a görög titánlázadás módija

¹⁵⁵ *Elveszett Paradicsom*. Milton, John. Magyar Helikon, 1969. 16. o. (184-220 sor)

¹⁵⁶ Uo. 48. o. (480-516. sor)

szerint – a lángoló pokoltóba taszítottak. Most érthetjük csak meg, hogy a Bábel tornya projekt is eredetileg e megbűntetett démonok Ég visszafoglalási kísérletét mesélhette el:

„Törjünk szabad utat az Ég-toronyba”¹⁵⁷

A görögök is sok szövegvariánsban elmesélik ezt, pl. amikor két Föld-nevelte Poszeidón-ivadék, Ótosz meg széles hírű Ephialtész eléggé el nem ítéltető mód Zeuszra támadva az égiek gondtalan s igen kellemes életmódját veszélyeztetik:

„Még az Olümposz örök népét is megfenyegették, hogy nekiesnek a sokrohamú viadal zsvájával. Olümposzra az Osszát, és Osszára akarták tenni az erdős Péliont, hogy az égbe lehessen lépni: ha felcseperednek, tán még megteszik ezt is: csakhogy Zeusz és széphajú Létó sarja megölte mindkettőt, mielőtt kivirágzott volna szakálluk arcukon és mielőtt még álluk pelyhe kisarjadt.”¹⁵⁸

És Milton is furamód épp Földanya-gyermekeket említ, ám bibliai relációban, az Ég sátáni meghódítási tervéről beszámolva. Ősi alap szüzsé ez a kozmikus családi perpatvar, már a sumerok is beszámoltak róla...

Milton műve, mint láthatják, lépten-nyomon igazolja, hogy a görög-latin hagyománnyal kiválóan olvasható a Biblia, sőt ez a szövegértésnek nem kárára, de hasznára válik. Természetesen a jelenség túlmutat a Szent Szövegen, hisz könnyen az analógiák erdejébe keveredhetünk, mivelhogy a széles hagyomány komoly hányada közös rugóra jár...

Maradjunk abban, hogy bujkálhatnak istenvilágok úgy a magyar köznyelvben, mint a Biblia jóságos árnyaiban. És az analógiák felismerése magasabb értési fokra emeli a Szent Szöveget. Két idegennek mondott kultúrkör közt, lám Miltonnál megvalósult a fel nem tételezett átjárhatóság, melynek jogi alapjául az őskori szövegek testvérisége szolgál.

¹⁵⁷ Uo. 36. o. (39-74. sor)

¹⁵⁸ Homérosz: *Iliász. Odüsszeia. Homéroszi himnuszok*. Ford. Devecseri Gábor. Budapest, 1974. MEK

A kompatibilis ős-istenvilág

Itt szúrjunk be egy bibliai példát, mely híven ábrázolja, hogy milyen kézenfekvő és lehetséges az átjárás olyan istenvilágok között, melyről senki sem gondolná, hogy egymásra könnyűszerrel lefordíthatóak. Mindez Pál apostol egyik bámulatos csodatetténél mutatkozik meg, ahol jobbára olyasmi tanúivá válunk, mint amit Milton nagy művében is megtapasztalni:

„Lisztrában élt egy béna ember, aki születése óta nem tudott lábára állni, még nem tett soha egy tapodtat sem. Hallgatta Pál beszédét, ez meg rátekintett, s látta rajta, hogy elég erős a hite ahhoz, hogy meggyógyuljon, azért hangosan felszólította: »Állj rá egyenesen a lábadra!«. Az talpra ugrott, és tudott járni. Amikor a tömeg látta, mit tett Pál, likaóni nyelven felkiáltott: »Az istenek leszálltak hozzánk emberi alakban!«. Barnabást elnevezték Zeusznek, Pált meg, minthogy ő vitte a szót, Hermésznek.” (ApCsel 14.8-12)

A Panteon – Minden Szentek temploma

A római Panteont, miként neve is mutatja, az összes római isten közös dicsőségére emelték. Ez tehát az a hely, amelytől azt várnánk, hogy a legelborzasztóbb hely a későbbi kereszténység szemében, mivelhogy az ún. pogány istenek hitén álló világgal akadtak konfliktusaik. A kereszténységet sem diadalkapuval fogadta a Római birodalom.

Ezzel szemben mit tapasztalunk? A keresztény idők nem rombolják földig a Panteont, mint a régi gyűlölt istenek fészékét, hanem meglepő rugalmasságot tanúsítva Minden Szentek templomává keresztelik át. Szentelhetnék Péternek, Pálnak, vagy akár Máriának is. Minden Szenteknek, vagyis a keresztény istenhit vezetőségének lesz a temploma, a pogány szellemiséget komplex mód átvéve, megörökölve, megfejelve. Mindezzel valami mód elismerik az ellenség isteneit, illetve tudván tudják, hogy a Panteon már ebbe a spirituális irányba jól bejáratott templom, s nem kell a tömegeket egy egészen új

gondolathoz hozzászoktatni, aminél nincs fáradtságosabb. E jelenségről már szoltunk az előbbieken.

A Biblia önvallomása az egyistenhitről

Már pedzegettük, hogy ami evidenciának tűnik, vagyis, hogy a Biblia önmagát monoteistának vallja, jóllehet, mindez a legkevésbé sem olyan nyilvánvaló, mint amilyennek hinni szokás. Márpedig mi inkább, ha lehet, magának a Szent Szövegnek hinnénk, mint az értelmezők tán túlságosan is tarka és ellentmondásos olvasatainak. Ám nem könnyű a belénk csontosodott előítéletek kikapcsolása.

Lássuk, vall-e a Biblia arról egyáltalán valamit, hogy csupán az egyetlen Isten létezik?

Az kétségkívül több helyütt is elhangzik, hogy az istenek közül csak Isten az igazi. Amennyiben ez bizonyíthatóan úgy értendő, hogy a többi felemlített isten-lény bálvány csupán, úgymond faszent, ami alatt szoborféleséget ért az utókor, akkor ez valóban elvitathatatlan vallomás a bibliai egyistenhite, s megnyugodhatunk. Viszont ha a többi istent is tevékenykedni láttatja a Szent Szöveg, akkor bizony fuccs annak a vélt monoteizmusnak, amit senki sem von kétségbe. Ámde percre se feledjék, hogy nekünk nem a Bibliával akad itt vitánk, hisz épp azt védelmezzük azokkal szemben, akik – nem feltétlen sanda szándékkal, hanem vélt olykor Don Quijote-i szövegvédelmi elragadtatástól ihletetten – olyasvalamit állítanak, amit a szöveg nem rejt magában. Az ilyen mankókból pedig a szöveg nem kér, mivel nincs rászorulva. Vagyis elsősorban a Bibliát kéne meghallgatni, hogyan is áll a monoteizmussal?

Elóhim és Jahve

Mint ismeretes, a Szent Szöveg elején rögvest két teremtés leírásába bukkanunk, gyors egymásutániségben. Az avatatlan olvasó könnyen azt hiszi, hogy mindkettőben egyazon Isten munkálkodik, főként, ha csak a fordításokra hagyatkozik. Jóllehet, az elsőben Elóhim a neve, s Jahve a másodikban.

A fordítók a magyarban Elóhimot Istennek, Jahvét Úristennek mondják, s a későbbiek folyamán pedig a világ alkotója hol Istennek, hol Úrnak, hol pedig Úristenként neveztetik. Ez valójában egy azt a látszatot keltő bűvészmutatvány, mintha pusztán egyvalaki nevét variálnák a szöveg monotónia elkerülése, a színesítés kedvéért. Ám az Isten és az Úr nem rangot, hanem egy személynevet jelent, ezért írják nagy kezdőbetűvel. Az angolban, amely a nyugati emberiség világnyelve, a helyzet ugyanez:

Ott – *The King James Bible* – Elóhim helyett God-ot írnak, Jahve pedig Lord God-ként, néha Lordként szerepel, vagyis ott is tesznek róla, hogy miként a magyarban, nehogy megzavarodjon az olvasó egyistenhitbe vetett bizodalma, már az első oldalakon.

Hacsak nincs a Bibliában arra vonatkozó utalás, hogy Elóhim azonos Jahvéval, nincs jogunk őket egynek tekinteni, mivelhogy a név, mióta világ a világ, jobbra épp a megkülönböztetést szolgálja. És azért is nehéz egyenlőséget tenni közbük, mivel az Elóhim – Istenek – többes számú nyelvtani alak, ellenben a Jahve névről nem tudjuk, mit jelent, csak, hogy egyes számban áll.

A hozzáértők persze ismerik ennek az okát, magyarázatát: kétféle hagyományt emeltek az ős-szerkesztők a szövegbe annakidején. Lehet. Ez viszont némileg sértő e csodálatos ókori szöveggondozókra nézve, sugallva, hogy a szöveg kezdete kérdésében sem tudtak a legalapvetőbb kérdésben dűlőre jutni, nem igaz? Mit reméljen az olvasó a továbbiaktól, ha még a nyitóképben sincs egységes álláspont? – gondolhatja, aki gondolkodásra vetemedik az idézett utólagos kommentárok hallatán.

A pusztá Szent Szöveg viszont köszöni, ám nem kér az ilyen segítségből, ugyanis lehet, hogy egész mást akar elmondani. Több istenről beszél, s ezt senkinek, még a bibliatudós utóknak sincs joga felülbírálni. Mert, aki ilyet tesz, a Szent Szöveget becsüli alá meg nem bocsátható módon... Hát egyelőre

ennyit, Elóhim és Jahve védelmében, ezt is dióhéjban. De mi lehet a magyarázata, hogy két teremtéstörténet követi egymást, benne két eltérő nevű istenséggel?

Világkorszakok a Bibliában

Megoldási javaslatunk – mely, miként itt minden, felvetés csupán – a következő:

Az ókori szövegek sora tanúsítja, hogy a régi emberiség úgy képzelte, hogy világkorszakok taglalják az időt, a történelmet, melyek idővel káoszba fúlnak. Az új világkorszak új teremtést, új emberiségek megjelenését vonják magukkal. Hátha ennek a taglalásnak a nyomait mutatja a Szent Szöveg, melynek nem is csak ez a két jele villant elő a Tóra első könyvében. Felvetésünk a következő:

Elóhim elvileg az első világkorszak teremtfő istene, s távoztával a világ Káoszba zuhan. Eztán jelenik meg immár a Káosz felett egy új, egy másik isten, Jahve lelke, s veszi kezdetét egy szép új világ. Ez a világciklus sem végtelen, hisz Noé idejében ismét káoszba fullad a föld, mégpedig vízözön által. Pl. Noé és családja – miként mitikus megfelelői más kultúrkörökben, Deukalion stb. – egy letűnő, vízbe fúló világkorszak kivételes túlélői. Isten megígéri ugyan, hogy víz által nem pusztítja el többé a világot, ám gyanúnk szerint – tessék a jelenetet ilyen szemmel elolvasni – Lót és leányai valójában egy ugyancsak mitikus alaphelyzet, egy Szent Tűzözön túlélői egyedüli túlélői lehettek. Így válhat megbocsáthatóvá, sőt, szükségessé Lót leányainak jól ismert megoldása, amikor megteszik a szükséges lépéseket, hogy mégse haljon ki az emberiség, abban a hiszemben, hogy egyedül ők maradtak élve a Földön... Tehát itt is egy világkorszak határa állhatott a bibliai jelenet eredeti szövegelőzményében.

Itt most ne bonyolódjunk a Szent Szöveg rejtelmeibe, mivelhogy minket a rejtőzködő istenségek foglalkoztatnak, búcsúzzunk hát a kozmikus ciklusoktól...

„Isten fiai”

Isten családjáról nem beszél a bibliakutatás, jóllehet, fiai is vannak. Ők valódi gyermekek, nem mint Ádám, Éva, kik pusztán teremtmények. Isten gyermekei, kikről a szöveg megemlékezik, viszont már a következő istengenerációt képviselik. És ez előre vetít egy világmítoszból jól ismert konfliktust, amikor a fiatalok elirigylük atyjuktól az isteni trónt. A Biblia így erről nem ír, ám mi tudjuk jól, s Milton is úgy értelmezi, hogy történnek ilyesmit, amelyek eredetileg istencsaládi viszályok leírásai.

A bibliai isten-fiak egy anyát is feltételeznek. Egyes héber bibliakommentárok szerint, sőt a Zóhár is úgy mondja, hogy Sekhina Isten felesége. S jóllehet, az ő kilétét sem szokás tisztázni, feszegetni, viszont a világtrend alapján olyasvalaki lehet, mint másutt a Földanya, a Föld Szellemé. Ámde lássuk, hol találkozunk a Bibliában Isten fiaival, ezekkel a furamód démonikus lényekkel:

„És láták az Istennek fiai az emberek leányait, hogy szépek azok, és vevének magoknak feleségeket mind azok közül, kiket megkedvelnek vala.” (1M 6,2)

Egy sokat idézett bibliatudós, Gerhard von Rad pontosít, hogy az imént idézett istenfiak valójában Elóhim sarjai. Bár az sem kizárt, hogy csak kisegíteni igyekszik a szöveget, sugallva, hogy Jahvétól nem támadhatnak ilyen utódok, de az ilyesfajta szövegfeljavításnál nagyobb kárt és zűrzavart semmi sem okozhat.

„Később azonban bekövetkezett egy ennél is nagyobb katasztrófa. A felső világban lakozó Elóhim-lények egybekeltek az emberekkel, s ezzel újfent megrendültek azok a teremtést természettől jellemző törvényszerűségek, amelyeket Jahve az emberek elé állított.”¹⁵⁹

¹⁵⁹ Gerhard von Rad. *Az Ószövetség Teológiája*. Osiris Kiadó. Budapest, 2007. I. 131. o.

A neves szerző tehát önkéntelenül is malmunkra hajtja a vizet, akaratlanul elismerve, hogy Elóhim és Jahve nem egyazon isten, hanem sugallata szerint szembenálló istenségek. Van is ebben valami, de ez már végképp nem az asztalunk.

Istennek egyébként születik egy másik, nem akármilyen fia is, Jézus, ki ugyancsak a Földre érkezik, de nem úgy, mint előző fiai Noé idejében, hanem Megváltóként...

„Egy közülünk” – „as gods”

Az édeni bűnbeesés jelenet is őrzi annak elérhetetlen valóságát, hogy *Isten nem egyedül él* és uralkodik, hanem az Ég pompázatos világában mások – sőt, az angol fordítás arra vall, hogy más istenek – is élnek ott irigylendő életüket:

„És monda az Úr Isten: Ímé az ember olyanná lett, mint mi közülünk egy, jót és gonoszt tudván. Most tehát, hogy ki ne nyújtsa kezét, hogy szakasszon az élet fájáról is, hogy egyék, s örökké éljen” (1M 3,22)

Abba itt most bele se gondoljunk, hogy eszerint a tudás- és életgyümölcs teszi az égi lakókat bölcsé s halhatatlanná, vagyis eszerint nem született jogon járnak nekik ezek az előjogok. Hisz, ha Ádám a másiktól is enne, akkor Isten vallomása szerint minden különbség eltűnne közöttük...

Kik lehetnek ők? Ők csak angyalok – tudja, s mondja mindenki. Az angol fordításban a Sátán szerint – *The King James Bible* – a tilalomgyümölcs-evő ember az istenekhez válik hasonlatossá:

„For God doth know that in the day ye eat thereof, then your eyes shall be opened, and ye shall be as gods, knowing good and evil.” (1M 3,5)

A Károli-féle fordítás az előbbi helyen Istent említi, hisz az „istenek” nyilván egy-két olvasót megzavarnának, ám a katólikus Biblia felvállalja hogy „istenek”-et mondjon, ami együtt jár azzal, hogy rejtőzködő többistenhitre gondol az ember.

„Isten jól tudja, hogy amely napon abból esztek, szemetek felnyílnak, olyanok lesztek, mint az istenek, akik ismerik a jót és a rosszat.” (1M 3,5)

Ám az előbbieket a Sátán szavai, kinek, mondhatjuk, folyton hazugságra áll a szája, lehet, hogy ezúttal a monoteista koncepciót igyekezik ezzel megzavarni.

Milton sátánja, Főgonosza is hasonlóban mesterkedik, mivelhogy ő is isteneket említ ott, ahol – ha a bibliakutatásnak van igaza – csupáncsak egy Isten lehetséges:

„Innen támasztok szívükben
még forróbb vágyat a tudás iránt, s hogy
gyűlölt parancsát szegjék, mit azért
eszelt ki, hogy alatt tartsa, kiket
a tudás felszállathat istenekkel
egyenlővé”¹⁶⁰

Isten más isteneket is felemleget

Elképesztően kényes témák ezek, s kötelességünk hímes tojásként bánni velük, nehogy más szellem bújjon ki a palackból, mint az Igazság.

Amennyiben más szövegrészekben az *istenek*, vagy az angolban a *gods* nem bukkan fel, akkor előbbi példánkat ki- gyomlálva fejünkre szórjunk hamut. Ám ellenkező esetben a hamu ne a mi fejünket illesse. Olvassuk csak át ismét a Bibliát:

„Ha azonban elfordultok tőlem, ti és gyermekeitek, és nem tartjátok meg parancsaimat és törvényeim, amelyeket rendeltem nektek, hanem elmentek más isteneknek szolgálni és őket imádni, akkor eltörlöm Izraelt arról a földről, amelyet adtam neki, s elpusztítom szíнем elől a templomot is, amelyet nevemnek szenteltem. Izrael szólásmondás és gúny tárgya lesz a népek körében.” (1Kir. 9.6-7)

¹⁶⁰ *Elveszett Paradicsom*. Milton, John. Magyar Helikon, 1969. 105. o. IV/(522-558 sor)

Tudván tudjuk, hogy a Szent Szöveg a „más isteneket” pusztán bálványoknak, szoborféleségnek mondja, tartja, s épp ennek tudatában tartjuk érdekesnek, hogy más szöveghelyek viszont olyan istenekre utalnak, melyeket, miként a bibliait vagy a görögségét, élő és „hús-vér” istennek mondanak.

Isten egy ízben Mózesnek hányja a szemére, miként fordult el tőle a nép, s immár más isteneket imád:

„16. És monda az Úr Mózesnek: Ímé te elaluszol a te atyáiddal, és ez a nép felkél, és idegen istenek után jár és paráználkodik azon a földön, a melyre bemegy, hogy lakozzék azon; és elhagy engem, és felbontja az én szövetségemet, a melyet én ő vele kötöttem.

17. De felgerjed az én haragom ő ellene azon a napon, és elhagyom őt, és elrejttem az én orcámat ő előle, hogy megemésztessék. És mikor utoléri a sok baj és nyomorúság, mondani fogja azon a napon: Avagy nem azért értek-e engem ezek a bajok, hogy nincsen az én Istenem én közöttem?

18. Én pedig valóban elrejttem az én orcámat azon a napon az ő minden gonoszsága miatt, a melyet cselekedett, mivelhogy *más istenekhez fordult*.

20. Mert beviszem őt arra a földre, amely felől megesküdtem az ő atyáinak, a tejjel és mézzel folyó földre; és eszik, jóllakik és meghízik, azután pedig *más istenekhez fordul*, és azoknak szolgál, és meggyaláz engem, és felbontja az én szövetségemet.” (5M 31,16-18;20)

Ugyancsak más istenségek elismerésének nyílt tanúbizonysága a következő jelenet is, melyben Isten maga állítja, hogy le fogja győzni, pl. Egyiptom isteneit:

„Mert általmégyek Egyiptom földén ezen éjszakán és megölök minden elsőszülöttet Egyiptom földén, az embertől kezdve a baromig, és *Egyiptom minden istene* felett ítéletet tartok, én, az Úr.” (2M 12.12)

Más hagyományokban rendszeresen előfordul, hogy az istenek egymással konfliktusba, háborúba keverednek, s egymást legyőzik. Gyanúnk szerint eredetileg itt is ilyesmi történhetett: Isten itt Egyiptom véd-istenségeit győzi le, s felettük tart ítéletet.

A többi isten csak faszobor?

Mi tagadás, arra is van utalás, hogy az idegen istenek bálványok csupán:

„Isteneiket pedig tűzbe vetették. De nem is voltak istenek, csupán emberi kéz alkotásai, fa és kő, azokat megsemmisíthették.” (2Kir 19.18)

Viszont a régi emberiség soha sehol sem a pusztá templomi szobrot tekintette magának istennek, hanem az annak csak szentséges jelképe volt. És maga a Biblia is számos helyen vall arról, hogy a többi nép istenei nem pusztá bálványok, hanem Istennél gyengébb istenségek.

„A pogányok istenei semmik, az Úr pedig az eget alkotta.” (1Krón 16.26)

A Biblia számos félreérthetetlen vallomást őriz arról, amiről beszélünk, hogy a többi nép sem pusztán szüette, idő rágta szoborbálványokat képzelt istenének, hanem azok is élő és félelmes égi hatalmasságok:

„Mert nagy az Úr, dicséretre méltó, és félelmetesebb, mint az összes istenek.” (1Krón 16.25)

„A templomnak, amelyet építeni akarok, nagynak kell lennie, mert a mi Istenünk a legnagyobb az összes istenek között.” (2Krón 2.4)

Tehát Isten a többinél „félelmetesebb”, s közöttük a „legnagyobb”, vagyis ők is hatékonyak, tehát nem szobrok csupán.

Az istenanya

A bibliai, ködbe borult és borított istenvilágból az istennők hiányoznak, s általában is elmondható, hogy a Szent Szöveg

általában a férfi nemet és elvet preferálja. A bibliai Ég, Isten lakhelye teljesen nélkülözi a szebbik nemet. Zeusz mellett pedig mégiscsak ott él Héra vagy épp Aphrodité s a többiek.

Azért akad olyan héber hagyomány is, miszerint a Föld szüli Ádámot, ami kissé megzavarja eddigi emberteremtési illúzióinkat. Ám mégis különös, hogy a Föld szül, akit ez esetben nőnek láttak, mivelhogy a szülés a női privilégium:

„A hatodik napon Isten parancsára a Föld megszülte Ádámot. S amiképpen egy fiúgyermeket szült asszony a szüléstől számítva harminchárom napig tisztátalan, úgy a föld is tisztátalan maradt harminchárom nemzedéken keresztül[...]. A tűz, víz, levegő és sötétség elemei egyesültek a Föld méhében, hogy teremtményeket hozzanak létre.”¹⁶¹

Ki lehetett ez a bizonyos Föld? Tán a titokzatos Sekhina, kinek emlékét pusztán a kanonizálatlan héber hagyomány őrzi, kit Isten feleségének mondanak.

Milton Évája Ég és Föld fiának titulálja a Főgonoszt, vagyis Ég és Föld képes Milton biblia átíratában is utódot létrehozni, vagyis nemzeni. Milton, mint az igazán nagyok, ismeri a világ-mítoszi ösregulát, s ösztönétől vezettetve csaknem rekonstruál:

„Szűz méltósággal Éva, mint aki
szeret, de megsértették, édesen,
mégis durcás fenséggel így felel:
»Ég s föld szülötte, teljes Föld ura,
van ellenünk, ki rontásunkra tör«”¹⁶²

A héber hagyományban Ádám teremtmésmeséje egyik változatában Isten és a „föld” – beszédes módon a földet kisbetűvel írják – konfliktusba kerülnek Ádám teremtmése alkalmával, csak nagy huzavona által hajlandó az emberhez alapanyagot szolgáltatni. A Föld ugyanis tudván tudja, hogy őt is átkozottá

¹⁶¹ Robert Graves – Raphael Patai: *Héber mítoszok*. Szukits Könyvkiadó, Szeged. 53. o.

¹⁶² *Elveszett Paradicsom*. Milton, John. Magyar Helikon, 1969. IX. könyv. 226. o. (260-294 sor)

teszi Ádám majdani vétke.¹⁶³ De a pusztá tény, hogy a Föld így a sarkára képes állni, s dacol Istennel, ez máris felveti, hogy a héber hagyomány is egy önálló lénynek kellett őt tekintse, s mivelhogy az első ember a szöveg félreérthetetlen vallomása szerint kettejük összmunkájának gyümölcse azt sejteti, hogy egy olyan lény ő is, mint másutt a Földanya. És kettejük Ádám teremtmése pedig, mivelhogy Isten férfi s a Föld nő, aligha kétséges, hogy olyasvalami, mint a nemzés. És, hogy a Földet kis kezdőbetűvel írják, jelzi személye későbbi alapos lefokozódását, ami már az utókor művi beavatkozásának bizonyítéka.

A hely istene

A *meny Istene* szóösszetétel, mely ugyancsak többször felbukkan a bibliában, ami csaknem automatikusan a Földistent is feltételezi, hisz épp attól történő megkülönböztetés e kifejezés értelme, lényege.

„Hogy vihessenek jó illatú áldozatot a meny Isténének, és könyörögjenek a királynak és fiainak életéért.”
(Ezsdrás könyve 6.10.)

Gyanúnk szerint lokális istenek is laknak a Szent Szövegben, ilyen a Forrás, vagy a Csipkebokor stb. ragyogó istene. Vagyis az egymástól való megkülönböztetést szolgálja, más értelme az ilyesminek nemigen lehet.

Egykor jól ismert ős-egyetemes szentség volt egy-egy hely, város stb. védőistene. Aeneist pl. egy ízben a Tiberisz folyami isten látogatja meg, hogy bátorítsa hatalmas vállalkozását, a latinok legyőzéséhez tippeket adva:

„S ím, úgy tetszik, üdítő habjaival Tiberínus Bukkan elő, e hely agg véd-istene, nyár-ligetéből, Vékony, zöld-színű vászonnak fedi leple palástul, Fürtjét meg sűrű sás árnyas koszorúja köríti.”¹⁶⁴

¹⁶³ Robert Graves – Raphael Patai: *Héber mítoszok*. Szukits Könyvkiadó, Szeged. 54. o.

¹⁶⁴ Vergilius: *Aeneis*. Nyolcadik ének. MEK-02468

A Trójai Háborúban épp különféle istenek huzavonája lett megénekelve, azonban hátrább is léphetünk az időben, a sumer s a későbbi akkád szövegek is tele vannak lokális istenségekkel, minden város saját bejáratú istennel, sőt, istennővel büszkélkedhet. Amúgy pedig nonszensz, hogy egy Teremtő Isten elfogult volna bármely teremtménye iránt, s személyesen lobbyzna bárkiért is, s tenne érte erőfeszítéseket önnön játéktérében. Ez a feltételezés személyének, s az egész teremtett rendszerének nagyfokú alábecsülését jelentené, nem gondolják?

El Roi, El Shaddái

Hágár, a rabszolganő, úrnője, Sára elől menekültében, méhében Ábrám magzatával egy forrásnál találkozik valakivel, akit előbb az Úr angyalának mondanak, aztán kiderül, hogy ő valójában Isten, személyesen:

„Ekkor ő [Hágár] kimondta az Úr nevét, aki beszélt vele: «Te El Roi vagy!» – azután hozzáfűzte: «Arra tekintettem én itt, aki reám tekint?»» (1M 16.13)¹⁶⁵

Az *El* istent jelent, a *Roi* pedig látást.

Nem sokkal eztán Ábrámnak is megjelenik Isten, ám ő a szöveg belső logikája szerint mégiscsak egy másik istenség, s ezt tőle magától tudhatjuk, úgyhogy inkább neki higgyünk, mint a bevett szövegértelmezésnek:

„Mikor Ábrám 99 éves volt, az Úr megjelent Ábrámnak és így szólt hozzá: »Én El Shaddái vagyok: járj előttem, és légy tökéletes.«» (1M. 17.1)¹⁶⁶

Lám, ebben az igen fontos jelenetben, amikor Isten szövetséget köt Ábrámmal s utódaival, nem úgy mutatja be magát, hogy én vagyok El, vagyis az Isten, hanem El Shaddái, amit egyrészt *magasságot*, másrészt *sziklát*, *hegyet* jelent.

¹⁶⁵ A *Katolikus Biblia*. Szent István társulat 2001. MEK-00176 Ford.: Gál Ferenc

¹⁶⁶ Uo.

Na, ez aztán valóban érdekes, hisz ekkor ő, vagyis Shaddái Isten köti meg szövetséget Ábrámmal, s annak majdani utódaival. Mózes is hegyen legeltet, amikor meglátja a lángoló csipkebokrot:

„Mózes a juhokat legeltetve gyakran messzire kalandozott: jószágát még a sivatagon túlra is elhajtotta, járatlanabb *hegyi* legelőkre.[...]

– Én vagyok a *hegység istene*! Látván látom népem kínjait Egyiptomban. [...]¹⁶⁷

Ez az isten a hegység istene, azonos lehet azzal az Istennel, aki Ábrám s utódjaival egykor szövetséget kötött. Miért? Egyrészt, neve szerint, mivel az El Shaddái is hegyistent jelent, másrészt mivel népének mondja az Egyiptomban sínylődő hébereket, mégpedig a szövetségnek megfelelően. Mindezt ő maga adja Mózes tudtára ott, a lángoló csipkebokorból:

„És monda: *Én vagyok a te atyádnak Istene, Ábrahám-nak Istene, Izsáknak Istene és Jákóbnak Istene*. Mózes pedig elrejté az ő orcáját, mert fél vala az Istenre tekinteni.” (1M 3,6)

Ha jobbról, ha balról nézzük, akkor is világos, hogy e jele-
netekben Isten nem a világ uraként s teremtetjeként jelentkezik – jóllehet, a legjelentősebb tette, s rangja jellemez mindenkit –, hanem az előbbieket arra utalnak, hogy nemzetpatrónus istenségnek vallja magát.

Mint tudjuk, Ábrám leszármazottai két ágra szakadnak, két nemzetség válik belőlük, Hágár és Sára gyermekei. Eljátszhatunk a gondolattal, hogy az egyik ág eredetileg El Shaddái, míg a másik El Roi istenség oltalma alá került.

¹⁶⁷ Dobrovits Aladár-Kákossy László-Komoróczy Géza: *Bábel tornya*. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1964. – Az ókori Közel-Kelet mítoszai és mondái. 289. o.

Tűzisten?

Illés egy alkalommal különös párviadalra hívja ki Baál prófétáját annak eldöntésére, hogy melyikük istene a hatalmasabb. A próba a következő: mindketten tulokdarabokat tesznek tűzfára, s eztán, amelyikük istene képes a kérdéses tűzifát lánggra lobbantani, „az az igazi Isten”.

„És odamenvén Illés az egész sokasághoz, monda: Meddig sántikáltok kétfelé? Ha az Úr az Isten, kövessétek őt; ha pedig Baál, kövessétek azt. És nem felelt néki a nép csak egy szót sem.” (Kir. 18,21)

„Adjatok azért nekünk két tulkot, és ők válaszsák magoknak az egyik tulkot, a melyet vagdaljanak darabokra, és rakják a fákra; de tüzet ne tegyenek alája; én pedig a másikat készítem el, a melyet a fákra rakok, de tüzet én sem teszek alája.

Akkor hívjátok segítségül a ti isteneteknek nevét, és én is segítségül hívom az Úrnak nevét; és a mely isten tűz által felel, az az Isten.” (Kir. 18,23-24)

Baál prófétájának nem sikerül az istenét rávennie, hogy gyújtsa meg a tüzet, miközben Illés mellett az ő Istene kiállt, teljesítve e számára nyilván kissé hóbortosnak tetsző felkérését, próbatételt:

„Akkor alászalla az Úr tüze, és megemészté az égőáldozatot, a fát, a köveket és a port, és felnyalta a vizet, a mely az árokban volt.” (Kir. 18,38)

Isten, lám, itt is a tűzzel áll kapcsolatban, pont, mint amikor Mózes megszólította az Égő csipkebokorból, s ezek is arra vallanak, hogy Őt is tűzistenségnek tekintették eredetileg.

„Mert kicsoda az, az összes halandók közül, a ki a tűznek közepéből szóló élő Istennek szavát hallotta, mint mi, hogy megélt volna?” (5M. 5,26)

Visszatérve az előbbi idézetre, elgondolkoztató, hogy miért „nyalta fel a vizet” az Úr? Ez is izgalmas kérdés, alighanem itt eredetileg a tulok vére állhatott, mivelhogy a lelket rejtő vér Isten járandóságához, adójához tartozott.¹⁶⁸

Dualisztikus elemek

Maga a Szent Szöveg – ezt nem ismételhetjük elégszer – nem foglal állást, hogy egy- vagy többistenhiten áll-e, úgy-hogy alighanem az utókor megítélésének gyümölcseként vélik monoteistának, ők tudják, miért. Tán úgy találták, attól külön-legesebb, ha gyökeresen eltérőnek állítják be a többitől, amely minden egyéb ősi hitvilágtól merőben különbözik.

Már jeleztük, hogy az egyistenhit elsősorban a dualisztikus kozmogóniai történetek alapfelállítására emlékeztet, melyben isten és ördög testvérpárosként teremti, s viseli gondját a világnak. És a politeista struktúrák alighanem épp a dualisztikusból fejlődtek ki, cizellálódtak, egyszerűbből a bonyolultabb irányába.

Elvileg a monoteista szövegben isten még a nagy sátán-ellenfelet sem tűrhetné meg, mivelhogy ha ő is labdába rúghat, ha borsot törhet az isten orra alá, miként az effajta típuslegendákban, mesékben, melyek épp erre vannak kihegyezve, az már maga a dualisztikus szerkezet. Ilyenkor természetesen az ördög istennél kevésbé hatékony istenség, ám az ő képességeinek határai sem oly szűkre szabottak, mint amilyen a halandók számára megadatott.

A dualisztikus berendezkedést azonban épp csekély számú istensége folytán kiáltották ki kezdetlegesnek, primitívnek, miközben a monoteizmust ugyanezért a legleüledettebbnek vélik. Az ég szerelmére, döntsék már el, mi hát a fejlettség mércéje, a sok vagy a kevés isten?! Egyébként egyes szakkutatók is elismerik, hogy a Szent Szöveg akár dualisztikusnak is tekinthető:

¹⁶⁸ Robert Graves – Raphael Patai: *Héber mítoszok*. Szukits Könyvkiadó, Szeged. 110. o.

„Jahve ellenfele mitikus személyként jelenik meg, (neve Ráháb vagy Leviátán, Ézs 51,9 sk, Zsolt. 89,11; 74,14), olyannyira, hogy a vonatkozó szövegeket szinte bizonyosfajta kozmológiai dualizmus alá sorolhatnánk.”¹⁶⁹

„Küzdöttél Istennel”

Tovább szemeztetve a bibliai több-istenhitre valló szöveg-bizonyítékok a jelek szerint feneketlen tárából, emlékezzünk meg arról a nagyon furcsa találkozásról, amikor Jákób kimekíti apósától, Lábántól családját, annak „isteneit” is magával vive. Nem is róluk szólnék, hanem valami másról. E nevezetes menekülés vége felé Jákób tusakodásba keveredik egy első látásra köztözködő „férfival”, akiről viszont nagy meglepetésünkre és döbbenetünkre kiderül, nem is akárcsi:

„Jákób pedig egyedül marada és tusakodik vala ő vele egy férfiú, egész a hajnal feljöveteléig. Aki mikor látá, hogy nem vehet rajta erőt, megilleté csípőjének forgócsontját, és kiméne helyéből Jákób csípőjének forgócsontja a vele való tusakodás közben. És monda: Bocsáss el engem, mert feljött a hajnal. És monda Jákób: Nem bocsátlak el téged, míg meg nem áldasz engemet. És monda néki: Mi a te neved? És ő monda: Jákób. Amaz pedig monda: Nem Jákóbnak mondatik ezután a te neved, hanem Izráelnek; mert küzdöttél Istennel és emberekkel, és győztél. És megkérde Jákób, és mondá: Mondd meg, kérlek, a te nevedet. Az pedig monda: Ugyan miért kérded az én nevemet? És megáldá őt ott.” (1M 32,24-29)

Álljon meg a világ! Ez az isten itt a legtipikusabb sátáni istenség! A mesék és mondák jól ismerik a Hajnal, avagy kakaszó elől fejvesztetten menekülő sátáni istenséget, kinek – akár a

¹⁶⁹ Gerhard von Rad. *Az Ószövetség Teológiája*. Osiris Kiadó. Budapest, 2007. I./128. o.

fotópapírnak – vége, ha fényt kap. Hála a horrorfilmeknek, köztudott, hogy a vámpír, de a magyar hagyomány lidérce is fejesztve menekül a hajnal elől:

„De ez olyan vót, hogy amikor a Nap lehaladott, akkor neki menni kell. S három óráig jár, akkor esmén’ el kell tűnjön, me’ neki nem szabad tovább, hogy mozogjon.”¹⁷⁰

De ha tévedünk, s ez mégsem egy diabolikus istenség, akkor tessék megválaszolni, hogy egy világteremtő Elóhim vagy egy Jahve, belekeveredhet-e egy ilyen jelenetbe, s legyőzhető-e egy efféle tusakodásban?

A jelenet megoldása az lehet, hogy Jákób a kérdéses jelenet őseredetijében alighanem az Alvilágból menti ki családját, s egy alvilági határőrző istenséggel küzd meg a kozmoszhatáron. Ez a vélt istenség még akár a váratlanul elébe toppanó apósa, az Alvilág ura is lehet. Neki valódi oka van Jákób üldözésére, mivelhogy országából veje nem üres kézzel távozik, hanem „isteneit” is magával viszi. Ez a jelenet legyen arra figyelmeztetés, hogy a Szent Szöveg utólagos monoteizálásának hátulütői is akadhatnak...

A monoteizálás hátulütői

Ha már e felvetett monoteizálás hátulütőinél járunk, azon sem árt eltöprengeni, hogy Mózes és a bibliai zsidóság híresneves Kivonulása alkalmával Isten csapássorozata demiurgoszi jellegű. Anélkül, hogy ebbe a nem túl egyszerű képletbe bonyolódnánk – mivelhogy úgy számítjuk, hogy eredetileg a Fáraó is alvilági istenség lehetett – a pusztá tény, hogy a sás-kák és a szúnyogok stb. hallgatnak Isten szavára s elöntik Egyiptomot, ennek bizony a széles hagyomány ismeretében elmondható, hogy akad alvilági isteni felhangja. Nemcsak a szibériai szamojéd őslegendákban, de másutt is a szúnyog

¹⁷⁰ Hárompataki csángó hiedelemmondák. *Kantéros, lüderc, rekegő*. Lejegyezte Takács György. FOKUSZ Egyesület. Budapest, 2004. 543. o.

felett rendre az alvilág ura rendelkezik. Sőt, általában az éjszaka gyermekei – denevér, a vérszopók és a többi káros teremtmény, melyek a teremtő istenség nagy művének megrontói –, jellemző mód az alvilág urának fennhatósága alá tartoznak. A Kalevalában – erről nemsokára meg is igyekszünk győzni Önöket – a méh ellenében a darázs az alvilág küldönce. Már hallom az Önök válaszát, hogy a bibliai Isten mindenek felett áll, így ő a szúnyogok teremtője és ura is, ezért hallgatnak szavára a kártevők. Ám a Szent Szöveg is elismeri a Sátán létét, s Isten nem teremthetett kártevőket, csakis a Sátán, gondolná az ember. Tehát kénytelenek vagyunk beletörődni, hogy akire a kártevő, vérszopó lények hallgatnak, s aki azok gazdája, az az istenség ebben a szerepkörben épp a félelmes, vulkanikus demiurgosz istenségre emlékeztet.

Tán egy ilyen felvetés is kötelez bennünket arra, hogy eltöprengjünk felette.

Többféle megjelenés

Mivelhogy Isten számos alakban és néven jelenik meg a Szent Szövegben, mi inkább arra gondolunk, hogy ez annak jele, hogy maga a Biblia nyíltan nem monoteista, pusztán a Szent Szöveget értelmező utókor vált monoteistává. Milyen jelenetre is gondolok: A Sinai-hegyen Isten a szentséges táblák átadása alkalmával csaknem vulkanikus, félelmetes égzengés, földrengés közepette jelenik meg, még a Hegy közelébe se férközhet senki, akinek kedves az élete, mivelhogy akarátán kívül mindent elpusztít. Ez az oka a ránézési tilalomnak is. Isten már ezt megelőzőleg személyesen is részt vesz a Kivonulásban, s ott a titokzatos és e jelenethez képest szerény méretű frigyláda kerubjai közt jelenik meg, védi őket, s szól hozzájuk. De halljuk erről őt magát:

„Ott jelenek meg néked, és szólok hozzád a fedél tejéről, a két Kérub közül, melyek a bizonyság ládája felett vannak, mindazokról, a miket általad parancsoltok az Izráel fiainak.” (2M 25,22)

Természetesen Istennek szíve joga, hogy hol így, hol úgy mutakozzon, mivelhogy megjelenésében és nevében is gyakorta különbözik, mégsem árt szembesülni a ténnyel, hogy a név és az eltérő jellemzés oka és magyarázata, hogy nem ugyanarról az isteni személyről beszélnek ilyenkor. Miként a kettes szám nem azonos a hárommal, ugyanígy Jahve és Elóhim és a többiek is különböző isteneket jelöltek kezdetben, s ennek bizonyítéka, hogy a Szent Szöveg sehol sem utal arra, hogy ők rendre azonosak. Ezt csak az utókor látja bele, s félő, hogy önkényesen. Nem tartjuk korrektnek, hogy a Szent Szöveget akarata és sugallatai ellenére átkommunikálták, és az is ködös számunkra, hogy mindez mi célt is szolgálhatott?

Az istenek Istene az Úr

Egy végső csendes kérdés az olvasóhoz: Egy kanonizált szövegben, amelyben *isteneket* emleget, ahol az *istenek Istene* fordulat felbukkan, az monoteista vagy politeista berendezkedésű? Nem olyasvalami ez, mint egy nyílt vallomás?

„(Aszaf zsoltára.) Az Úr, az *istenek Istene* szólt, felszólította a földet napkelettől napnyugatig.” (Zsolt. 50,1)

„És a király a maga tetszése szerint cselekszik és fel-fuvalkodik és felmagasztalja magát minden isten felett, és az *istenek Istene* ellen is vakmerőn szól, és szerencsés lesz, mígnem betelik a harag; mert a mi elhatároztatott, az végre is hajttatik.” (Dán. 11,36.)

A Szent Szöveg Józsué könyvében meg is ismétli, nyomatékossítja, hogy az Úr nem egyeduralkodója az égnek, mivelhogy ő istenek istene:

„Az *Istenek Istene az Úr*, az Istenek Istene az Úr: ő tudja, és az Izráel is megtudja. Ha pártütésből és ha az Úr ellen való vétkekből van ez: ne tartson meg minket e napon! (Józsué 22,22.)

Lehet ezt másképp érteni minthogy az Úr Isten főisten?

„Mert az Úr, a ti Istenetek, isteneknek Istene, és uraknak Ura; nagy, hatalmas és rettenetes Isten, a ki nem személyválogató, sem ajándékot el nem fogad.” (5M 10,17.)

„Magasztaljátok az istenek Istenét; mert örökkévaló az ő kegyelme.” (Zsolt. 136.2.)

„Szóla a király Dánielnek, és monda: Bizonynal a ti Istenetek, ő az isteneknek Istene, és a királyoknak ura és a titkok megjelentője, hogy te is megjelentetted ezt a titkot!” (Dán. 2,47.)

Aki ezek után is köti az ebet a karóhoz, s vallja, hogy a Biblia monoteista struktúra, az a Szent Szöveg passzusaival akasztotta össze bajuszát. Aki azt hiszi, mert hinni szeretné, hogy az „istenek Istene” csak a gyarló magyar fordítás félreecsúszásának hátulütője, megnyugtadjuk, hogy a világnyelv angol is *God of gods*-ot¹⁷¹ emleget, nem beszélve a héber eredetiről.

Lássuk a kellemesen független szellemiségű Tokarev-féle enciklopédia idevágó elfogulatlan definícióját, miként bagozza ki az „Istenek Istene” igencsak szemet szűrő fogalmát?

¹⁷¹ „And the king shall do according to his will; and he shall exalt himself, and magnify himself above every god, and shall speak marvellous things against the God of gods, and shall prosper till the indignation be accomplished: for that is determined shall be done.” Dániel 11/36.

„The LORD God of gods, the LORD God of gods, he knoweth, and Israel he shall know; if it be in rebellion, or if in transgression against the LORD” Józsué könyve 22/22.

„For the LORD your God is God of gods, and Lord of lords, a great God, a mighty, and a terrible, which regardeth not persons, nor taketh reward: Deuteronomium” I. 10/17

„O give thanks unto the God of gods: for his mercy endureth for ever.” Zsolt. 163.2.

„The king answered unto Daniel, and said, Of a truth it is, that your God is a God of gods, and a Lord of kings, and a revealer of secrets, seeing thou couldest reveal this secret.” Dániel 2/47.

„Az Elóhim szó, mint többes számú forma, részben a héber törzsek ősi sokistenhitének emlékét viseli magán, ám maga a forma, melyhez a Bibliában szinte mindig egyes számú állítmány és jelző járul, inkább a kvintesszencia, a minőség legmagasabb fokának, az isteni természet teljességének meglétét feltételezi az egyetlen Isten személyében, aki magában foglal minden addigi istent (az Istenek Istene kifejezéssel; 5M 10,17.)¹⁷²

Lényegében ez egy, a miénkével messzemenően egy követ fűző magyarázat.

Árt-e ez az igazság a Bibliának?

Most, e ciklusunk végén – mely a magyar köznyelvben máig bujkáló istenvilág láttán ötlött eszünkbe – szegezzük szívünknek a kérdést: vajon nem árt-e ez a tán túlzott bibliaszeretünk és megértési vágyunk magának a Szent Szövegnek? Nem ártunk-e azzal, ha megmutatjuk, hogy a legkevésbé sem annak a monoteista hitnek az iskolapéldája, amelynek kikiáltották? Azonban bibliai önvallomások sorakoztak első szóra önkéntes hadrendbe annak elmesélésére, hogy hány meg hány istenség működik is itt különféle formákban, néha egymással vetélkedve, annak elvitathatatlan bizonyítékaként, hogy mégsem az Egy-Isten különféle nevű megjelenései ezek. Amennyiben a Bibliáról táplált monoteista elképzelés valamiféle magasabb célt szolgál, akkor munkánk mélységesen megvetendő és elítélendő, hisz néha káros az igazság! Galilei is szellemesen kihárított az Igazságból, amely csaknem máglyára juttatta, ahelyett, hogy a méltó dicsőséget szerezte volna meg neki. Éppen így, mi is a Biblia politeista igazságát örömmel és hallatlan készséggel háttérbe szorítjuk egy tévhit táplálása érdekében, amennyiben belátjuk ennek okát és értelmét. Nem értjük, miért

¹⁷² *Mitológiai enciklopédia I-II.* Főszerk.: F. A. Tokarev. Gondolat Kiadó. Budapest, 1988. 123. o.

fáj az bárkinek is, hogy a Bibliai nyíltan vall önnön politeista felépítményéről? Ettől az igazságtól aligha lesz a Szent Szöveg szegényebb, végtére is a nyugati világban a Biblia konkurens antik vallásait már kiostálta a történelem, s Nyugati világ szívében jószérivel egyedül uralkodik. Lehet, hogy helytelen a logikám, de akkor is úgy érzem, ha valakinek, akkor magának Istennek illene elhinni, hogy más istenek is vannak, hisz a Szent Szövegben Ő maga beszél róluk.

Az öröklét kaptárai

Kaptár a testen, kaptár az égen

Igen fontos ideológiai közkincset rejt a magyar hagyomány, melynek úgy a mikro-, mint makrokozmoszában egyaránt felbukkan egy talányos KAPTÁR. Úgy fent az Égen, mint lent az emberi testen olyan kaptár lakik, amely az öröklét titokzatos anyagát, mézét rejt magában!

A mikrokozmosz kaptára a testen

Miként azt sokan kiszúrták, mi is felfedeztük magunknak, hogy a magyar nyelv tanúsága szerint az öröklét csodamechanizmusáról mifelénk egykor egy mágikus kaptártársadalom gondoskodott, mégpedig alvállalkozóként. Ennek jeleként a hölgyeinknek (anya)méhük, *petéik* vannak, míg a férfiakon *herék* ékeskednek. És az anyaméh kaptárában feltűnő báb szóalak sem véletlenül idézi a babát. De ez még hagyján. Akad egy sokat idézett meseszép ős-vers bizonyítékunk is – *Júlia, szép leány* –, melyet boldog boldogtalan felfedez magának, miként mi magunk. Az előbbieket az teszi még értékesebbé, hogy egy szisztematikusan végiggondolt ideológia és analógia ékköve. Ős vallomás arról, hogy ezt a rendszert minden ízében messzemenően megfontolták:

„Léányom, léányom! virágos kertömbe
E'ső raj méhömnek, gyöngye lépecskéje,
Gyöngye lépecskének sárguló viassza,
Sárog viasszának földön futó füstye,
Földön futó füstye s ménnybe ható langja!”¹⁷³

¹⁷³ Kriza János: *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Budapest, 1987. Akadémiai Kiadó, reprint sorozat, 124. o.

Anélkül, hogy engednénk a kérdéskör szirénhangjainak, melyek más irányba ráncigálnák gondolatainkat, természetesen tudjuk, hogy a férfidísz *tőknek*, *tojásnak* is mondják, ami ugyancsak továbbgondolásra int, de minket most csak a méhek foglalkoztatnak. Arról viszont nincs tudomásunk, hogy más népnél is egy kaptárvilág gondoskodna az öröklétről, mint jeleztük, alvállalkozóként. Még ez a finneknél sem lelhető fel, jóllehet annak nyelvi bizonyítékai vannak, hogy a:

„A magyarság a finnugor korszakban ismerte a méheket.”¹⁷⁴

A makrokozmosz kaptára az Égen

Láttuk, hogy a magyar nyelv szerint a test mikrokozmoszában ott ragyog a méhvilág.

Különös mód a régi magyar csillagnevek között is felbukkan egy Kaptár csillag¹⁷⁵. Hogy melyik is lehetett, azt már csak találgathatjuk, mivel nincs erre vonatkozó utalás, vagy legalábbis nem akadt látóterembe. Melyik lehet hát a Kaptár csillag?

Ha van igazság, akkor az bizony az égbolt egy jeles csillagzata, amely nem kizárt, hogy a régi magyar kozmosz öröklétét biztosította. Mivelhogy a régiek betegesen analogikusan gondolkodtak. Ez természetesen egy vad felvetés – miként a semmibe elinduló Kolumbuszé –, melyre nem hagyatkozhatunk, viszont szükség van az ilyesmire, hogy egyről kettőre juthassunk.

Felvetésünk mégsem lóg a levegőben, mivel a Kalevalában akad egy csillagzat, ahol az örökélet anyagát tárolják. Ám az a gyönyörű, hogy ez a csodaszer, öröklét anyag, melytől begyógyul a seb, feltámad a halott, nem más, mint egy kaptár-

¹⁷⁴ *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, 1977-1982. MEK Könyvtár.

¹⁷⁵ Toroczkai-Wigand Ede: *Öreg csillagok*. Műszaki Könyvkiadó, 1988.

termék. Az sem véletlen, hanem beszédes bizonyítéka az előbbieknél, hogy méhecskét küldenek e csodaszer elhozatalára.

Jóllehet a Kalevala nem nevezi ezt a csillagzatot, a Hetevényt – amely a Pleiades számtalan nevének egyike – Kaptár-csillagnak, mi mégiscsak azon vagyunk, hogy ez lehetett az eredeti neve, mivelhogy: 1. Méhecske megy érte, 2. Amit onnan hoz, az nem más, mint méz.

A kaptár-Hetevény

A kérdéses kalevalai jelenet egy halott hóhányó életre keltéséről szól. Ezt a bizonyos Lemminkäinen elpusztítják, mivelhogy rá is szolgál a dologra, s ekkor jön az édesanyja, s fia tetemének darabjaiért felgereblyézi a tengert. A darabkákból ismét egybeállítja ezt a szélhámos fiatalembert, s eztán következik a felélesztés, melyhez végül az említett méhecske hozza az égből a csodabalsamot. E jelenetet elsősorban a korlátot nem ismerő anyai szeretet iskolapéldájaként emlegetik a Kalevala kutatók, őket sem az életelixír égi lelőhelye, sem pedig a méh személyisége nem sarkallja gondolkozásra, tőlük akár egy hóbaglyot is küldhetne a balsamért ez az édesanya, az ő kötekedésre szakosodott fiacskája feltámasztásához.

Mi az, amit tudunk? Tudjuk, hogy a kalevalai jelrendszerben az örökélet, avagy a felélesztés anyaga a méz, s azt mondjuk, ez már meg is indokolja, hogy egy méhecske a küldönc. Mindezt még érdekesebbé teszi, hogy a méh az euró-mítosz berkeiben is gyakran épp az öröklét szakreferense. Miként a magyar nemzés-öröklődés testzőna mikrovilága is épp a kaptári! Na, de lássuk a kalevalai jelenetet, vagyis a méh égi utazását:

„Méhecske a földről mozdul,
[...] Tovaszelel kicsi szárnya,
Száll a hold határi mentén,
A nap párkányin ügetvén,
Göncölcsillag válla között,

A Hetevény háta mögött,
Szála Isten pincéibe,
Teremtőnek fülkéibe.”¹⁷⁶

Isten raktára ez, azé az istené, aki teremt, s ha kedve szoty-
tyan, halottat is életre kelt vagy épp világot teremt, mivelhogy
van hozzá csodaszere. És ez a raktár a Hetevény csillagzat,
amely mint Pleiades ismert Európában. Felvetjük, hogy miként
mifelénk, a finnségnél is többnevű ez a Hetevény. És feltéte-
lezzük, hogy ott a Kalevala előbb idézett helyén egykor Kap-
társcsillag néven futhatott, mivelhogy ebben a szöveggörnye-
zetben, így dukál.

És a magyar Kaptárscsillag – a Fiastyúk – is ennek megfele-
lően egykor a kozmosz méhe, anyaméhe lehetett, mivelhogy,
ami fent van, az van lent is, az emberi testben.

Még egy érv szólaltatható meg amellet, hogy mindez igaz.
Ez a kérdéses Kaptárscsillag – Pleiades-Fiastyúk – nem pusztán
a számtalan csillagalmaz egyikét jelentette a régi emberiség
számára, hanem épp azt, melyben a magyar és finn hagyó-
mány is összefonódik: A Pleiades – a Bika csillagkép uralma
óta – kelti a ciklikus káoszaiba hulló kozmoszt éltre, vagyis ez
a csillagalmaz az ÉLETREKELTÉS specialistája. Miként ezt
itt és most, a magyarban és a finnben megtapasztalhattuk,
mely két hagyomány ezúttal egyazon botjának a két vége.

Segít a Kalevala...

Mivel a Kaptárscsillagunk eddig ismeretlenül lógott, lebegett
a magyarság csillagos égboltján, s most végre a kalevalai ösz-
szevetés jóvoltából nagy valószínűséggel helyére zökkent,
elmondhatjuk, hogy több kalevalai jelenettel is szolgálhatunk a
kétkedők számára arról, hogy a méz az életre keltés és csodás
gyógyulás mágikus balzsama.

¹⁷⁶ Kalevala. Helikon, 1985. Ford. Vikár Béla. 99. o.

Az alábbiakban is méhet küldenek – lévén ő ennek a szakreferense – egy ég-tengeri hölgy csípőjéhez csodamézért, vagyis az égbolt – magyar nyelvi ikonnal szólva – anyaméhébe:

„Kis méhecske, gyors madárka,
Pázsitok virágkirálya,
Szállj el arra, merre mondom,
Merre mondom és ohajtom:
Szigetkére vízvilágba [...] Szigetkére, vízvilágba,
Tengerháti kősziklára,
Leli ott a lányt, az alvót,
Cin-mellűt, aláhanyatlót,
Nevezetlen pást füvére
Méz mezőnek mezsgyéjére,
Csípőjén aranyos fűszál,
Övén ím ezüstös fűszál.
Szárnyait az édes ízbe,
Merő mézbe mártja tollát...”¹⁷⁷

Az előbbi jelenetben a Sör kelesztéséhez, „életre keltéséhez” kellett a méz.

Egy más alkalommal Väjnämöjntent hárfa barkácsolás közben komoly üzemi balesetet szenvedett. Csaknem halálos térdsebére egyedül a csodaméz a gyógyír. Ez sem földi, hanem égi kaptár terméke:

„Egy tölgyfát előtalála
Tölgyfájától tudakolja:
Van-e színméz ágaidon
Kérged alján balzsam vajon?
Tölgyfa bölcsen felfeleli:
Éppen tegnap volt a napja,
Balzsam hullott ágaimra
Színméz csurgott én csucsomra,
Permetező föllegekből
Párás felhőfoszlányokból.”¹⁷⁸

¹⁷⁷ Uo. 135. o.

A latinok ugyanerről...

Nem lehet véletlen, hogy Vergilius, aki a *Georgica* Negyedik könyvét csaknem teljesen a méheknek szenteli, épp a Pleiades csillagzat felbukkanásához köti a kaptár-szüretet, amelyben a földi és égi Kaptár analógiájának elhalványult emlékét látjuk.

„Szent hajlékuk méz-kincsét ha kifosztani készülsz,
Végy legelőbb is a szádba vizet s a kasokba befröcsköld,
Tarts azután oda füstöt, amely mindenfele szétfut.
Mézze a méh kétszer viselő, kétszer szüretelhetsz:
Kezdd, ha dicső képét Pléias-beli Táygetének
Látni lehet [...]”¹⁷⁹

Tehát a Pleiades-Hetevény-Kaptárcsillagot a földi kaptár-ügyletekkel megfelelésben látták. Kérdés, hogy csodaszernek tekintették-e vajon a mézet, miként a magyar és finn hagyományban tapasztaltuk. Vergiliusnak, szerencsénk-re a mézről folyton a balzsam jut az eszébe, ez a gyógyító csodaszern, ez az öröklét anyag.

„Pollio! Az, ki szeret, legyen ott, hol néked örülhet,
Méze csorogjon, vad bokrát beborítsa a balzsam.”¹⁸⁰
„S lángol a munka, a méz balzsamfüves illatot áraszt”¹⁸¹

Micsoda kincs a magyar hagyomány, mely egyedülálló módon ezt a Kaptárcsillag nevet is megőrizte, melynek jóvoltából átlátható az egész kérdéskör kozmikus horizontja, s előugranak az e nélkül sosem gondolt összefüggések, számos hagyomány megkopott, szétszakadt érrendszerét forrasztva vissza.

¹⁷⁸ Kalevala. Ford. Vikár Béla. Budapest, 1985. Helikon, 61. o.

¹⁷⁹ Vergilius: *Georgica*. Negyedik könyv. MEK-02468

¹⁸⁰ Vergilius *eclogái*. Ford.: Lakatos István, Magyar Helikon. Harmadik ecloga.

¹⁸¹ Vergilius: *Aeneis*. Első ének. MEK-02468

A méh feléleszt

Egy ízben a csalódott hettita termékenységistén cserbenhagyja a világot. Az istenanya – pont, miként a Kalevalában – egy méhet küld felkutatására, mivel a sas nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. És megjegyzem, ez is egy, a koncepciónk melletti érv, hogy nem véletlen, hogy csak a méh bízható meg egy ilyen speciális feladattal. Lám, itt az egész élesztést-ébresztést a méhre bízák, mégpedig kaptártermékek felhasználásával:

[Istenanya]: Eredj te, kutasd fel, méhecske, hogy van Telipinus? Ha megtalálod, szúrd meg a kezét és lábát, tégy viaszkot a szemére, tisztítsd meg őt, és úgy hozd hozzám.¹⁸²

Méh-e a lélek?

Egy több helyről is visszatérő öskép is igencsak elgondolkotató, miszerint a méh és a lélek a régiek szemében egy fán terem. Természetesen itt ne a valóságos, hanem egy spirituális méhcsaládra kell gondolnunk. Ilyesmi lehet az oka, hogy a Léthé folyó partján, ahová Odüsszeusz alászáll az Alvilágba, hogy apjánál leviziteljen, a lelkek sokasága úgy kering, „mint méhraj koranyáron”. Ez természetesen hasonlat, viszont a jelenség ismeretében felvethetjük, hogy a lélek méh-minőség volt egykoron.

„Aeneás ezalatt megpillant egy különálló,
Dús, zizegő-lombú ligetet, kanyarában a völgynek:
Itt, e szelíd tájon zúg át habjával a Léthé.
Népek, nemzetek ezreitől hemzseg fővenyágja;
Mint a mezőn forró nyárban röpködnek a *méhek*,
Mindenféle virágra, fehér liliomra leszállván,
Úgy zümmögtek ezek, visszhangzott tőle a zombék.

¹⁸² *Egyiptomi és mezopotámiai regék és mondák.* Feldolgozta Dobrovits Aladár és Kákossy László. Móra, 1998. 140. o.

Aeneás, ki ilyent nem látott még soha, elhül
És tüstént tudakolja: miféle folyó folyik ottan,
Vajh kik azok, kik partját ellepték tömegestől?
»Lelkek – válaszol Anchísés atya –, kiknek a végzet
Új testet rendelt felvenni, s az árban, a Léthén,
Éppen most isszák italát az örök feledésnek.«¹⁸³

A „lélekmadár”

A hettita legendában a lélekről ugyancsak méhraj ötlük a szövegszerző eszébe, vagyis ezek a konzekvens egyetemes asszociációk:

„Halld meg, ó Dániel, istenek fejedelmének szolgája!
Meghalt Akhat, az erős. A szűz Anat, mint szellőt, úgy
vitte el a lelkét, a lélegzetét, mint egy méhrajt.”¹⁸⁴

A lelket ugyancsak méhnek tekintik a burjátok is:

„Az első lélek a csontban lakozik; a második – amely
talán a vérben – elhagyhatja a lelket, és darázs vagy
méh képében bolyonghat; a harmadik, amely minden
tekintetben az emberre hasonlít, egyfajta kísértet.”¹⁸⁵

Kandra Kabos a Magyar Mitológiában hangot ad annak, hogy a Földet is emberi módon termékenyíti meg tavasszal az Ég. Értesülései szerint a magyar törzsbéliek a napkorongot pontocskákkal jelölik, mert a megszületendő lelkek a Napban rajzanak. Nem, mintha nem a Nap volna a Föld valódi megtermékenyítője, ám a pontocskák sokkalta inkább a mi Fias-tyúk kaptárcsillagunkat jellemzik, tehát régiek nem is annyira a Napban, mint a Kaptárcsillagban vélhettek rábukkanni a kozmosztermékenyítő égitestre. És ezzel mennyire egybecseng, amit a köznyelv megőrzött, hogy a magyar hagyomány

¹⁸³ Vergilius: *Aeneis*. Második ének. MEK-02468

¹⁸⁴ *Egyiptomi és mezopotámiai regék és mondák*. Feldolgozta Dobrovits Aladár és Kákossy László. Móra, 1998, 148. o.

¹⁸⁵ Eliade, Mircea: *A szamanizmus*. Budapest. 2001. Osiris Kiadó, 201-202. o.

mikrokozmoszában is lélekmadár a méh, hisz az öröklétet altestünkön egy remek kis kaptártársadalom biztosítja. Így és ettől válnak érthetővé az efféle szövegadalékok, melyek amúgy csak a levegőben lógnának:

„Szórványosan találkozni azonban olyan adatokkal is a magyar néprajzban, hogy a méh – lélek. Hogy az ember a sírjára vagy rokonaihoz méh alakjában visszaszáll. Berze Nagy írja, hogy egy esetben egy koldus azt állította, hogy a lánya méh alakban kísértett; úgy mondta, a tanítótól hallotta, hogy a lélek olyan, mint a méh. (Ez azonban csak azt is jelentheti, hogy állításának így rangot akart adni.)”¹⁸⁶

A méhek a természet megtermékenyítői!

Jeleztük, hogy a régiek a Pleiadesre, mint a kozmoszt életre keltő csillagképre pillantottak. Kérdés, hogy több vagy kevesebb a Kaptárcsillag elnevezés, mint amikor más konstrukcióban Hetevénynek, Fiastyúknak vagy Pleiadesnek mondják? Vagy teljesen mindegy, mert egyik kutya, másik eb?

Elsőre úgy tűnik, hogy az ilyesmi pusztán gusztus dolga. Mégsem mindegy az elnevezés! A növények megtermékenyítése, a kétszikű növények beporzása elsősorban a méhek priviligiuma. Tudniillik, a gyümölcsfák egy része – kivéve a pálmaféléket – méhek nélkül egész egyszerűen meddő, gyümölcsstelen maradna! Ők tehát közvetlen előidézői a növényzet egy részének termőre fordításának, s ezt az őseink kifigyelték, észrevették. Nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy őket, a méheket tartsuk a természet és az ember termékenyítési letéteményeseinek.

¹⁸⁶ Szócs István: *Selyemsárhajó*. Kolozsvár, 1999. Erdélyi Híradó, 41. o.

Mágikus kaptártermék-kultusz

Belegondoltak-e már abba, hogy a kaptártermékekre mind a mai napig úgy nézünk, mint egyfajta életelixírré? S felvetjük, hogy mindazon ősi szövegekben, ahol a méz ilyen elixírként, csodafolyadékként szerepel, ott a mikro- és makrokozmosz kettős kaptárával számolhattak, s ez volt az oka, nemcsak a csodálatos édes íz, ami annyira felértékelte. És, hogy ne a levegőbe beszéljünk, jussanak eszünkbe a következők:

A méz

Számos hagyomány szerint az égi országokban – sumer-, egyiptomi-, akkád-, bibliai zsidó hagyomány, germán istenvilág és az említett Kalevala – rendre mézfolyamok fakadnak. Az istenek közelében gyakorta felbukkan egy kupa méz vagy mézes sör, ámde az örök élet, néha – mint a germán hagyományban – a tudás italaként. E mézek az édeni gyümölcs hatását idézik. Olyannyira, hogy pl. a Biblia egy különös jelenetében, melyben Jonathán megszegi az étkezési tilalmat, a tiltott éték fogyasztása látására is kihat, miként Ádámnak is, amikor evett a tudásgyümölcsből:

„Jonathán azonban nem hallotta vala, hogy atyja megeskete a népet, és kinyújtá a vessző végét, mely kezében vala, és bemártá azt a lépesmézbe, és kezét szájához vivé; és felvidulának az ő szemei.” (Sámuel 14,27.)

Ádám és Éva látásában is változás áll be, amikor esznek a talányos tudásgyümölcsből, megnyílnak szemek.

A mézeshetek a szerelem ideje, s ez nem csak a magyarban mézes. Nyilván az esemény édessége, nyalánksága, de az sem kizárt, hogy ideológiai megfontolás vitte a rá a franciákat, hogy a *nász* kifejezésük – Lune de miel – ugyancsak mézes eseményre utal. A franciák ezt az egyiptomi fáraók azon nászi szokásával magyarázzák, akik 28 – holdszám – napon át fogyasztott mézes propoliszos itallal tették ezt a hónapot még inkább emlékezetessé, a méztől nyilván hatékonyabb termék-

kenységet remélve. A propoliszról mindmáig az a fáma járja, hogy vágyfokozó szer.

A viasz

Ó-Egyiptom valósággal tobzódik a mágikus méz-, viaszkul-tusz írásos relikviáiban. Bizonyos, hogy a viaszt élet-alap-anyagnak látták. Az egyiptomi mesék tömve vannak életre keltett viaszbabokkal. A híres Szetna-regénynek is a viasz a megnevezetlen csodaszere, mégpedig ilyenféleképpen:

„Ötödnap virradtán *viaszt* hozatott Nanoferkaptah, és hajót készített abból, miután tisztálkodott előtte, az előírás szerint. És evezőket és matrózokat is készítette Nanoferkaptah a viaszból. Varázsigét mondott, úgy lehelt beléjük lélegzetet, majd a folyóba vetette az *eleven hajót*. (...) viaszhajója fedélzetére szállt.”¹⁸⁷

Tehát a viasz az a matéria, mely alkalmas arra, hogy bele életet lehelve élőlénné váljék. És, fűzzük mindehhez, hogy a halottat sem pusztán vértelensége okán mondja az utókor épp *viaszsárgának*, hanem mert egyfajta viasznak tekinti.

A méhpempő

Az, hogy a kaptártermékek még ma is csodaszernek számí-tanak, jelzi, hogy egy mainak nevezhető író, a kiváló és szel-lemes Roald Dahl egy népszerű novellájában, a *Szuperpempő*-ben (Royal Jelly) épp egy méhészről ír, aki éhségstrájkba fogott csecsemőjét kezdi méhpempővel táplálni, aki aztán attól egy óriási torz lénné burjánzik. Ebből itt csak az a fontos, hogy a méhtermékeket máig gyógyító csodaszernek tekinti a világ, s a nyomok az ősi hiedelmekhez vezetnek.

A méhtársadalom

Egyiptom szervezeti felépítésének lényeges pontjain egyéb-ként is a kaptártársadalmat – hangya, természet – tűnik elsősor-

¹⁸⁷ *A varázskönyv – Szetna-regény*. Budapest, 1962. Magyar Helikon, 16. o.

ban utánozni, jóllehet állatistenségekben amúgy sem szűkölködnek... Herék, rabszolgák, katonák és a fáraónő, aki egy nagy anya. A későbbi nagy, ismert kultúrateremtő nemzeteknél jobbára elképzelhetetlen a női uralkodó, de Egyiptom igenis megengedi a nőuralmat, pl. Kleopátra, s az egyebütt olyanyira elterjedt Nagy Anya, Magna Mater kultusza is a kaptárt, ill. a természetjáró társadalmát idézi, ahol a királynő termetre is alattvalóihoz mérten valóságos óriás.

Az élesztőtől a kovácsig...

Az élesztő – egy magyar kulcsszó

Az előbb a „kaptárcsillag” szavunk valóságos horoggá változott, mivelhogy segítségével egy komplett, *mágikus méz*hez kapcsolódó kultuszt rántottunk a szárazulatra a köznyelvben megalapult őshagyomány jóvoltából.

Fura, ám az *ÉLESZTŐ*, ami egy viszonylag modernkori élelmiszeripari szakkifejezésként cseng, valójában ugyancsak alkalmas az említett mutatóványra. És épp a mágikus mézzel rokon területet fedve le, vagyis annak egyfajta párhuzamos történeteként. Most tehát az élesztő, a kovász körüli eljárásokat vesszük szemügyre, az őskori eszünkkel gondolkozva.

Egyedülálló jelensége nyelvünknek, hogy a kovászt élesztőnek mondja. Másutt ilyen jelentése, mármint, hogy éleszt, nincs a kovásznak. Az élesztés ugyanis egy holt akármi életre keltését jelenti. Önök persze dörzsölik a tenyerüket, hogy mekkora bakot lövünk itt mi most majd, s ebből az utcából nem tudunk kihátrálni, de buktával dicsérd a napot. Sőt, élesztővel puffasztott lekváros buktával...

Szóval, Önök biztosak abban, hogy az élesztő kifejezés a magyarban pusztán a liszt puffadását, dagadását, erjesztését jelenti, tehát az élesztés jelképesen értendő. Mi pedig ezzel szemben állítjuk, hogy – miként a mézet –, az élesztőt is *prima* matériának tekintették eredetileg, a holt anyag életre lobbantójaként. És ennek emléke őrződött meg tudtommal kivételes mód, a magyar köznyelvben. Ha másutt is megőrződött, az még inkább a malmunkra hajtja a vizet, de elboldogulunk anélkül is! Az életre keltésnél tán csak az aranycsinálás izgatta jobban a régieket, mivelhogy az arany az életnél is fontosabb... Elődeink még mertek nagyokat álmodni, nagy fába vágni fejszéjüket, s bíztak abban, hogy az életelixírré, az élesztőszerre rábukkanhatnak. És rá is bukkantak egy olyasvalamire, s ez volna az *ÉLESZTŐ*.

A kelesztett kenyér, a búza misztériuma

Aki kicsit is ismerős az ókori szövegek aranykődös vidékén, annak feltűnhetett, hogy a kenyér körül kicsoda hatalmas céció járta, mekkora becsben állt, sőt, micsoda misztériumok lobbantak lángra körötte. A kenyeret szent tisztelet övezi, ami ott létrejön, az maga a csoda. Születése csaknem bábáskodás, ez figyelmeztet, hogy legyünk résen a régi élesztő láttán, ami a kenyér lelke. Déméternek, a gabona istennőjének, mint védőszentnek templomokat emelnek. Leánya, az elrabolt Perszephoné valami mód összefügg a gabonával. Európé elrablásáról is a búzarablás jut számos mitológus eszébe, miként az egész Eleusziszi misztérium is a gabona, közelebbről a búza, kenyér, kalács körül bonyolódik. Sőt, ennél korábban Osziriszről mesélnek hasonlókat a régi egyiptomiak, egyebek közt Plutarkhosz. Sőt, ha már hátrálni kezdünk a hagyomány időskáláján, essék szó a sumer agyagtáblákról is, őket is foglalkoztatta a gabona eredete. Ott egy nem túl szószátyár, ám attól még értelmezhető félmondat elárulja, hogy egy hegyből hozzák ki a búzát, s eztán kapja meg az emberiség, s ez számunkra olyasvalami, mint a hegymélyi alvilágból történő kiemenkítés, mint Perszephoné megszabadulása alvilági férjurától.

Jóllehet a búza nem azonos a kovással, élesztővel, de a két kérdéskör mélységesen összeforr, kombinálódik, hovatovább később keveredik. A Felejtés malmai megőrlik a hagyományt is. Jézus is önmagát hol Kenyérnek, hol Kovásznak nevezi, hol pedig Életnek s Feltámadásnak, ami, mármint az utóbbi, ugyancsak olyasvalami, mint az életre keltés, mivelhogy éppen az.

„Monda néki Jézus: Én vagyok a feltámadás és az élet: a ki hisz én bennem, ha meghal is, él;” (János 11,25.)

Nem épp ilyesféleként látták a régiek az élesztőt, a kovászt, ahogy Jézus önmagáról beszél? Nem lehetett vajon ő is egy kozmikus kovász személyiség? „Nem” – hallom a választ, mivel Önök pontosan tudják, hogy az ilyesmi allegória. Hát jó,

meglátjuk nemsokára, mivel a bibliai kovász ügyek témájához majd még visszakanyarodunk... De addig is lássuk, miként viszonyultak őseink a búzához és a kovászhoz, hátha kimozdult ennek a fontos kérdéskörnek a kereke sok évezredes kátyújából!

„Sósvertikén szokás volt, hogy aratás után egy kéve zsenge búzát kicsépeltek, elvitték a templomba újkenyérre. Néhol a föld végén egy marék kalászt vágatlanul hagynak a madaraknak¹⁸⁸, hogy meg ne egyék a jövő termést; ez tulajdonképpen áldozati búzacsomó.”¹⁸⁹

A templomba Húsvétkor szentelni vitt kenyér, kalács s egyéb élelmiszerek szokásának mélyebb értelmét is jó volna érteni, ismerni. J. Frazer, a nagy antropológus bizonyosan és tán okkal-joggal az istenevés címszó alatt tárgyalná mindezeket, viszont a régmúltból csaknem napjainkig köztünk maradt búzaáldozat fogalom mégiscsak azt az ókori beidegződést idézi, amikor a gabonát feláldozott élőlénynek tekintették. Ámde a nagy titok mégiscsak a búza-élesztő relációban sejlik. De vajon miért?

Életjelek

A mai ember azt hiszi, hogy a kenyértészta az élesztőtől *dagad*, *buborékol*, sőt, *langyosodik* is. Mindezek viszont a régi diagnosztika szerint életjelek! Az élesztő életre kelti a kenyeret, amikor mozgásba hozza, lélegezni kezd, s langyosodik. A kenyérre nagyanyáink még keresztet karcoltak a megszegése előtt. Megszegés? Milyen ünnepélyes kifejezés. Szakrális ünnepélyességet sejtet, misztérium áhítat lesz úrrá rajtunk hallatán, mindenesetre másképp cseng a kenyér megszegése, mint a répa felaprításáé. Mintha áldozókéssel ontanák ki a kenyér életét, hogy teste a miénkkel azonosuljon.

¹⁸⁸ Kövér András megjegyzése: Ez a szokás a zsidóknál is ismert, a föld végén egy marék kalászt vágatlan hagyni a szegényeknek.

¹⁸⁹ Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos „babonaszótára”. Kézirat.

Itt mi most sok mindent nyilván túlértékelünk, ami akkor megbocsátható, ha egy feledéshomályba süllyedt struktúrát bűvészkedünk a felszínre. Inkább essünk a túlértékelés hibájába, minthogy egy ily hosszan, sokáig kómában tartott témában félreseperjünk bármit is, ami értékelhető. Gondoltak-e arra, pl., hogy a kenyér és az ember mennyire rokon sorsot jár végig?

Kenyérsütés – magzatfejlődés

A gyermeket az anyaméhben magzatnak is mondják, s ez is egy növényi létből kölcsönzött fogalmazvány. A magot megőrlik, s a liszt kenyérsütési stációi a magzatfejlődés fázisaira rímelnek, s lássuk vajon mindez véletlen lehet-e?

A csecsemőfürösztéshez vidéken gyakorta a kenyérdagasztó teknőt használták. Ez pusztán praktikusnak tűnik, viszont lehet, hogy mégsem véletlen, hogy a kenyér mérete épp az újszülöttéhez hasonló. Vagyis, hogy a lehetőségek szerint a gyermekszületéssel harmonizálták a kenyérsütés külsőségeit. A régi (fel)élesztett kenyerek anyahas formájúak, s akkora méretűre dagadnak. Kilenc órán át kellett keleszteni, ami ugyancsak a terhesség hónapszáma. A teknőből a megkelt kenyér kenyérsütő kemencébe kerül. A kenyér kellős (kelős?) közepére köldök-féle lyukat is nyomtak hüvelykujjuk hegyével, ennek nincs semmifajta praktikus magyarázata, akad viszont analogikus, vagyis, hogy ezzel jelezték, hogy a kenyér is emberszerű élőlény.

A néprajzosok a péksütemények formájában a nemzőszerveket látják, a kifli a fiúságot, a lányságot – a régebben „hasított” – zsemle idézi szemünk elé.

És a kemencét olykor búbosnak nevezik, hátha nem azért, mert púpos, hanem mert a búb babát is jelent, vagyis a babát rejtő anyahas üzem – kemence rokonságára utaltak ezzel. A babát is bubának mondták. Ami a lényeg: hogy az analógia kétségbe aligha vonható a kenyérsütés rituáléja és a magzatfejlődés ikonsora között.

Egy votják találós kérdés:

„Egy évig savanyítja a kovászát” – minek a megfajtése: terhes asszony.¹⁹⁰

Észrevették, hogy a *lepény* egyaránt felbukkan a kenyérsütés és a gyermekszületés szótárában is, utóbbi méhlepényként, melyet szerte a világon minden kultúrában hasonló érdeklődés övezett, s igen nagy becsben állott. Hadd ömlesszünk az Önök lábaihoz néhány idevágó népi bölcsességet, mely így vagy úgy, felvetéseinket tűnik igazolni:

„Kenyérsütéskor nem jó két lepényt sütni, mert abban az évben nem megy férjhez a háznál levő eladólány.”¹⁹¹

„Sok lány még arra is kapható volt, hogy egyik-másik legényt megrontsa. Azt tartották, hogy ha saját izzadságukat pogácsába sütik, s azt a legénnyel megetetik, a legény halálosan beléjük szeret.”¹⁹²

„Ha kenyérsütéskor megrepedt a kenyér, rögtön tudtuk, hogy vastag lány van a faluban. Valamelyik megint felcsináltatta magát.”¹⁹³

„Nem szabad kenyeret sütni mosódós nőnek mert a kenyér nyúlós lesz.”¹⁹⁴

„Mikor a kenyeret eltettük, nem volt szabad a hátára fektetni, mert megfájdult a háta annak, aki dagasztotta. [...] Lángost nem volt szabad késsel vágni, csak kézzel törni, mert elhasadozott a kenyér a kemencében. [...]Ha a kenyeret aljával felfelé teszik az asztalra, akkor a gazdasszonyt is a hátára fekteti a gazda.”¹⁹⁵

¹⁹⁰ Bernáth Béla: *A szerelem képes nyelvéről*. In: *Erősz a folklórban*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987. 50. o.

¹⁹¹ *Szerelmi babonák*. Kiss József. (Régi szatmári babonák, rontások, szemverések, ígéзések, kísértések, és egyéb boszorkánykodások) Népszava 1989. 11. o.

¹⁹² Uo. 14. o.

¹⁹³ Uo. 16. o.

¹⁹⁴ Uo. 123. o.

¹⁹⁵ Uo. 124. o.

A kenyérfőzés anyasági jellege mellett szól a pusztaság tény, hogy a pékmunka eredetileg kifejezetten női reszort volt. Minden egyes fázisát nők végezték, a férfi a kenyérsütésnek a közepébe se kerülhetett, elő nem fordulhatott effajta abszurditás.

A szaporító kovász

Az élesztő körüli hercehurcák kétségtelenné teszik, hogy azt a kenyértészt megtermékenyítőjének látták. Sőt, mindaz, ami körülötte, s általában is a kenyér körül zajlik, nem pusztán a háziasszony vagy leány termékenysége, hanem azon túlmutatva, az egész kisközösség életfolyamataira kihat.

„Szalontán, mikor a kenyérnek kovászt készítenek, a lisztre három keresztet tesznek kezükkel, s ezt mondják: „Ne feledj megkelti, mint a vénlány férjhez menni.” Ha pedig megtették a kovászt, hogy jól megkeljen, meg kell uszítani, mint a kutyát. Debrecenben késének élével tesz (a kenyér szegője) keresztet, eközben cuppant egyet a szájával, „uszítja a kovászt”.¹⁹⁶

„Szamosszegen, ha a leány meg akarja tudni, hogy abban az esztendőben férjhez megy-e, kovászt készít, s a feje alá teszi. Ha a kovász reggelre megkél, akkor férjhez megy, ha nem kél meg, akkor nem megy férjhez. Erdőcsokonyán, ha viselős asszony kenyeret süt, a szakasztóruhán rajtamaradt kenyérvászt gömbölyűre formálja s a kemencébe dobja s azt mondja: „Édes kis kovászsom mutasd meg, hogy fiam vagy leányom születik-e?”, ha a kenyér gömbölyű marad, fia, ha meghasad, lánya lesz.”¹⁹⁷

Karcsán kovászt, kivált olyan háztól, ahol egészséges, kövér gyerek van, nemcsak hogy semmiképp sem ad-

¹⁹⁶ Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos „babonaszótára”. Kézirat. *A Kovász.*

¹⁹⁷ Uo.

nak, mert lefogyna a gyermek, de nem is tartják tisztességes dolognak ennek kérését. Őrségben kovászt kölcsönkérni nem jó.¹⁹⁸

Betegélesztő kovász

Azt bizonygatjuk, hogy az élesztőt valóban életre keltő csodaszernek tekintették, miként ezt a tartalmát a magyar nyelv híven őrizgeti. Mindezt messzemenően alátámasztja a népi gyógyászatban betöltött sokoldalú hasznosítása is:

„Felhasználják a kovászt gyógyításban is: Göcsejben a kisgyermek torokfájásánál a feje lágyára áztatott kovászt tesznek. Balatonendrédén kovászt borítanak a daganatra. Csökölyben savanyú kovászt kötnek a forráságban szenvedő talpára. Mócsán a lázat és fejfájást talpra kötött kovással húzzák le.”¹⁹⁹

„V: Hallottuk mindig az öregebbektől, hogy nagyon fájt a lábam, tettünk rá szappan kovászt. Én magam csináltam, kipróbáltam szappanos, tejfeles kovással.

K: Szüleid nem tudták, hogy ezt így lehet gyógyítani?

V: De mondták ők is – hogy majd teszünk rá écaóra kislyányom szappanos kovászt, meg pelyhes kovászt, meg paradicsomot. Beköttük oszt reggelre kiszitta a gennyet.

K: Milyen gyógyító módszereket ismersz még különféle betegségekre?

V: Paradicsomos, szappanos kovász.”²⁰⁰

(**K:** Katona Henriett; **V:** Válasz)

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ Uo.

²⁰⁰ *Boszorkányok pedig vannak.* Besenyszög község hiedelemvilága. Bajzáthné Katona Henriett. MEK-04840

Mágikus kovász

„Régi néphit szerint a Szent György éjszakáján húzott harmatban van a föld ereje, zsírja. Ebből csöppentettek kovászukba a régi szegedi kenyérsütögető asszonyok, hogy kenyérük minél szebbre süljön. Ezért húzták meg ilyenkor más földjét fehér lepedővel a bűbájosok. Oda-haza kicsavarták belőle a harmatot és pogácsát sütve, a maguk tehenével etették meg, hogy az hízzék és tejeljen minél bőségesebben más földjének erejéből.”²⁰¹

Szent György ünnepe eredetileg a sárkányölésre vonatkozott, s annak vére csodás erejű, hisz egyebek közt a hőst ez teszi a mesékben sérthetlenné. Kockáztassuk meg a felvetést, hogyha ez a csodaanyag kerül ilyenkor a harmatba, nyilván még hatásosabbá változtatja. De itt csak egyvalami fontos, hogy a kovász csodaszer.

Bibliai élesztő, kovász

Az Ószövetség és a kovász

A Biblia szövegfolyamában legalább százszor bukkan fel így vagy úgy a kovász. Csak ámul az ember, mekkora szigorral, komolysággal rendelkeznek afelől, hogy a kenyér épp kelesztett vagy történetesen keletlen legyen, annak kétségetlen jeleként, hogy az összerzők, ill. ősideológusok ennek hallatlan fontosságot tulajdonítottak. Az indoklás ilyenkor is rendre elmarad. Hovatovább, még pl. az Exodus kimenetelét is veszélyeztette volna a kenyér kovásztalanságára vonatkozó tilalmi utasítás²⁰² be nem tartása. A mítoszok, mesék étkezési tilalmaival elsősorban az Alvilágból történő kimenekülések alkalmá-

²⁰¹ Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium 1-2*. MEK-04656-7

²⁰² Kővér András megjegyzése: A kenyér kovásztalanságának eredeti oka a kérdéses jelenetben a kényszer volt, sietniük kellett.

val találkozunk, s mint jeleztük, mi az Exodus ősvariánsát ilyenféle útnak látjuk, az arra utaló jelek alapján...

A kovász körüli rendkívül szigorú bibliai utasítások értelme akkor kezdhet derengeni, ha a kovászt a magyar élesztő kifejezéssel helyettesítjük be. Ez esetben a kovásztalanság életre keltetlenséget jelent vagy tán egyfajta szűz minőségű kenyeret. Így már felsejlik valami racionalitás, mi ugyanis hajlamosak vagyunk hinni abban, hogy az ilyesfajta talányok felfejthetőek, vagyis nem rébuszként szolgálnak. Nincs tudomásom arról, hogy e folyton visszaköszönő bibliai kérdéskör racionális megoldását felvetették volna egyáltalán, pedig nem válna a szentkönyv kárára ez esetben sem a megértés.

Hogy is hangzik Isten Exodus előtti szigorú rendelete?

„A húst pedig egyék meg azon éjjel, tűzön sütve, kovásztalan kenyérrel és keserű fűvekkel egyék meg azt.” (2M 12,8)

„Hét napig egyetek kovásztalan kenyeret; még az első napon takarítsátok el a kovászt házaitekából, mert valaki kovászoszt ejéndik, az első naptól fogva a hetedik napig, az olyan lélek irtassék ki Izráelből.” (2M 12,15)

„Megtartsátok a kovásztalan kenyér innepét; mert azon a napon hoztam ki a ti seregeiteket Egyiptom földéről; tartsátok meg hát e napot nemzetségről nemzetségre, örök rendtartás szerint. Az első hónapban, a hónapnak tizennegyedik napján estve egyetek kovásztalan kenyeret, a hónap huszonegyedik napjának estvéjéig. Hét napon át ne találtassék kovász a ti házaitekban; mert valaki kovászoszt ejéndik, az a lélek kiirtatik Izráel gyülekezetéből, akár jövevény, akár az ország szülöttje legyen. Semmi kovászoszt ne egyetek, minden lakóhelyeteken kovásztalan kenyeret egyetek. Előhívá tehát Mózes Izráel minden véneit és monda nékik: Fogjatok és vegyetek magatoknak bárányt családaitok szerint és öljétek meg a páskhát.” (2M 12,17-21.)

Kovásztalanság – érintetlenség?

Komolyan kell venni a bibliai élesztőt, mivel a kovásztalan kenyérnek, a pászkának – vízben gyúrt tiszta, kisütött búzaliszt – még ünnepe is van! Mivel a kovász szaporítóanyag, tán a lisztte zúzott isteni búzának érintetlenségét, szüzességét veszélyeztette volna? Manapság már furán cseng egy effajta értelmezés, ám leszögezhetjük, hogy a kovász nemkívánatos reakcióba léphet pl. az Istennek szánt áldozattal:

„Ne ontsd ki az én áldozatom vérét kovászos kenyér mellett, és ünnepi áldozatom kövére meg ne maradjon reggelig.” (2M 23,18)

„Áldozatom vérét ne ontsd ki kovász mellett, és a hús-vét innepének áldozatja ne maradjon meg reggelig.” (2M 34,25)

Annyi bizonyos, hogy a kovász kapcsolatban áll a nagy títokkal, az Élettel, s értelme, mondjuk el százezredszer is, első sorban a magyar *élesztő* kifejezés alapján fejthető meg.

„És monda Mózes a népnek: Megemlékezzél e napról, melyen kijöttetek Egyiptomból, a szolgálatnak házából; mert hatalmas kézzel hozott ki onnan titeket az Úr; azért ne egyetek kovászoszt.” (2M 13,3)

Kovászatlan alvilág

A magyar pogány imák őshagyománya is őriz arra utaló ősi kont, hogy az alvilág a kovásztalanság helye. A betegségeket ugyanis kimondottan kovásztalan, vagyis élesztő nélküli halálhelyre zavarják:

„Hegyeknek, vögyeknek, kőszikláknak háta mellé!

Hol fekete kutyák nem ugatnak,

Hol kovászos kenyérrel nem élnek,

Hol fekete kakasszó nem hallatszik.

Esti harangszókor meg ne találtassál vagy déli harangszókor.

Abba a csontba s abba az izekbe, ahova beszállottál,

Mert ha megtaláltotlak,

Elvágom a késvel a nyakadon,
Agyonütlek a Jézus feszülettyive' ámen.”
(Gyimesbükk, Rakottyás (Csík m.), 1969 nyara.
Újváry Lajos gyűjtése. Özv. Póra Györgyné, 1891.)²⁰³

Isten kovásza

Nagy szerencsére ismét kezembe keveredett egy értékes lelet annak csaknem nyílt bizonyítékeként, hogy a bibliai hagyomány is kezdetben a kovászt élesztőnek értette, vagyis e bibliarészletek a magyar köznyelv eme fordulatának – vagyis hogy a kovászt élesztőnek nevezzük – jóvoltából nyerik vissza meghomályosult értelmüket. Ádám teremtése a héber hagyomány szerint is épp a kenyérsütés analógiájára zajlik. Lássuk csak miként is cselekszik Isten:

„Úgy cselekedett, mint az asszonyok, amikor vizet liszttel gyúrnak össze, és a kovászból valamit félre tesznek challá áldozatnak. Mert Isten köddel megáztat-ta a földet, aztán egy maréknyiból megteremtette az embert, aki ily módon a világ legelső challá áldozata lett.”²⁰⁴

E hagyományban, melyet a Graves-Patai könyv felemlített, Isten a köd által éleszt fel a földanyagot, melyből Ádámot gyúrta, ami ez esetben maga az isteni lélek.

Ponori Thewrewk Aurél e téma kapcsán felemlített egy akkád szólásmondást: *Amikor az asszonyok kenyeret sütnek, sírnak az istenek.* A sírás oka vélhetőleg a szakmai féltékenységgel, mivelhogy az asszony ilyenkor teremt, életre kelt.

²⁰³ Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék.*(*Archaikus népi imádságok.*) MEK-05255

²⁰⁴ Robert Graves – Raphael Patai: *Héber mítoszok.* Szukits Könyvkiadó, Szeged. 53. o.

Jézus, az élő kenyér

Az Újszövetséget pont miként az Ószövetséget ugyanolyan hévvel foglalkoztatja a kovász körüli problematika. Krisztus, mint jeleztük, önmagát égi kenyérnek, manának nevezi. Nem köztudott, de lehet, hogy nem mellékes, hogy a Betlehem szó jelentése *Kenyerház*.

Másfelől viszont Jézus tevékenységéhez a szaporítás szorosan kötődik: kenyeret és halat szaporít. Nem is csoda, ha ő maga az élesztő, a kovász, a manna. Jézus másik csoda tette a halott életre keltése (pl. Lázár esetében, vagy majd Feltámadáskor), s mindez pékségi kifejezéssel szólva kovácsolási tevékenységként is értelmezhető:

„Zúgolódának azért a zsidók ő ellene, hogy azt mondá: Én vagyok az a kenyér, a mely a mennyből szállott alá. És mondanak: Nem ez-é Jézus, a József fia, a kinek mi ismerjük atyját és anyját? Mi módon mondja hát ez, hogy: A mennyből szállottam alá? Felele azért Jézus és monda nékik: Ne zúgolódjatok egymás között! Senki sem jöhet én hozzám, hanemha az Atya vonja azt, a ki elküldött engem; én pedig feltámasztom azt az utolsó napon.” (Ján. 6,41-44.)

„Ez az a kenyér, a mely a mennyből szállott alá, hogy kiki egyék belőle és meg ne haljon. Én vagyok amaz élő kenyér, a mely a mennyből szállott alá; ha valaki eszik e kenyérből, él örökké. És az a kenyér pedig, a melyet én adok, az én testem, a melyet én adok a világ életéért.” (Ján. 6,50-51.)

Íme egy-két további vallomás problematikánkhoz, mielőtt valaki megvádol, hogy csak egy elejtett megjegyzést fűjünk fel, s arra alapozzuk megoldási koncepciónkat:

„A hálaadásnak pohara, a melyet megáldunk, nem a Krisztus vérével való közösségünk-é? A kenyér, a melyet megszegünk, nem a Krisztus testével való közösségünk-é? Mert egy a kenyér, egy test vagyunk sokan;

mert mindnyájan az egy kenyérből részesedünk. Tekintsétek meg a test szerint való Izráelt! A kik az áldozatokat eszik, avagy nincsenek-e közösségben az oltárral?” (Pál 10,16-18)

„És mikor ők evének, vévén Jézus a kenyeret, és hálát adván, megtöré és adá nékik, mondván: Vegyétek, egyétek; ez az én testem.” (Márk 14,22.)

A megfeszítettek, a bűnösök testét a Bibliában megtörik. De ugyanazzal a szófordulattal „törik meg” a kenyeret is, tán mivelhogy azt is hasonló testnek, élőnek tekintik. De nemcsak a Bibliában, hanem Egyiptomtól a Biblián keresztül, a magyar köznyelven át egész a Kalevaláig, s nyilván még sokkal tovább.

Jézus a Mennyegek országát is a kovászhoz hasonlónak mondja: „Más példázatot is mondott nékik: Hasonlatos a mennyeknek országa a kovászhoz, a melyet vévén az aszszony, három mércze lisztbe elegyíte, mígnem az egész megkele.” (Máté 13,33.)

A Pleiades csillaghalmaz volna eredetileg mennyek országa? A Kaptárcsillag? Onnan aztán támadhatnak valóban mézfolyamok...

Méz és kovász

Méz és kovász? Pedzegettük, hogy a kovász-élesztő körüli rítusok a kaptár és méz körüli elképzelések rokonai, párhuzamos gondolatkörei. A régi mitikus méz is a kovással rokon csodaszer, s ennek bizonyossága, hogy a méz olykor azonos tilalom alá esik a kovással.

„Semmi ételáldozat, a mit az Úrnak áldoztok, kovással ne készüljön; mert kovászból és mézből semmit se füstölögtethettek az Úrnak a tűzáldozatok között.” (3M 2,11.)

A Lót család is kovásztalan kenyérrel kedveskedik az égi látogatóknak az ő „exodusuk” előtt, mielőtt azok kivezetnék őt és családját a – szerintünk eredetileg – Tűzőzönből.

A Kalevala kovászai

A sör és a kovász

Miközben a Kalevalát lázasan foglalkoztatja a kovász-kérdéskör, a Kalevala kutatást mindez hidegen hagyja. Pedig hát úgy volna illendő, hogy az ilyesmi összhangban álljon.

A kelesztéssel összefüggésben a sör eredetéről ránk maradt egy remek passzus. Ez megmutatja, sőt, igazolja, hogy a régi emberiség mennyire közös húron pendült, s az utókor is abban, hogy az ilyesmire fittyet hány. Vegyük már észre kedves utókor, hogy a LÉT kvintesszenciája foglalkoztatta elsősorban a régi emberiséget, s a kelesztő anyagban, a kovászban vagy mézben vélték a régi finnek is az örök élet csodaanyagát feladni.

Ez a kalevalai jelenet is azt mutatja, hogy a méz is kovász, vagyis élesztőféleség, tehát most itt is aktuális:

„Főzni már a sört kifőzte,
Megkeletni mégse győzte,
Tanakodik, tépelődik:
»Ember ehhez mit emeljen,
Még mi a nyilat szemeljen
Élesztőjéül a sernek,
Karcosba kelesztőszernek?»”

És eztán következik a nemrég már látott kalevalai eseménysor, melyben a méh egy talányos szüzecke csípőjén csillogó aranyos fűszálról szerzi be a hatékony kelesztőszert, melytől végre valahára, megannyi hiábavaló kísérlet után a sör életre kel, nyilván buborékol, vagyis lélegzik, s forr, vagyis él:

„Oszmotár meg a sör közé,
Kapó karcosba keveré,
A sör attól kezd, ím, kelni,
Az ifjú ital tüzelni.”

Tehát jól gondoltuk, hogy régi méz és az élesztő párhuzamos témakörök, hisz a sörkelesztést is életre keltésnek tekintik. De ez még hagyján! Furább, hogy a vaskohászat is az!

Kohászat, kovással

Meglepőbb, hogy a vasat is kovászolják a Kalevalában, pont, miként a kenyeret. Vagyis a jelek szerint a vasmassa is termékenyítésre, kelesztésre vár:

„Mocsárból a vas kitúrva
Nedvessége jól kigyúrva
Helyeződött vashámorba...
Itt a kovács tűzbe veti,
Kohójába kényszeríti [...]
Nyúlik a vaskó pempőképpen
Salakképpen habzik éppen,
Megkel, mint a búzatészta,
Mind rozskenyér bedagasztva.”²⁰⁵

A sör- és vaskohászat és persze a pékmesterség abban lehetnek a régiek számára egyek, hogy mindet életre keltési eljárásnak tekintették.

„Oszmotar, a sör szakácsa,
Kapo, karcosok kovácsa.”²⁰⁶

A *Kalevala* kacsájában rámutattunk, hogy a kohót a Kalevalában lényegében anyaméhnek tekintik, melyből különös élőlények támadnak, sőt, születnek. A kohót – emlékezzünk: a kenyérsütésnél a kemence anyaméh analóg szerkezet –, melyet Ilmari kovács „kurkál”, sőt, csaknem megtermékenyíti, mivel-hogy a végtermék inkább szülemény, mint termék.

²⁰⁵ *Kalevala*. Helikon, 1985. Ford. Vikár Béla. 58. o.

²⁰⁶ Uo. 132. o.

A kovácsok azonban – nemrég beszéltünk erről – csak demiurgoszok, s nem istenek. Ilmarinen is ezek közül való. Ez az oka s magyarázata, hogy művei jobbára – a szampóról külön kéne szólni – kudarcra kárhozzatnak. Isten annál hatékonyabb – szerencsétlenkedő társával ellentétben –, s nyúljon bármihez, minden megtermékenyül, áldásossá, sőt, fogyaszt-hatóvá válik, miként az alábbi jelenet mutatja.

„Tengert mézzé ő [az Isten] regélné
a tenger főenyét gyönggyé
malátává tenger földjét,
sóvá tenger sok kövecset
tér ligetet termőföldre,
irtás szélit búzaföldre
minden halmot költ kalácscá
minden sziklát tyúktojássá”²⁰⁷

Isten hasonló tetteiről megemlékezik a Biblia, visszájára fordíthatja átkait alighanem épp termékenyítő lelke, csodakövása segítségével, melyet nyilván a Teremtés alkalmával is használt a káosz felélesztésére:

„Ezt mondta az Úr, az Isten. Azon a napon, amikor minden bűnösöktől megtisztítalak benneteket, újra benépesítem a városokat, és a romok újra felépülnek.”
(Ezékiel 36,33)

És a romok, a sivatag Édenkertté válhat a rendelkezések következetes betartása esetén:

„Az elpusztult földet újra megművelik, amely csak pusztaság volt minden arra járó számára. Azt mondják majd: „Ez az elpusztult föld újra olyan lett, mint az Éden kertje [...]” (Ezékiel 36,34)

Áldott és átkos kovász?

Átkos kovásról is megemlékezik a Biblia, tán ilyenkor nem az élet, hanem a halálkivonat kerül a táplálékba:

²⁰⁷ Uo. 143. o.

„Jézus pedig monda nékik: Vigyázzatok és őrizkedjetek a farizeusok és sadduceusok kovászától.” (Máté 16,6)

„És ő inti vala őket, mondván: Vigyázzatok, őrizkedjetek a farizeusok kovászától és a Heródes kovászától!” (Márk 8,15)

Jóllehet, a Szent Szöveg a kovász értelmét egy jelképes értelem felé tereli, mi viszont tisztán látjuk, hogy kezdetben igenis valóban megkülönböztették a jó és rossz kovászt. Az egyik jó, égi, a másik pedig rossz, pokoli termékek életre keltője, mely utóbbi igen nagy bajt hoz a világra. Mindezt a Kalevalának egy fontos jelenete híven illusztrálja, melytől a Bibliában fel említett átkos kovász is megfoghatóbb értelművé válik:

A bűnös VAS kovásza

Valójában ezt a problémát a méznél illetett volna tárgyalnunk, mivelhogy itt most egy anti-mézzről, egy halálanyagról fogunk megemlékezni. Olyannyira kovászként beszélnek erről az átkos nedűről, hogy ez alapot ad arra, hogy itt a kovász kérdéskörnél tárgyaljuk.

A bűnös vas gyilkossá, gonosszá válásának eredetmeséjét fogjuk itt most felidézni. Mert, aki nem tudná, a vasat eredetileg nem azzal a szándékkal teremtették, hogy a gonosz, gyilkos szerszámok alapanyagává váljon. Csakhogy a kezdetén Ilmari kovács kezéből kicsúsztak az események, mégpedig a következőképp:

Ilmarinen, a kalevalai csodakovács az első vas elkészítésekor felkéri a méhecskét(!), hogy szerezzen áldott kelesztőszert a vaspempőbe. Ám amíg a méh odavolt – hisz vélhetőleg épp a távoli Hetevény-Kaptárcsillagba kellett elzarándokolnia – a gonosz darázs lecsapott a fortyogó vásra, s Hísznek, az alvilág fejedelmének gyalázatos mérgét belefecskendezi, vagyis halálos fegyverré vált a vas, s ettől lett végül gyilkos szerszámok átkos alapanyaga:

„A darázs meg, Hísz madara,
Nézegeti, hallja vala,
Nézdeli szélről házfödélről.
Kéreg alól kandi kémül,
A vasat hogy merevítik,
Az acélat hogyan edzik.
Dongva-bongva lerepüle
Hísz rémségit hányja bele,
Hozza mérgit a kígyónak,
Fekete vérit a csúszónak;
Béka fondor föcskendésit
Acél edzető vizébe,
Vas merevítő szerébe. [...]
Lőn acéla ékteleenné,
Vált a vaskó fékteleenné,
Gyáva eskét elfeledte,
Ebül öndíszét fölette,
Véreit az aljas vágja,
Maga népit marja, rágja,
Készteni a vért buzogni,
Drága nedvet elcsurogni.”

Tehát a darázs a pokol, a méh pedig isten állatkája.

A sör élesztője

Már a régi Egyiptom is komoly, sörivő nemzet volt, s ők annak habjában, tajtékjában vélték a nagy titkot fellelni, az élet alapanyagát.

„A sörkészítés folyamán a sör tetején képződő habot megszárították és ezt használták élesztőként kenyér- és süteménysütéshez. Kb. i.e. 1500 tájékán fedezték fel az élesztő hatását Egyiptomban. Ekkor alakult ki a maihoz hasonló kenyérféleség. Búzából, árpából, rozsból, zabból, tönkölyből sütöttek kenyeret élénk tűzön, előzetesen fölforrósított formákban. A gabona durván volt

örölve, és a kenyérbe került homok is erősen roncsolta, koptatta a kenyeret és a fogyasztók fogát.”²⁰⁸

Kétséges, hogy valóban Kr.e. 1500 táján találták volna-e fel a sört, mivelhogy már a sumerok is ezt nyakalták. Mindenesetre az agyagtáblák is felemlítik a kovászt a sörkészítés adalékanyagaként.

„Ninszaki, te kavarod hosszú kanállal a fűszert, kovászt, gödörben kavarod szagofűvel a fűszeres kovászt.”²⁰⁹

A tajtékról...

Az említett egyiptomi tajték-élesztő arra emlékeztet, hogy az angolban az élesztő a *yeast*-el függ össze, ami olyasmi, mint a tajték, hab. És a kalevalai tengerkovácsoláskor s a vaspempő idézett élesztésekor is ugyancsak habzást, tajtékot emleget a szöveg, tehát ez irányba is érezhető némi halovány összecsengés. Sőt, bizonyos, hogy van itt keresnivalónk, hisz a görög mítoszban tajtékból lép elő Aphrodité, aki érdekes személyiség, mivel eredetileg Uranosz kasztrált s tengerbe hullt nemzőszervéből változik át szerelemistennővé, vagyis van valami jogalapja arra, hogy a világot ő keltse életre, amikor kilépve a kagylóból – mert gyakorta így ábrázolják – lábai nyomán virág fakad. Tehát Aphrodité az Égatyá nemzőszervének tajtékból támadt változata, ez a magyarázata az ő későbbi személyiségének, tevékenységének. Vénusz-Aphrodité eredetileg nyilván nem hölgyalakban, hanem valójában igazgyöngy csillagként kel ki a kagylóból, hogy újrateremtse halottaiból a világot.

Germán, skandináv legendás sörök

No, de folytassuk kovász témában ezt a kör- helyett sörutazást. Az északi népek legkevésbé sem vetik meg a sört, mégsem kizárt, hogy rituális ős-okok is szerepet játszhattak italo-

²⁰⁸ *Egyiptológiai tezaurusz.* Thabet Mona MEK -02497

²⁰⁹ *Fénylő ölednek édes örömében. A sumer irodalom kistükre.* Európa, 1983. Ford. Komoróczy Géza. 118. o.

zási szokásaink kialakulásában. Mire gondolok? Ódin isten mézsőrének legendájában felbukkan egy bizonyos Kvászir, akit a fényes ászok és vánok békekötése emlékére teremtettek, s lett belőle a Bölcsék Bölcse. Ember alakban járta a nagyvilágot, mígnem a gonosz törpék megölték, s véréhez mézet keverve később féltékenyen őrzött csodaitalt készítettek. Maga a *kvászir* úgymond, bogyókból összerágott, erjesztett ital, s ez olyasminek tűnik, mint az oroszok nemzeti itala, a *kvász*. De itt most csak az érdekes számunkra, hogy a kovással funkcionális és szóalaki rokonságot is sugall, s ez sem feltétlenül a véletlen játéka. Még annyit, hogy Ódin egy másik legendájában fél szemét cseréli el egy kortyért a bölcsesség Mirmir törpe őrizte forrásából – feltehető, hogy ez is az előbbi legenda variánsa, mivelhogy a szereplők és a csodaital természete is igen rokon –, hát ekkora volt a régi emberiség tudásvágya s affinitása a titkok iránt, melynek tán csak napjaink emberének pletykaéhsége léphet nyomába.

A világteremtés alapanyaga

Így most, ezen-azon eltöprengve, mielőtt megválnánk az élesztő-kováasztól, hadd fejezzük ezt a részt be egy idevágó, magyar teremtésregében is felbukkanó euró-mítoszi képlettel, mivelhogy itt most kezd valami üzenet kikerekedni. Emlékeznék, ugye, hogy a dualisztikus teremtéstörténetek visszatérő jelenetében isten a bűvárkacsa-lidércet – demiurgoszt – kéri fel, hogy szíveskedjék a káosz vizei alól némi alapanyagot a világteremtéshez felszínre hozni. Ámde ez a *príma matéria* elég furán viselkedik:

„A magyar teremtésregékben – hasonlóan, mint a babiloni, mongol, görög és más népek regéiben – kezdet kezdetén csak végtelen ősvíz volt, s a két teremtő, az Isten és az Ördög. Az Ördög háromszori alámerülés után a tenger fenekéről a körme alatt földet hoz fel, amelyet a vízre tesznek, s amely nőni kezd, s végül

megteremtik az első emberpárt: az Isten az embert, az Ördög az asszonyt.”²¹⁰

A hagyományban igen nagy a megegyezés abban, hogy e felhozott tengerfenéki anyagocska dagadni, duzzadni kezd ilyenkor a sátán szájában, csaknem megfullad tőle. Nagy öröm látni, hogy Komjáthy István mennyire ráértett arra, hogy ebben a történet típusban a ludvérc valójában maga az ördög.

„Arany Atyácska meghallotta kiáltását, látta dagadt fejét, elnevette magát, s így szólt: Lúdvérc köpd ki azt a földet, amit a tenger fenekéről felhoztál! Hát csudák csudája, a kiköpött földből, kősziklák, óriási hegyek támadtak.”²¹¹

És még valami: Miért nem vettük eddig észre, hogy ez az anyag nem föld, hanem ÉLESZTŐ, mivelhogy arra jellemző a dagadás, duzzadás, leállíthatatlan szaporodás. Tehát az élesztő, a kovász ihlette meg az érintett ősmesék a kiöltőit, s a kozmosz élesztője, amelynek csillagkép formátuma belső sugallatunk szerint a Pleiades, vagyis a mi Kaptárcsillagunk, ami egyúttal Élesztőcsillag, Kovászcsillag néven is megállná a helyét.

És most jöjjön párhuzamos történeteink harmadikja a MÉZ és ÉLESZTŐ után, ami pedig nem más, mint a KÖNNY.

²¹⁰ *Az Európai Folklór Intézet kiadványai.* CD-ROM. (Magyar Biblia) Szerk.: Hoppál Mihály

²¹¹ Komjáthy István: *Mondák könyve.* Móra Ferenc Könyvkiadó, 1964.

A KÖNNY talánya

Cinikus siratás?

Akiből tanulmányai során nem sikerült kiölni kellőképp a Kérdések iránti velünk született érdeklődést, ízléstelennek és cinikusnak érzi, ahogy a régiek a halottjukat elsirattatták. Természetesen arra a széltében, hosszában elterjedt bérsiratásra gondolok, amikor egy erre kiképzett idős hölgykoszorú a tetem felett átrikoltozza az éjszakát krokodilkönny hullajtás közepette. Miközben a gyász olyasvalami, amit – miként pl. a gyereknemzést – az ember jobbára nem bíz másokra.

Épp ezért, felvetjük, mivelhogy mások ezt nem tették meg, hogy ez a bérsiratási hisztéria egész másra szolgált, mint aminek tűnik, s jó fellelni az okát. És mivel a régiek mindent át-ideologizáltak, túlgondoltak, hátha a sírás, siratás számukra egész mást jelentett, mint hisszük.

Mivelhogy a régiek hittek a túlvilágban, lehet, hogy olyasmire bázíroztak, hogy a sikoltozás vagy a könnypergetés a halott túlvilági utóéletének hasznára válhat. Hát igen, időtlen idők óta az az érzésem, hogy a könnyet mágikus csodafolyadéknak hihették, vagyis olyasvalami, mint az előbb vizsgált csodaméz és csodakovász-élesztő, tehát felvetésünk szerint ezeknek lehet egy párhuzamos hiedelme.

Mert, ha a *könny* valóban *életvíz*, úgy a *bérkönnyezés* máris fel van mentve, mivelhogy pusztán a könnytermelést szolgált, s e szorgos sirató asszonyoktól a kutya se várta el, hogy a *könnyük szívből fakadjon*, hogy még sajnálkozzanak is. Épp elég lehetett a könnyek csiholása! Egy éve a Budvai Archeológiai Múzeumban (Montenegró) egy guszthusos, aranyos etruszk kétfülű üvegcsé kacsintott rám, azzal az aláírással, hogy ez a könnyek gyűjtésére szolgált! Viszont, ha ezt összegyűjtik, ennél egyértelműbb bizonyítékra nincs szükség, hogy haszno-

sították. Olyanféle funkciót tölthetett be, mint később a szenteltvíz...

Megmutatjuk, hogy a könnyhöz a *mézzel*, az *élesztővel*-, a kovással rokon téveszmerendszereket csatolt a régi emberiség. Egyebek közt halálból, kómás álomból lehet a delikvenst feltámasztani, s néha az alakváltozást, metamorfózist is segíti, számtalan egyéb hatásáról nem is szólva.

Ez az ős-egyetemes könny-értelmezés a magyar hagyományban is számos formában megőrződött, ami egyszersmind euró-mítoszi pillanat is. Köznyelvünk is – amire itt most különösképp odafigyelünk – őrizget egy, kincset érő mondást, ami felett nem árt elábrándozni:

„Visszasírsz még engem!”

„Visszasírod még ezt; Visszasírsz még engem!” – mondja a magyar. Ezt úgy szokás érteni: Sírsz még te utánam, majd ha faképnél hagylak. Látni fogják, a könny ennél többre alkalmas, arra, hogy visszahozza a múltat, a régi állapotot. Tehát a visszasírás a múltból való visszabúvészkedést jelenti, s ennek a könny a csodaszere a háttérszövegek vallomása szerint.

Természetesen ezzel Önök most még nem értenek egyet – s tán később se –, ám ez a kérdéskör mégis megér egy misét, mivelhogy a visszasírás, könnyezés mindenfajta variánsa a régi emberiség babonás alaptechnikáihoz tartozott, s a hagyomány szövegei nem szűkölködnek furánál furább vallomásokban.

Tehát a máig köztünk élő, álszentnek tetsző halott sirattatás, bérkönnyezés egy csoda-technológia szolgálatában állt, melynek segítségével vagy feléled a halott vagy segíti annak túlvilági útját. Vagy pedig – ez egy másféle felvetés – arra szolgáló áldozat, hogy a halott lelke egy újszülött testében mielőbb visszatérhessen.

Rituális könnyhullatások

A nagy Lukianosz, aki jellemző mód a fonáságokra vadászott, nem csoda, hogy kiszúrta ezt a józan ésszel igencsak hadilábon álló rituálét:

„[...] a bárgyú emberek csak kiáltoznak, sőt, még siratóművészt is hívnak, aki egy sor régi szerencsétlenséget szedett össze, és aki mintegy ostobaságuk kórusvezetőjeként segíti őket jajongani: ha rákezd, a többiek panaszosan ráfelelnek az énekére. A siratás esztelen szokása mindenütt azonos.”²¹²

Ó-Egyiptomból is akadnak e jelenségről híradások, már ott rájöttek, hogy minek bajlódjon az ember a sírással, ha mások is képesek könnyet termelni. Olyasmi szerep ez, miként a szoptatódajkáé, hisz a lényeg, hogy meglegyen a kellő mennyiségű anyatej vagy jelen esetben könny:

„Temetési szertartásoknál hivatásos siratónők siratták a halottat. Fejüket csapkodták és fájdalmasan sírtak. Lenvászon tunikájukat megszagatták és földdel piszkították be.”²¹³

Mennyivel másképp jelentkezik mindez abban a máig élő héber hagyományban, amely a rituális siratásnak egy még érdekesebb változata. Itt ugyanis ez a rítus egy megadott szent helyhez, a Siratófalhoz kötődik:

„A tíz tudós vértanú halálának gyászdalánál ma is könny szökik a hívő zsidók ezreinek szemébe. A szentély egyetlen mindmáig fennmaradt romjánál – a siratófalnál, ezrek és ezrek virrasztják át most is könnyező, mellverdeső áhítatban történelmünk legtragikusabb eseményének éjszakáját.”²¹⁴

Természetesen az előbbi siratás mellett racionális érvek is szólnak, vagyis egy történelmi esemény egy ősi ceremóniával

²¹² Lukianosz *összes művei I-II*. Magyar Helikon, 1974. / II. 265. o.

²¹³ Egyiptológiai teaurusz. Thabet Mona MEK-02497

²¹⁴ *Zsidó ünnepek és népszokások*. Hahn István MEK-04749

kombinálódva jelentkezik. De egyvalami bizonyos, hogy mindezek az előbbi sírások gyökeresen különböznek a gyász spon-tán megnyilatkozásától, amivel nekünk itt most nincs semmi dolgunk, hiszen azt mindenki érti és ismeri. Tehát épp azoktól igyekszünk ezt az ősi, más indíttatású siratásokat elkülöníteni.

Baldr ifi-isten visszasiratási kísérlete

Egy germán monda számunkra épp kapóra jön, oly ideális szövegkiszíreelésben meséli el mindazt, amire szükségünk van. Az előzmények: Baldr főistenfit magával ragadja a halál, viszont az anya, Frigg, aki ugyancsak főistenség, kiszimatolja, hogy akad megoldás fiának a Halál Birodalmából való kiváltására: Hél, az alvilág félelmetes ura hajlandó Baldr-t visszaengedni az istenhonba, ha mindenki az égadta világon könnyet ejt érte:

„[Hél:]... ha az egész világon mindenki, az élőlények s az élettelen tárgyak is szeretik és siratják Baldr-t, akkor visszaengedem az élők közé. De ha csak egyvalaki is akad, aki nem siratja, akkor itt marad velem Baldr.”²¹⁵

Mi a csodát akarhatott ezzel a könnyeztetéssel Hel, az alvilág ura elérni? Itt feltétlenül a szentimentális értelmezés tűnik kézenfekvőnek: ha akad olyan galád lény, aki nem sajnálja, ez a végleges halálát jelenti.

Baldrnak pechje van, mert akad egy lény, aki mégsem sír érte. Ezt nem feltétlenül gonoszságból teszi, hanem vak, s ezért nincsenek könnyei. Eszerint mégiscsak el kell vessük a jelenet szentimentális értelmezésének lehetőségét, mivelhogy a vak nem érzelmi okokból tagadja meg a sírást érte. Ez viszont azt jelenti, hogy az alvilág ura nem egyszerűen sajnálkozást, hanem könnyet követel, mégpedig mindenkitől! Mivelhogy ez egyfajta könny-áldozat, ami túlvilági praktikák kincset érő

²¹⁵ *Germán, kelta regék és mondák* Móra Ferenc Könyvkiadó, 1965. 28. o.

segédanyagaként hasznosítható. Nem kétséges, hogy ez a könny itt váltságdíjként, fizetőeszközként szolgál.

Visszasírás a halálból

Mircea Eliade a sumer-akkád Gilgames eposz egyik szöveg-jelenete láttán megállapította, hogy Gilgames nem a vakvilág-ba sír kedves barátja halálakor, hanem nagyon is célirányosan, sírással reméli feltámasztani.

„[Gilgames] 7 napon és hét éjjelen át siratja barátját, és nem engedi, hogy eltemessék. *Azt reméli, sírásával végül feltámasztja.*”²¹⁶

Ez az eset igencsak az előbbi germán legendát idézi, hisz nyilván nem a rikoltozásától várja barátja feléledését, hanem itt is egy rituális könnytermelés szunnyadozik. Ha valaki ezt kétségbe vonja, annak megmutatunk egy-két, ezzel egyívású sumer-akkád szöveget, ahol ugyancsak a sírásra történő erő-lyes felszólítás germán legendai mása köszönt ránk: Enkidu halála alkalmából a mindenség összes szereplőjét sírásra szólítja Gilgames:

„Sirassanak a megjárt utak, a meredek hegyi csapások
a cédruserdő ösvénykéi – sírjanak, zokogjanak érted!
Sirassanak a bekerített Uruk vénei, akik egykor
kinyújtott karjuk áldásával kísérték az útra kelőket!
Sirasson meg a zöld mező is, anyádként gyászoljon,
sirasson!
Sirassanak a kösziklák is, amelyek látták vonulásunk!
Sirasson a tigris, oroszlán, párduc, vadmacska és hiéna
[...]”²¹⁷

²¹⁶ Mircea Eliade: *Vallási hiedelmek és eszmék története* I. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 71. o.

²¹⁷ *Gilgames. Agyagtáblák üzenete.* Ford: Rákos Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. 138. o.

Tehát ez a felszólítás siratásra nem magára a gyászra, hanem könnytermelésre vonatkozik, végül is egy visszasíratási technológia érdekét szolgálva.

Visszasírások a magyar hagyományban

A magyar hagyomány is számos köntösben őrzi a jelenséget. Más kérdés, hogy mifelénk nem feltétlenül kívánatos a szereteteink sírból, temetőből való visszajövele, s tesznek is ellene:

„A [könnyel telesírt] zsebkendőt a sírba dobják, hogy később ne tudják visszasírni a halottat.”²¹⁸

Lám, a sírból nálunk is visszasírható a halott az érte hullajtott könnyek által, igaz, ezúttal épp ennek megakadályozása a cél. Természetesen értjük, hogy az előbbiek a kísértetjárástól védenek, ami nem egy kívánatos esemény. A könny tehát kétélű fegyver, mert visszahozhatja a delikvenst, ha akarjuk, ha nem, a halálból, s ezt példázzák az alábbiak is:

„Hosszú havas lábai alatt,
mennyi bánatot raktál nekem[...]
Könyveimmal megöntöztelek,
mégsem ázott meg annyira szived,
hogy visszatérj s mégegyszer gondomat viseld”
(Gyimesbükk, Csík m. 1969)

„Hijába sírok, hējába mindén,
nem tudlak visszasírni, drága jó uram”²¹⁹

Az alábbi szövegrészletben is közös blokkban lakik a könny és a feltámadás, és persze a felszólítás a siratásra. Tudatosnak véljük, hogy nem azt kéri az elhunyt, hogy sajnálják, hanem hogy könnyezzenek is.

²¹⁸ Dobos Ilona: *Bodroglózi mesék és mondák*. Budapest, Árkádia kiadó. 1988. 22. o.

²¹⁹ *Magyar népdalok. I-II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975. MEK-06234

„Édősanyám, édösnyám, hallja ken,
Rúlam soha el ne feleltközzön ken!
Könnyes szömmel öntözte ken fejfámat,
Megköszöni lelköm, hogyha feltámad.”²²⁰

(Egyházaskér-Torontál)

Természetesen Önöknek nem könnyű belemenni a játéunkba, s belátni, hogy ezek a szövegek mára már Janus-arcúvá váltak, vagyis kétféleképp értelmezhetőek. Épp ezért valahogy ki kéne vágnunk a rezet, amiből megértik, hogy a régi szövegekben egyazon szív dobog.

A magyar utak könnye

Kész örület, hogy a magyar ősdalokban máig ugyanúgy sírnak az utak, mint a nemrég látott sumer-akkád szövegekben. És nyilván nemcsak a gyalázatos kátyús állapotuk miatt. Ugyanazért sírhattak a magyar ősdalok útjai, fái is, mint a többi őshagyományé, s mely sírás értelmét a sumer és germán legendák még megőrizték. Mifelénk már csak a zokogás ténye maradt mindebből:

„Sír az út előtttem
bánkódik az ösveny...”

„Megsirat ingem madár es
meghajlik értem az ág es.”²²¹

„Siratnak barlangban levő
merges sárkányok,
siránkoznak minden helyben
livő vád allatok”²²²

²²⁰ Uo. II. 323. o.

²²¹ Kallós Zoltán: *Balladák könyve*. Magyar Helikon, 1977 Budapest 358. o.

²²² Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Magvető, 1976. 755. o.

E mérges sárkányok, vagy egyéb vadak, s utak zokogása arra vall, hogy itt valami nagy összefogásra volt szükség sírás terén, melyhez a megoldási tippünket megosztottuk Önökkel.

Könny-áldozat

A könny egykori igen magas árfolyamát híven jelzi, hogy a sumerok a könnyet áldozati ajándéknak tekintették. Eszerint viszont, miként már célozgattunk rá, isteni táplálék is lehetett. Pont miként a kioltott áldozati állat lelke, az ételek illata vagy az oltárról lecsorgó vér, a könnyet is elfogadták fizetőeszközként az istenek. Gilgames Utu istennek könnyáldozattal fizette meg a vámot, hogy nyakába vehesse a világot, azért, hogy az örök élet birtokosa lehessen. És könnyei nem hulltak hiába:

„Utu a könnyeit áldozatként elfogadta.”²²³

Lám, Utu istennek nem Gilgames könnyörgésétől lágyul meg a szíve, s ereszti el nagy útjára, hanem a leadott könny mennyiség ellenértékéért. Gilgames eztán elindul az Alvilágba, élve mehet el a Halál birodalmába! Tán a könny is olyan útlevél, mint Aeneasnak az aranyág...

De még maradjunk Sumerban, mivel egy másik példát is hozhatunk, hogy a könny az, amivel Utu isten megkörményezhető, lekenyerezhető. A kérdéses jelenetben Dumuzi istenség – miként Baldr – az alvilágban reked, s ő is könnyhullajtásba fog, s nem is hiába:

„Utu a könnyeit elfogadta.”²²⁴

Másutt:

„Utu a könnyeit elfogadta.

/ő, az irgalom embere, irgalommal volt iránta/”²²⁵

²²³ *Fénylő ölednek édes örömében. A sumer irodalom kistükre.* Európa, 1983. Ford. Komoróczy Géza. 171. o.

²²⁴ Uo. 213. o.

²²⁵ Uo. 234. o.

Nem kétséges, hogy errefelé a könny az útlevél. Döbbenetes, hogy az ezer évvel később lejegyzett germán legenda könnye ugyanígy váltja ki az isten-embert az alvilágból.

Egy könny a dán hagyományból

Sokan ismerhetik azt az Andersen-feldolgozta dán ösmesét – *A lány, aki a kenyérre hágott* –, mely arról szól, amire címe céloz. Inge, ez a piperkőc kisleány sárba dobja kenyerét, így próbál a latyakban tiszta cipővel élni haza. Ámde a dolog viszájára sül el, mivel kenyerestől mintha egy liftbe ugrott volna: az alvilágba süllyed, ahol elég kutyául érezheti magát. Mi is történik?

„Egyszer csak egy forró könnycsepp hullott a fejére; lepergett az arcán, le a kenyérre; aztán még egy, nyomában a harmadik, a negyedik... Ugyan ki siratta a páváskodó leányt? Talán az édesanyja odafönn az enyhe földi világban. Bizony, ő siratta, csakhogy az anyai fájdalom könnyei nem válhatták meg Ingét, csak perszelték, és növelték szenvedéseit.”²²⁶

Látszólag ez épp ellenpélda, pedig mégsem az. Hisz épp ugyanazt állítja, mint a többi szöveg, hogy a könny a halálból megválthatja az embert, hisz a jelenet összetevői ugyanazok, mint előbbi példáinkban: a halál, és a könnyel való megváltás ténye. Nyilván a lány akkorát vétkezett a kenyérre lépéssel, amit az alvilág ura képtelen volt tolerálni, s sírás ide vagy oda, nem engedte ki karmai közül. Más kérdés, hogy tán épp az anyjától féltében hágott a kenyérre a leányzó, mivel ha összesározza cipellőjét, elfenekelik.

Tálcába sírás

A *Fadöntő* c. Fehérlófia-típusú mesénkben egy alvilágba rabolt királyleányt találunk a következő élethelyzetben:

²²⁶ *Hans Christian Andersen meséi.* Hans Christian Andersen. MEK-00309

„Ott ült a királykisasszony, éppen akkor hullatta könnyeit egy ezüstitálba.”²²⁷

Magából a szövegből nem derül ki, hogy mért művel ilyesmit, ám annyi bizonyos, hogy ő is a halál birodalmában van. Könnyeket hullajt, de nemcsak úgy a vakvilágba, hanem ezeket gyűjti is! S a könnyek összegyűjtésének további hasznosítási célja lehetett, mégpedig az, amit a távoli szövegekből már felkutattunk.

Néha a magyar mesékben – s tán egyebütt is – előfordul, hogy a királylány könnyei gyönggyé válnak, s szeme valóságos gyöngyforrás. Ez esetben a könny már kézzel foghatóbb fizetési eszköz praktikus eszünk számára is. A könnyet sokféleképp értelmezték, viszont csak az sejlik, hogy hallatlan becsben állt, s épp ezért erre a könny-gyöngyre sem árt visszatérnünk nemsokára.

Utódlás könnyel

Kalevalai könny

A *Kalevala* *kacsájában* már foglalkoztunk ezzel a témával, viszont most a napirenden lévő magyar hagyomány és euró-mítosz kedvéért megidézzük azt, ami onnan ide is kívánczik, megtoldva újabb felvetésekkel, s lehetőleg továbbgondolva a témát.

A Kalevalában olyan könnyezés tanúi voltunk, hogy megállt bennünk az útő: A Väjnämöjnen szeméből kibuggyant könny egyfajta vándorútra indult, s vált e jelenetsor titkos főszereplőjévé, mivelhogy különös mód rajta, a könnyön maradt a szövegreflektor:

²²⁷ Benedek Elek: *A fekete kisasszony*. Magyar mese és mondavilág 2. MEK-04865

„Väjnämöjnennek magának
Könnyei kicsordulának,
Perdül gyöngye két szemének
Vízcseppjei gördülének
Áfonyánál izmosabbak
Borsószemnél vaskosabbak,
Fajdtojásnál domborúbbak
Ott az öreg Vejnemöjnen
Maga szóval így en szólal:
»Van-e itt az ifjú népben,
Ifjú népben, itt e szépben,
Ebben a hatalmas hadban,
Egy őstől való csapatban
Könnyemnek kihalászója
Végzetetlen víz ölébül.«”²²⁸

Aki ezt a kalevalai pillanatot finn belügyként olvassa, semmit sem érthet. Nem értheti, hogy Väjnämöjnen miért esik pánikba elkallódott könnye láttán, s miért siratja könnyeit. Nincs tudomásom arról, hogy ezt, s rokon kalevalai világmítosz-pillanatokat ilyen relációban elemezték volna, pedig értése egész egyszerűen nélkülözhetetlen.

A vén dalnok kínjában tücsköt-bogarat felkér, hogy valahogy hozzák vissza könnyeit a tengerből, ami egy eszelős gondolat. Végül egy kacsa rááll a dologra, s becsületére váljék, hogy fel is hozza az időközben gyönggyé vált könnyeket:

„Tengerből a könnyet hozza,
Väjnönek kezébe vissza”²²⁹

A jelenet kacifántosabb mint gondolnánk, s ennek a *Kalevala Kacsájában* hangot is adtunk, akit érdekel, érvelésünket ott megtalálja. Lényege, hogy a nagy dalnok elkallódó könnyéből nem kívánt magzat születik, aki majd átveszi tőle a világ trónját, mégpedig nem is a legudvariasabb formában...

²²⁸ *Kalevala*. Helikon, 1985. Ford. Vikár Béla. 266. o.

²²⁹ Uo. 267. o.

Aki vad ötletnek tartja, hogy a régiek a könnyet, miként itt, *semennek* vagyis férfiúi magnak tekintették, illik némi bizonyítékkal szolgálnunk. A régi egyiptomiak, de a görögség is ismeri ezt a képsort, igaz, az utóbbihoz elkel majd némi magyarázat:

Ré könny-gyermekei

Íme a fontos egyiptomi legenda, hol a könny emberré válik:

„Az Aranykor-mítosz arról szól, hogy Ré elkóborolt gyermekei (Su és Tefnut) után küldte fél szemét, hogy keresse meg őket. A szem sokáig elmaradt, s mire visszajött, Ré már csinált magának másik szemet. Erre a szem megharagudott és *könnyet hullajtott, amelyekből emberek születtek*. Dühösen lángba borult erre a szem, Rét pedig kígyóvá varázsolta s a homlokára rakta. Most is onnan okádja a tüzet, ha ellenség közelít.”²³⁰

Az őskor iránt érzékeny Mereskovszkij így látja az összefüggést az emberteremtés és a fentről aláhulló isteni könny-cseppek között:

„A világ Isten emanációja: a teremtés napján az ember lelke »*könnyként* folyt ki isten szemeiből« és az istenek lelkei »úgy jöttek ki isten szájából, mint a szavak az ember szájából«.”²³¹

Egy remek karjalai mesében az ember teremtésének egyik látszólag sablonos történet-variánsa bukkant elénk. A könny itt egy fatuskót kelt életre, mondhatni termékenyít meg, életet lehel belé:

„Alighogy az első forró könnycsepp reáhull az éger-tuskóra, az megéled, emberré válik.”²³²

²³⁰ *Egyiptológiai teaurusz*. Thabet Mona MEK-02497

²³¹ D. Sz. Mereskovszkij: *Kelet titkai*. Holnap kiadó, 1992. 48. o.

²³² *A két rénszarvas*. Karjalai finn népmesék Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1977. 35. o.

Az utókor az effajta könnyezést csak periférikus eseménynek hiszi, a történet cifrázásának, ámde e feltárult könnykérdéskör láttán nem kétséges, hogy ilyen esetekben a nemzés kifejezés a találób és a helyénvalóbb.

És emlékezzünk meg ismét Aphroditéről, aki édesapja kaszt-rált nemzőszervének cseppjeiből támad, s gyöngyként ragyog odafent az égen.

Sokoldalú felhasználhatóság:

Ébresztő könny

Kómába esett mesebeli, mítoszi ifjak gyakorta a rájuk pergő forró könnytől szoktak, ha több kettőnél, felébredni. Ne feledjük, hogy az ógörögök az álmat a halál testvérének mondták, s e mesebeli ébresztések csaknem feltámasztást jelentenek, tán az eredeti szövegvariánsokban a halálból.

„Sírt a királyleány, költögette, ébresztgette a királyfit:

– Kelj fel, kelj fel vége mind a kettőnknek!

De a királyfi nem ébredt fel. Hullott a lány könnye, mint a záporosó, ráhullott a királyfi arcára, s ímé, felébredt egyből.”²³³

Egy észt mese ugyanezt így őrizte meg:

„– Kutass a fejembe, leányka, s ha elalszom, ezzel a tüvel szúrd meg, akkor – felébredek.

A lány kutat, kutat, hát hallja, hogy jó a sárkány. De sajnálja megszúrní a fiút, csak elkezd sírni. Egy könnycsepp a fiú arcára esett, s attól felébredt.”²³⁴

²³³ *Sárkányölő Sebestén (Sárkányos magyar népmesék)*. Az aranyalma. Új Palatinus-Könyvesház Kft. 105. o.

²³⁴ *Az ezüsfogú lány*. Mordvin népmesék. Európa kiadó, Budapest, 1990. 118. o.

Bedörzsölő

Máskor meg a szörnnyé varázsolt királyfi-istenséget változtatja vissza a könny, bedörzsölő szerként alkalmazva, vagyis itt is varázslatos csodaszer.

„Zsuzsika neki fogott sírni, a könnyeivel dörzsölte a [döglődő] fenevad szőrét. Addig mosogatta, hogy a fenevad eltűnt, és meglett a királyfi.”²³⁵

Búcsúzzunk hát e párhuzamos csodaanyagoktól, most, hogy a királyfi és nyilván jövődöbelije problémája szerencsésen megoldódott.

Egyebek

De vajon miért is láthatták nemző folyadéknak a könnyet? Mert testnedv. Minden testből kijövő váladék varázslatos anyag, nemcsak a könny. Ilyen a nyál – pl. a kígyó mérge – sőt, hiszik vagy sem, az izzadság cseppjei is mágikus, könnyszerű csodaszernek számítanak: pl. mohamedánok úgy tartják, hogy Allah a szentséges izzadságcseppjeiből ugyancsak teremteni képes:

„Allah ekkor elszégyellte magát, és izzadni kezdett. *Hat* verejtékcsepp hullott le róla. Akkor Allah az első cseppből megteremtette Abu Bakrt, a másodikból Ostmárt, [...] az ötödikből a rózsát, és a hatodikból a cédrust. [...] Arcának veritékéből megalkotta a trónt, a zsámolyt, a gondosan őrzött formázóasztalt, a tollat, a Napot és Holdat, a fátyolt és a csillagokat, valamint mindazt, ami az égben található.”²³⁶

Az izlandi mondák ős-óriása, Ymir egy ízben igencsak leizzad álmában, s ebből születik az első emberpár és egy nevezetes tehén. Ám lassan már átcsúsztunk egy másik párhuzamos kérdéskörbe, vagyis az izzadásba. Helyezzünk itt el egy fejezetvégi pontot, hisz akit eddig nem győztünk meg, az úgysem a mi olvasónk.

²³⁵ *Fehér virág és fehér virágszál*. Mesélte Balla János, gyűjtötte Balla Tamás. Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1970. 144. o.

²³⁶ *Az iszlám halottaskönyve*. Farkas Lőrinc Imre kiad. 2003. 22. o.

Szent történelem?

Hét vezéres Honfoglalás

Kedves, elsősorban magyar olvasó, csenjünk némi játékos-ságot e száraz olvasmányba! Tessék kitalálni, melyik nép honfoglalása mesélhető el a következő szövegikonokkal:

Az Úr kb. 820. esztendejében egy nép elindul az őshazából egy új hon felé. Jó nyolcvan évre rá, megannyi hányattatás után megérkeznek a célországba, melyet isteni sugallatra vesznek birtokba, s kezdenek benépesíteni. Eredetileg hét nép fog össze e szent cél bevégzésére, hét jeles vezér előzetes egyeztetését követően. Melyik hát ez a nép, kikről itt szó esett, amelynek hét vezéres honfoglalására Kr.u. 1000 táján kerül sor?

Mindazok, akik a magyarság honfoglalására tippeltek, nem jártak messze a megoldástól. Am ennyire egyszerű feladvánnyal mégsem volna illendő előhuzakodnunk. Természetesen ez nem a mi honfoglalásunk legendája, hanem Új-Spanyolország indiánjainak előtörténete, mely Mexikó benépesítését meséli el. Juan de Tovar: *Azték krónika* c. híres jeles gyűjtéséből idéztem az előbbieket.

Viszont a honfoglaló magyarság története ezzel oly kísérteties egybeeséseket mutat, ami kizárt, hogy ne a Sátán machinációja volna, hisz a véletlen ily metszéspontokat a két honfoglalás legendában aligha produkálhat. A hét vezér, a hét törzs, a döntéshozatal egy kivonulásról az egykori őshazából, kacifántos vándorlások vázolásai, s az egyidejű célba érés a valószínűséget csaknem meghaladó egybeesés sorozat.

És ez még nem minden, mivelhogy az indián legendában csillog egy biblia típusú anyaszál is, mivelhogy az új haza keresés Exodus hangulatokat is rejt, vagy sejtet. Főként a ládászállítás készletti töprengésre azokat, akik fogékonyak az ilyesmire.

Szentséges ládaszállítások

Ezek a mi indiánjaink egy szentséges ládát is hurcolásznak magukkal, melyben istenüket – a szerzetes ezt értelemszerűen bálványnak nevezi – hordozzák. Miért viszik magukkal? Mivel ez a bálvány látja el őket úti tanácsokkal, olyan számukra, mint egy GPS rendszer, sőt, tán még annál is több. Meglehetősen körülményesen vezeti őket arra az ígért ígéretes földre, ahol majdan megalapíthatják városukat:

„A [bálvány] neve Huitzilopochtli volt, ami azt jelenti, hogy *egy itt élő pompás tollú madár balja*. E madár tollaiból káprázatos holmikat és ábrázolásokat készítenek. Azt állítják, hogy ez a bálvány parancsolta meg nekik, hogy keljenek útra földjükről, azt ígervén, hogy ők lesznek az urai és fejedelmei minden tartománynak, amit csak a hét nemzetség birtokába vett, annak a földnek, mely oly gazdag aranyban, ezüstben, drágaköben, ragyogó tollakban, finom köpenyekben és minden másban. Úgy indultak útnak a mexicóiak, mint Izrael gyermekei az Ígéret földjére.”²³⁷

A jelenet összecsengése a bibliaival oly szemet szűrő, hogy erre Juan de Tovar (szül.: 1543) is felfigyel. Persze, ha a magyar honfoglalási legendánkat is ismerte volna, nyilván még jobban tátva marad a szája. Ám a magyarság nem jeleskedett a konkvisztádorok között, mivelhogy az idő tájt épp a török ellen védte azt az Európát, kinek legjobb erőit ekkoriban épp a gyarmatosítás, vagyis az új kontinens leigázása és kifosztása, kiirtása kötötte le... Na, de hogyan is fest ez a talányos láda?

„Nádból font ládában hozták magukkal ezt a bálványt, mint amazok a frigyládát. A ládát négy őrző vagy pap hordozta, akikkel a bálvány nagy titokban közölte útjuk minden eseményét. Időben tudtukra adta, minek kell később elébe állniuk. Törvényeket adott nekik, szertartásokra, rítusokra oktatta őket, és hallatlanul vé-

²³⁷ *Azték krónika*. Juan de Tovar. Helikon kiadó, 1986. 13. o.

res és babonás áldozatokra, ahogy áldozataikról szóló beszámolóiból részletesen látható majd. Végül már ennek a bálványnak a véleménye és parancsa nélkül egy lépést sem tettek, mert emberfia nem látott még olyan démont, amely annyit társalgott volna az emberekkel, mint ez. [...] arrafelé vándoroltak a ládával, amerre bálványuk irányította őket.”²³⁸

„Bárhol álltak is meg, első teendőjük az volt, hogy templomot vagy tabernákulumot emeltek hamis istenüknek, attól függően, meddig időztek ott. A ládát egy afféle oltárra helyezték a tábor közepén, amelyet a keresztény egyház használt, mert ez a bálvány, mint majd látni fogjuk, sok tekintetben az egyházat kívánta utánózni.[...] Álmukban aztán válaszolt nekik a bálvány.”²³⁹

Az ő bálvány-istenük nem olyanformán jelenik meg, mint a mi Istenünk az Exodus során? Hisz a Frigyláda épp Isten megjelenési helye. Onnan, a Szövetség ládájáról adja ki rendelkezéseit, mégpedig személyesen, vagyis e kérdésben az indián hagyomány boszorkányosan emlékeztet a bibliaira. Mielőtt az átlagolvasó, aki a Szent Szöveget jó esetben félig-meddig ismeri, felcsattanna, hogy mindez a Bibliában egész máshogy történik, hisz Isten nem jelenhet meg egy ládán, próbáljon meg hinni Neki, magának:

„Ott jelenek meg néked, és szólok hozzád a fedél te-tejéről, a két Kérub közül, melyek a biztonság ládája felett vannak, mindazokról, a miket általad parancsoltok az Izráel fiainak.” (2M 25,22)

Tehát nem azt mondja Isten, hogy onnan üzen majd egy angyala által, hanem ott jelenik meg, testestől-lelkestől, oly személyesen, hogy személyesebben már nem is lehetne!

²³⁸ *Azték krónika*. Juan de Tovar. Helikon kiadó, 1986. 13-14. o.

²³⁹ Uo. 14-15. o.

Ebben az indián szent hagyományban az ő bálványistenük gyakorta álmukban nyilatkozik meg számukra. Ez is egy bibliai párhuzam, hisz pl. Józsefet Isten rendre álmában látja el hasznos útmutatókkal, mely jóvoltából nemsokára ő irányítja Egyiptomot. Megjegyzem a magyar honfoglalási legenda is ismeri az isten álom általi megnyilatkozását, ám gyerünk vissza indiánjainkhoz!

Hála a bálványnak az indián törzs útja megannyi nehézség ellenére is lényegében levajazottnak mondható, hisz talpraesetten leigázzák és kiirtják az útjukba kerülő népeket, akik félnek és rettegnek tőlük, tudván tudva, hogy ők egy hatalmas bálvány védenecsei, akikkel nem ajánlatos ujjat húzni. De halljuk mindezt a leigázottak szempontjából, akik persze nem tapskolnak örömeikben:

„Megmondtam nektek, ezt a népet erősen óvja az istene. Amilyen gonosz emberek, olyan gonoszak a fortélyaik is.”²⁴⁰

És a későbbi indián mexikóiak is ennek megfelelően viselkedtek, mivelhogy istenük tartotta, sőt, öntötte beléjük a lelket:

„Nem hódoltak meg senkinek, mert végül is ezt a földet istenüktől kapták.”²⁴¹

Istenszállítás

A láda- és istenszállítás euró-mítoszi pillanat is, az Aeneisben is épp ilyesmi történik. Ha akad, aki nem ismeri, ez a remekmű arról szól, hogy a szétvert Trója megmaradt fiai nyakukba kapják a lábukat, mivelhogy egy isteni sugallatra egy új haza reménye tűnik fel, és ez nem is egy délibáb. És jóllehet eme jeles dardánok isteneinek is az Ég az állandó bejelentett lakása, ám a szöveg szerint ők maguk is hordozzák isteneiket ládájukban kalandos tengeri útjukon. Vergiliusnál világosan kimondatik, hogy Aeneas és csapatát az ő nemzetpatrónus,

²⁴⁰ Uo. 23. o.

²⁴¹ Uo. 30. o.

lényegében lokális istenségük, elsősorban Vénusz segíti, mégpedig remek hatásfokkal, no persze az ellendrukker Júnó istennő nem túl nagy örömére:

„[Júnó:]

Aeolusom, ki az ég meg a föld ura, nemde a tengert
Nyugtatnod vagy fölvernéd széllel neked adta?
Ílium úszik, nézd, tyrrhén vizen, óh, a gyűlöltek,
Isteneikkel ím Itáliát igyekezve elérni:
Fújj szeleidbe erőt, buktasd a habokba hajóik,
Vagy szórd széjjel s úzd, tépázd meg a tengeren őket!”
„Isteneit Latiumba vivén, honnét a latin faj,
Alba atyái s Róma magas bástyái erednek.”²⁴²

Aeneis tudvalevőleg Vénusz gyermeke:

„»Jaj, menekülj, istennő gyermeke, fuss el e lángból.
Ellenség a falon, meredek Trójánk dül a porba!
Pergamum és Priamus többet tőlünk se kívánhat;
Óvni ha lenne remény, ez a kar megvédi bizonynyal!
Szentjeit – isteneinket – ezért rád bízva ma Trója,
Sorsod ezek kísérlék, vedd őket, s a vizeknek
Habjait átszelvén magasíts várat nekik újból.«
Így szólván szentélyünkéből Vestát, a hatalmast,
Szalagait s az örökmécsest mind sorra kihozza.”²⁴³

Tehát ez is egy honfoglalás-történet, s istenek segítik útjukat, mígnem megannyi hányattatást követően egy új hazát alapítanak, s máig is ott élnek világukat, még azt is túléltek, hogy Attila, Isten ostora azért tört némi kis borsot az orruk alá.

Ki másolt a másik füzetéből?

Visszatérve remek indiánjainkra, akiknek honfoglalása a magyarságával olyannyira összecseng, töprengjünk el, hogy mi lehet egy efféle elgondolkoztató egybeesés oka, magyará-

²⁴² Vergilius: *Aeneis*. Első ének. MEK-02468

²⁴³ Uo. Második ének.

zata? Az, hogy a pre-mexikóiak ne lettek volna annyira kreatívak, hogy a magyar honfoglalás legendájára vagy a bibliai zsidóság históriáira fanyalodtak volna, nem valószínű. És hogy mindezekből egy kollázst állítsanak össze, Juan de Tovar és az utókor megtréfálására, ez sem tűnik életszerűnek. Az még valahogy elképzelhető, hogy a már akkortájt igen népszerű Biblia híre esetleg a megtért vikingek jóvoltából átkeveredett az Újvilágba, ám továbbra is áthidalhatatlan talány a magyar honfoglalás elemeivel, dátumaival stimmelő kísérteties egybeesés.

Túl sok itt a véletlen. Csak arra gondolhatunk, hogy a régi emberiséget egy közös fészekből sodorta szét az idők szele a szélrózsa minden irányába, s egyebek mellett az ősglegendáriummal – ami maga az ősz tudomány – vették birtokba a Földet, a távoli kontinenseket. Ott aztán e bábéli recept szerint szét-sodródott népek saját gusztusuk szerint nyesegették, fejlesztgették legendáikat, a nemzeti tehetségük és lehetőségeik színvonalán.

Apropó *láda*. Az ausztrál őslakók is felemlegetnek egy nagyon rokon ládászallítást, sokan írtak erről, pl. dr. Róheim Géza a *Csurunga népe*²⁴⁴c. legjobb könyvében. Itt, vagyis az ausztráloknál még arra is rácsodálkozhat az, akinek e téren nincsenek ismeretei, hogy a kimondottan héber és mohamedán ceremóniának vélt circumcisio, azaz a körülmetélés, amit manapság higiénias rítusnak tartanak, ott, azon a távoli kontinensen is előfordul, sőt, ráadásul igen bonyolult kiszerezésben. A circumcisiót egyébként a régi Egyiptomban szigorúan kőkéssel végezték el, ami ugyancsak e szokásnak ősiségére utal. Ha már itt járunk, egy fél szó erejéig jelezzük, mennyire globális ez a mára értelmét veszített ceremónia, sőt, az ausztráloknál még a másutt már fel nem lelhető péniszbemetszés is túlélte az őskort:

²⁴⁴ Dr. Róheim Géza *A csurunga népe*. Lablang kiad. 1932 reprint. 87. o.

„Mentek tovább Parába (penis), megnézték a penisüket, és megcsinálták az első subincisiót.”²⁴⁵

A körülmetélés szokása lényében minden kontinensről egyazon formában köszön vissza ránk:

„Bárhonnan ered is a körülmetélés, Óceániában épp úgy, mint Afrikában maga a *par excellence* serdülőkori rítus, de Észak- és Dél-Amerika egyes népeiségei körében is ismeretes. Serdülőkori avatási rítusként tehát a legszélesebb körben, szinte egyetemlegesen elterjedt.”²⁴⁶

Jó figyelmeztetés az ilyesmi arra, hogy nem árt ősi ügyekben globális analógiákkal is számolni, ugyanis a pusztán kultúrkörökben gondolkozó utókor a megelőző időréteget, a közös ősforrást már nem érzékelheti. Nem számol a kultúrkörök közös eredetével. És a komparatisztika avatottjai pedig jobbra csupán egy-egy kultúrkörökön belül végzik összevetéseiket.

Csillagmesebeli regula indítja útnak a honfoglalókat?

Ez az indián legenda egy kissé megrengette a lelkemben dédelgetett Feszti-körképet honfoglalásunkról. Csaknem fáj, hogy náluk is hét nép szövetkezik össze hét vezér irányításával, ráadásul ugyanakkor, mint mifelénk. A magyar Honfoglalás írott emlékei is fellelhetők emitt-amott, krónikák félmondataiban, tehát bizonyos, hogy nem kitaláció. Más kérdés, hogy a szövegek nem mindig csöpögnek a jóindulattól. Mi lehet a magyarázata egy effajta, soktényezős, ráadásul naptári egybeszésnek?

Mivel az emberiség akkoriban mindenütt csillaghiten állt, felvetődik, hátha a régieket egy csillagterv ösztökelte mindenfelé, hogy honfoglalásra induljanak. Onnan, a csillagokból olvasták ki a teendőiket. Ám ez egy közös csillagdekódolási

²⁴⁵ Uo. 87. o.

²⁴⁶ Mircea Eliade: *Misztikus születések*. Európa, 1999. 51. o.

nyelvezetet feltételez, amiről közös szellemi ősműhely esetén beszélhetünk, szóval, ez már a találgatások világa. Ugyanakkor akadnak efféle egybeesések azokban az időkben. Pl. a gyermek-Jézus eljövetele is kiolvasható²⁴⁷ a Kalevalából mivel Marjatta és gyermeke története épp ezt meséli el. Az ilyesmit bibliai átvételnek kiáltják ki, mivelhogy ott is egy szűzanya szüli a gyermeket, s ő váltja majd le trónján Väjnämöjnt, aki eszerint dalnoksága mellett még égi-király is. A rómaiak is ugyanabban a naptári ciklusban várták az ugyancsak a szűztől született gyermekisten eljövetelét. Apolló uralmát is egy szűzanya gyermeke veszi át a trónon, miként ezt a nagy Vergilius megénekelte:

„Íme betelt az idő, amelyet Cumae dala jósolt:
újraszületve az évszázak roppant sora tárul.
Eljön a Szűz ismét, már jön a Saturnus uralma,
már a magasságból küld új ivadékot a mennybolt.
Óvd csak e most születő csecsemőt, Lucina, ki majdan
Véget vet a vaskornak, hoz a földre aranykort:
Hisz máris testvérbátyád országol, Apolló.”²⁴⁸

Haynau a nép ajkán

Lám, még Honfoglalásunk ügyében is akadhatnak akkora meglepetések – még akkor is, ha ez csupán egy véletlensorozat –, hogy az ember szeme keresztbe áll, s kifut lábunk alól a talaj. Ha jobbra, ha balra tekintünk, az a rémkép vigyorog ránk, hogy minden, de minden, amit tanultunk, szappanbuborékként durranhat ki, s jól mondja Kölcsey, hogy minden „Vanitatum vanitas”. Mintha nem is volnának a múltnak lezárt aktái.

Azt nem mondanám, hogy a Honfoglalás nem úgy történt, ahogy tanultuk, mert az ember sosem tudja, hogy felvetéseivel kinek lobbizik, ám máris ott a fülünkben a bogár, hogy tán

²⁴⁷ Ld. Gulyás Péter Pál: *A Kalevala kacsája*.

²⁴⁸ *Vergilius eclogái*. Ford.: Lakatos István, Magyar Helikon, 1963. 27. o.

még ez is szent történelem! És nem kevésbé lélegzetelállító, hogy a bibliai klisék is felbukkannak ott, ahol legkevésbé várná az ember, mesésen távoli kontinensek hiedelmében. És hogy a ködbefúlt értelmű rítusok testvérkezet nyújtanak egymásnak.

A jelenség üzenete és tanulsága, hogy a történelem tényeivel csínján kell bánni, mivel ez gyakorta pusztán valósággal spékelt legendárium, mesetár. Hogy a régi emberiség csak sablonokkal képes átgondolni még a jelenét is, híven igazolják az 1848-as Forradalomhoz, s az azt követő jégkorszakhoz kapcsolódó legendáink²⁴⁹. Az 1848-as forradalmat követő jégkorszakban a leszámolás alkalmával prímet vivő Haynau személye körül sarjadt ki egy ilyen mezei csokor, mivelhogy ez a párját ritkítóan gyalázatos alak nem restelt ténykedését követően az Alföldre költözni családotól, nyilván annak reményében, hogy itt majd ünnepelni fogják:

„1850 nyarán Szatmár megyében birtokot vett báró Haynau nyugalmazott táborszernagy. Beköltözött a nagygéci Majláth-kastélyba. Nyugdíjasként itt akarta leélni élete hátralevő éveit. Három esztendővel később elköltözött magyarországi birtokáról, mert- ahogy akkor a lapok írták, – „egészségének nem tett jót az Alföld levegője”²⁵⁰

Ám a körötte rögvest fellángoló legendákban a nép őt, Haynaut – Hajnó néven – azon nyomban démonizálta, ahol a valóság már alig látszik ki a mitikus látomások forgatagából: Kastélya azonnal pokoltanyává válik a lakosság szemében, pincéjében embert-ledaráló malom működött, a falak a szétfröcskölődő alvadt vértől feketéllettek. Hajnó azonnal Sátánná avanszál, pompás leánya, aki a népi képzeletben apja áldozata, mivelhogy ostorozza, kínozza, rögvest kutyafejű lesz, s teste szörös, egészen a patájáig:

²⁴⁹ Hoppál Mihály szentelt egy fontos tanulmányt e jelenség feltárására *Mítosz és történelem* címen, és M. Eliade is foglalkozott megelőzőleg ezzel a kérdéssel.

²⁵⁰ Szendrő Iván gyűjtése.

„Szőrös arcú nő volt. Lovaglás volt a szenvedélye, meg az, hogy körül kutyákkal ment. Amúgy jó testál-lású nő volt, csak egész teste szőrös volt neki. [...] Továbbá, levetkőzik az épp szolgálattevő hetes előtt meztelenre, s feltárja előtte sebeit. Levetkőzött tiszta pucérra a nő. Na, nézd meg, a parasztgazdád mit rakott rám! – kötéllel, vesszővel! [...] No, mars ki innen, most már láttál úri testet!”²⁵¹

A cselédség, lám, nemigen unatkozhatott, ha ilyen jópofa je-lenetek színesítették mindennapjaikat.

Olyasforma családi idillek verhettek fel a vidék csendjét, mint Drakuláénál vagy amilyeneket szegény Báthory Erzsébet személyéhez kapcsolnak, okkal vagy ok nélkül...

Hajnó háza táján még egy kivágott óriásfa (világtölgy?) da-rabjai is felbukkannak, s tán az ebből származó töke szolgál a pincéjében főlevágó helyként. És ebből készül a híd, melyen ködös és holdas éjszakákon ló nélkül gördülő ördögszekér nyikorog végig félelmes ünnepélyességgel. Ő maga, Hajnó pedig lyukas végű bottal steppel a vizenyős, lápos, önnön li-dércnyomásától terhelt lápvidéken. Ez a lyukas végű bot egyébként meséinkben is felbukkan, egy mágikus eszköz.

A jelenségről

Az előbbiek érdekessége, hogy e legendák még Haynau éle-tében csíráztak ki, tehát a nép eleve legendai sablonokkal ol-vas, értelmez, démonizálva a történelmi tényeket, a valóságos események pontos ismerete ellenére. Mintha egy másik szoft-verprogram olvasná s kódolná át ilyenkor a szöveget a saját nyelvezetére.

A tanulságot a nép ilyenkor felismeri s azonosítja a saját esze szerint, hogy kinek a démona az adott történelmi személy vagy az eseménynek mi is a mitikus analógiája, s a valóság, hipp-hopp, máris elmesésedett. Az őselegendák mintha csak

²⁵¹ Szendrő Iván gyűjtése.

alkalomra várnának, hogy valakire lecsapjanak, rátelepedjenek, s rögvest ítéletet is hoznak, hogy Hajnó kicsoda, és hova való: Ő a sátán, s lakása pokolfészek. Ez tehát a hagyomány emlékezetének működési mechanizmusa, s e jelenség ellen maguk a régi krónikások sem voltak beoltva, tán egy-két görögöt, latint leszámítva, de még náluk is gyakorta kilóg az ősmese lólába a történelemből. Hisz tény és való, az égadta világon semmifajta érdemleges valóságkelem nem maradt fenn Haynau 1848 utáni ténykedéséről, semmi értékelhető esemény nem került bele hagyományába a valóságból.

A nép szája pusztán alkalomnak tekinti a történelmi szemelyeket, tényeket, hogy az odavágó, róla eszébe ötlő kedves mitikus őselegendáit elmesélje, amelyek szűnyograjtként lepik be a valóságot, s várnak, hogy a tényekre lecsaphassanak. Kérdés, hogy van-e a szent történelemben a neveken túl valóságkelem? Aki vakon elhiszi, és fenntartás nélkül elfogadja a hagyományok, szentkönyvek, legendák, eposzok történelmi szintjét, az Candidnál optimistább, s hitében Don Quijotei.

Az aranybárány Kossuth

Mielőtt azt hinnénk, hogy egy elkószált fecske kiálttat velünk nyarat, maradjunk még az 1848-as forradalomnál, egy-két ügyünkbe vágó példa erejéig. Miért? Mivel ez az időszak már a sajtó kora, s a dagerrotip eljárás is létezett, vagyis a köznép sokkalta inkább képben lehetett az események terén, mint megelőzőleg. A Mátyás királyról fennmaradt legenda-mesék felett is akad eltöprengeni való, mivelhogy azokból is ordít a valósághiány. Viszont az 1848-as forradalom a közelmúltban zajlott. Itt igazolódik be, hogy az emberek nem a szemükkel, hanem az eszükkal, előítéleteikkel látnak.

Remek példák erre a szívet gyönyörködtető Kossuth nóták – melyeket jobbára Rákóczival is énekeltek annak előtte –, mintha egy őskori műhely kalapácsa alól került volna ki. Természetesen nem azt állítjuk, hogy egyetlen megveszekedett legenda vagy ősdal sem áll azzal kapcsolatban, amiről szól.

Hanem, hogy az ősi szüzsék mindig megpróbálnak teret nyerni, s ilyen esetekben, pl. nem is sikertelenül:

„Kossuth Lajos aranybárány
aranybetű van a vállán
aki aztat elolvassa,
az leend a Kossuth fia.”

Az aranybetű, olyasvalami, mint a csillagjegy. Miért? Mert meséinkben, aki pl. egy királyleány kezére pályázik, gyakorta azt kell kitalálni, milyen titkot rejtenek testzugai hajlatai. És ilyenkor térdén, mellén, vállán láss csodát, égitestek fénylenek. A mítosz is ismeri e titokzatos több, mint emberi személyeket, a Kalevalában is ilyes valaki az eladósorba kerülő Észak Szüze, kinek végül Ilmarinnek sikerül elnyernie a kezét...

Mivel nem szokás felvetni, jegyezzük meg, hogy a magyar szentséges koronázási jelvények, a palást is csillagjegyes személyiséggé avatja, aki magára öltheti. Alighanem világközép lényvé válik ettől, mivelhogy ő oszlopként tartja a palást-égboltot, s mondhatni, ott a csillagbetű a vállán. Itt most abba nem bonyolódhatunk, hogy többen firtatták már a betűk alakjének őseredetileg csillagkép eredetét.

Aki tehát ilyen titkos jelet visel, mint Kossuth, az a kozmoszt uralja. Aranybáránysága is ennek jele. Jézus is bárány, és az aranybárány az őslegendák, görög stb. mítoszok s mesék jellegzetes titokzatos lénye, olykor istensége. És a szövegben még az ilyenkor jobbára felmerülő megfajtatási feladat is belekódoltatott: „aki aztat elolvassa”, vagyis aki a rejtett titkot ismeri, felfedi, aki illetékes erre, vagyis beavatott, azé a pálya. Lám, milyen szépen megmutatkozik itt, hogy egy pár szavas struktúra mennyire sokatmondó lehet...

És egy másik Kossuth nóta a nagy szabadsághős angolos távozásáról, midőn hajókapitányként elsőnek hagyja el a szétvert haza süllyedő hajóját, a pácban maradt hazafiaktól gálánosan búcsút véve, hisz tudván tudja, hogy javarészt épp az ő jóvoltából mekkora éjszaka szakad most majd rájuk. A szöveg telis tele van mitikus mesés elemekkel:

„Kossuth Lajos befogatta hat lovát
Felültette feleségét, kisfiát,
Bézaratta jó hintaja ajtaját
Úgy vitte az igaz magyar koronát[...]
Kinyitotta üveghintó ablakát
S úgy kívánt a magyarnak jó éjczakát.”

Ne sajnálkozzunk azon, ami nincs

Mielőtt mi is jó éjszakát kívánnánk könyvünk vége felé közeledve, gondoljunk bele, hány meg hány dicső elődünk sajnálkozott elpárolgott és elpárologtatott őselegendáink felett. Ámde akadtak, akik – pl. Zrínyi, Ilosvai, s később a reformkor legjobbjai – nem lógatták a lábukat, hanem őselegendákat ráztak ki kisujjukból. Petőfi, Arany János vagy Vörösmarty tevékenysége is olyasvalami, mint az eposzpótlás. A Toldi vagy a Csongor és Tünde semmivel sem ifjabb minőségű szerzemény, mint pl. Vergiliusé, vagy egyéb ókori alkotások. Hisz a közelmúltig egyazon, jórészt történelem előtről eredő szájhagyományból építkeztek a szerzők egészen a közelmúltig.

Az már a biokémia titka, hogy az igazi költők egy-egy őseposzt mintha kromoszómáik rejtett zugaiból, az emberiség „törölt file”-jai közül búvárszkednék elő, tán onnan, amit Jung kollektív tudattalannak nevezett el.

Sajnálatos, ám azt is el kell mondanunk, hogy az eposz-, szentkönyv-, mítosz s egyéb összöveg-birtokos népet megcsal az öröksége, s egy átok folytán nem látják, hogy a történelmi szövegréteg későbbi korok utólagos mártása csupán. E bámulatos alkotások legfőbb érdekessége pedig az a leleményesség, amivel az antro- és geocentrikus téveszmerendszerüket ápolgatták, felcicomázták, s olykor igen bölcs gondolatokkal is megspékelve imádták elődeink, tévedéseik mellett példamutató következetességgel kitartva...

A magyar hagyomány felett búsongók pedig örvendezzenek, hisz térdig gázolunk a kincsekben pl. a köznyelv kavicsos útjain. A *méh*, a *lidérc*, a *sárkány* stb. körül talált beszédes lelet-csokrok megmutatták, hogy nincsenek lezárt akták a mítosz kutatás, folklór terén. Döbbenetes, hogy mindeme ősisenségeket, melyek a magyar köznyelv jóvoltából eredeti alakjukban itt most megmutatkoztak, így félreismeri az utókor, pl. kísértetnek látva a lidércet, őshüllőnek a sárkányt. Mennyire illenek minderre Cervantes örökbecsű gondolatai:

„Isten az atyám! – kiáltott fel Sancho. – Hiszen ezek nem egyebek szélmalomknál; ezt csak az nem látja, akinek magának is szélmalom forog a fejében.”²⁵²

– VÉGE –

²⁵² Cervantes: *Don Quijote* 8. fejezet. MEK Könyvtár